

**SZÉKELY BERTALAN
EMLÉKEZETE**

BUDAPEST
1911

SZÉKELY BERTALAN EMLÉKÉNEK

A nagy művész önmagát, műveiben örökíti meg: nincsen szüksége faragott, festett, írott emlékekre. Ezek csak nagysága előtt való hódolatunk, hazafias érzésünk, kegyeletünk tanujelei. Ugy e szerény emléklapok is. A siron az egyszerű fejfa addig áll, míg a büszke emlékszobor azt feleslegessé nem teszi: ez emléklapokat is majd feledtessék, a Mester nagyságához, a nemzet kegyeletéhez méltóbb művek.

Székely Bertalan emlékezete.

Irta: Schauschek Árpád.

I.

Szent Bertalan apostol és vértanu napján, csendes nyári alkonyatkor fogadta be a szadai temető sírja *Székely* Bertalan hült tetemét. Koporsójára nem zuhantak kegyetlen dübörgéssel a hantok: a falusi sírásó, magyar szokás szerint, padmalyt vájt a sír oldalába; így a koporsót nem érte a göröngy, a kő, e földi életben az apostolok, a vértanuk jutalma. E jutalomból sokszor jutott *Székely* Bertalannak rész földi vándorútján, hiszen a művészetnek igazi apostola volt s megszenvedte az igazsághoz való törhetlen hűségét sokszor.

Koporsóját legalább nem érte göröngy, kő – ... Az élet kegyetlenül sokat megtagadott, sokat elvett tőle, de a halál jószágos, megváltó angyalként szabadította meg hosszú szenvedéseitől, csendesen zárta le szemét, melyben már a lélek visszfénye csak ritkán csillant fel s úgy helyezték nyugovóra, amint azt szerénysége, puritán felfogása és nemes önérzete kívánhatta. Tetemei fölött a szeretet, a hála és a megismerés könnyei csillantak fel, nem a temetési pompa hiú ragyogása. Nem vágyott abba a temetőbe, hol igazi nagyok és a muló, üres nagyság, a hivalkodó gazdagság nyernek egyaránt fényes emlékkövet; csak egy szerény falusi temető hantjai alatt kért nyugvóhelyet, hol az ő nemes szíve hamva el fog vegyülni az egyszerű magyar szívek porába. Ime, ez megadatott neki.

Bármily bús és dissonans volt életének külső lefolyása, sírjába a kiengesztelődés harmoniája kísért. Ő is hasonló a nyári naphoz, mely *ma*, a borús felhők közül ki fényesen, melegen, de szép alkonyattal bucsúzik el tőlünk s hisszük erős hittel, mert ez a természet örök törvénye, hogy majd visszatér *holnap*, ragyogva teljes melegével, pompájával, dicsőségével. Addig is, míg távol van s tart a sötétség, gyujtsuk lángra az oltár tüzét, gyűljünk körébe. Emlékezzünk!

Emlékezzünk! De emlékezni néha oly nehéz, oly fájdalmas! Ez esetben is az. Ha a lezáródott életre visszatekinteni számvétel is egyszersmind, úgy *Székely* Bertalan pályafutására visszatekintve, csak mély szomorúsággal és röstelkedéssel állapítjuk meg, hogy mily sokkal maradtak a magyar nemzet, a társadalom, tanítványai neki adósai. A számadásban a „tartozik” rovata egy hosszú élet után csaknem üres, a „követel” rovatát pedig a magyar történelem muzsája teleírta a nagy embernek, a művésznek, a mesternek halhatatlan érdemeivel. Valóban, *Székely* Bertalan egyike volt a mi eladósodott országunk legnagyobb, de egyszersmind legtürelemesebb hitelezőinek. Nem kért soha semmit, azt a keveset, amit adtak neki, azt is sokszorosan visszafizette. Úgy bánt vele kora, mint akinek sokkal tartoznak a rossz fizetők, előbb csak megemlékeztek róla, fizetve valamicskét, azután elkerülték, végre elfeledték. Ha elfeledtetni az igazi halál, úgy az öröklétért vívó művészre kétszeresen az. Más nemzetek hogy viselkednek nagyjaikkal szemben? Alig pár hónapja siratta el őszinte szívvel és temette királyi tiszteletadással a norvég nemzet *Bjørnsont*. A „kis” *Menzl*-nek Poroszország királya megadta mindazt a tiszteletet, kitüntetést, ami addig a nagy államférfiak, hadvezérek kiváltsága volt. Franciaország *Hugó* Victort 80-dik születése napján dicsőítésekkel árasztotta el. A hálás Brittanianagy íróit, művészeit az ország bárói közé igtatja, aranynyal és dicsőséggel jutalmazza és hőseinek pantheonjában juttat nekik nyugvóhelyet. Még az idegenből odaszakadt szobrászt, a magyar eredetű *Böhmöt* is ily tiszteletben részesíti. Nevük, műveik közszájon forognak, emléküket az egész nemzet kegyelete őrzi. *Székely* mindebben nem részesült, csak kötelességeket vállalt, azokat önzetlenül tette meg, feladatait dicsőn végezte s úgyszólván

elfeledték. Midőn élete utolsó évtizedében oly álláshoz jutott, amelyre egész életén át vágyott, hogy mesteriskolát vezessen, hogy szellemi kincstárát azok között ossza szét, akik azt megbecsülik és a magyar művészet emelésére használni fogják, akkor már élte lejtőjén állott s néhány év multán roskadozni kezdett, majd élőhalottként tengődte át utolsó idejét.

S most végleg elvesztettük őt. A veszteségben, a gyászban is lehet vigasztaló, felemelő tudat. A költő szavát idézve:

Egy nemzet gyásza nemcsak leverő:
Nép, mely dicsőt, magasztost *igy* magasztal,
Van élni abban hit, jog és erő!

Sajnos, visszájára fordul s reánk sujt a nagy költő igazsága. Nagyjaink iránt tanusított közöny, hálátlanság magában is elszomorító és szégyenletes tény, de a benne rejlő tanulság még leverőbb: önbecsülésünknek, fajunk szeretetének, élethez való erőnknek hiányát bizonyítja.

De *Székely* halála óta mintha megmozdulna a nemzet alvó lelkiismerete, hang hang után szólal meg, mintegy pótolni akarná az ő emlékével, műveivel szemben azt, mit az élő művész-szel szemben már helyrehozhatatlanul elmulasztott. Örökre lezárult a szem, mely a természet, az élet jelenségeit meglátta; porlásnak indult a kéz, mely egy lángész parancsát oly híven teljesítette; elnémult az ajak, melyről annyi bölcs tanítás hangzott el. És mégis a tehetség, a mély érzés alkotásai, a nagy mester tanításai és írásai, a derék ember, az igaz hazafi élete példája hangosan kezdenek szólani, hangosabban szólnak hozzánk, mint élte napjaiban. Akkor csak a halandó ember szólott, ma a halhatatlan szellem beszél.

Figyeljünk e szózatokra, emlékezzünk!

Székely Bertalan ahhoz a nagy nemzedékhez tartozott, mely valóra váltotta Széchenyi ihlett jóslatát. Az isteni gondviselés mintha megszánta volna a romlásnak indult magyar nemzetet, megáldotta két kezével a magyar földet, a magyar fajt. Meddő századokon át szabadsága, gazdagsága elveszett, nem voltak sem hősei, sem költői, sem bölcs államférfiai, sem tudósai, sem művészei, fiai idegen zsoldban, idegen célokért harcoltak, dicsőséget arattak ugyan, de azt nem hazájuknak szerezték. De alig egy fél század alatt ez a nemzedék helyrepótolta, visszaszerzett és megszerzett mindent. Magyar nemzetnek gyönyörű tavasza, midőn a te földedből, a te fiaidból kiltelt minden! Idegenre nem szorultál! Mintegy csodára, úgy jelentek meg ott, ahol és amikor szükség volt reájuk a nagy politikusok, költők, írók, tudósok, majd a hadvezérek és a névtelen hősök ezrei.

Nemzedék állott munkának ép testtel, ép lélekkel, mely tudott lelkesedni, beszélni, dolgozni, tanulni, ha kellett szenvedni, ha kellett a hazáért meghalni. Midőn nagy küzdelem után úgy látszott, hogy mindennek vége van, akkor sem szüntek meg dolgozni, a munkának állott dolgozók, mint a letört sudarú fán az új hajtások, úgy tűntek fel a költészet, a tudomány, a művészet új jelenségei. A magyar képzőművészet művelői, inkább csak egyszerű munkásai között, mint kész mester, vezér jelent meg *Székely* Bertalan, hogy számosaktól kísérve, követve, e részben is igazolja, igazolja *Széchenyi* jóslatát. Mint kész mester mutatkozott be 1861-ben a „II. Lajos holttestének feltalálása” című képével a magyar közönségnek, mely örömmel üdvözölte, az alig 24 éves fiatal művészt.

Ádámosi *Székely* Bertalan 1835-ben született Kolozsvárt. A keresztségben ő is Bertalan nevet nyert, mint őse, aki *Báthory* Zsigmondtól 1592-ben kapott nemességet. Atyja *Dániel* az erdélyi guberniumnál concipista, majd kamarai titkár. Öregapja *Péter* református pap és gyulafehérvári esperes volt. Atyja sem idegen a művészetből, jeles zenész volt műkedvelésből és jó sakkjátész. *Barabás* Miklósnak, a festőnek barátja és pártfogója. Erőtlen, egészséges, késő

kort ért férfi, kitől fia örökölte termetét és munkabíró, viszontagsággal dacoló szervezetét. Úgy látszik, a nagyok kegyét atyja sem igen kereste, még az akkori viszonyok szerint is hosszú idő, 15 év múlva lépett elő tiszteletbeli concipistából fizetésesnek. Szilárd jellemű és meggyőződésű hazafi, aki a szabadságharc alatt kicsiny híján életével fizette meg elvhűségét.

Anyja Kelemen Johanna volt. Talán tőle örökölte kék szemét, mely ellentétben állott hatalmas, magyaros megjelenésével, mint mély kedélye és érzékenysége büszke önérzetével és boncolni szerető értelmével.

Érzékeny volt, mint gyermek. Első fájdalmának történetét maga beszélte el: kedves jószágát, egy kis állatot, uri ismerősük ok nélkül, durván bántalmazott; mennyire sajgott érte gyermekszíve. S később is, hányszor sajdukt fel, durva érintéstől a gyermek, az ifjú érzékeny szíve! Abban a korban elv volt: „keményen nevelni” és mielőbb önerejére hagyni a fiúkat. Az élet nagy iskolamestere a Sors, kinek iskoláját sirunkig járjuk, *Székelly* Bertalannal szemben teljes életén át, következetesen alkalmazta ezt a kettős elvet: mindig önerejére utalta és állandóul keményen, sőt mostohaül bánt vele.

Bár férfi korában leplezte, gúny, cinismus alá rejtette érzékeny kedélyét, de az életben nagy elhatározásait inkább érzésre, mint a köznapi okosságra hallgatva hozta meg. Hazaszeretet vezérelte vissza Münchenből, hol fényesebb jövőt, biztosabb megélhetést remélhetett; ezért maradt később is itthon. Viszont elhatározásának következményeit férfias erővel, elszánással viselte, pedig mily csalódások, megaláztatások tették ezeket próbára. A 60-as évek első esztendeiben az alföldön éhínség dult, a sanyarú éveket mindenki megérezte. *Székellynek* első két művét: II. Lajost és Dobozit ugyan megvették, de szerény árukat garasonkint fizették; a portrait-megrendelések is szüneteltek; ő maga betegeskedett. Súlyos anyagi helyzetbe került. Robotmunkát végzett Magyarország első festőművésze ez időben.

Az akkori viszonyokat jól megvilágítja az az eset, mely a lábbadozó művészt ujabban komoly beteggé tette. Egy arcképet festett, a megrendelő kereste fel a művészt, ott játszadozott két fiacskájával, a megrendelő a szerény lakásban körülnéz és a gyermekekre mutatva, azt a hallatlanul durva megjegyzést intézi hozzá tanácsként: „Kár ily körülmények között családi életet folytatni”. *Arany* János Epilogjára gondolunk önkénytelen. Akiknek biztatására Pestre jött, *báró Eötvös* és *Kemény* csak később jutottak oly helyzetbe, hogy megfelelő állást biztosíthatnak volna számára; míg ennek ideje elérkezik, addig is sokat kell küzdenie a kötelességismerő, családos művésznek.

Ifjú éveiben a bécsi akadémiáról visszatérve, jómódú nagybátyja válaszütra állítja őt: magához akarja fogadni, örökösévé tenni azon feltétellel, hogy hagyja abba a művészpályát. Ő habozás nélkül megmarad művésznek, nélkülöz, de hű marad önmagához és geniusa szavát követi. De akkor még csak egyedül volt, míg most már család vette körül, erejét nőni érzi, ha neje, gyermekeire tekint, de sokszor az önvád heves felindulásai között gondol bizonytalan jövőjükre. Az Üllői-úton még áll az a régi ház, melynek egy elsőemeleti, kétaablakos szobájában rajzolja, festi meg hosszú időn át műveit. A szomszéd szobából behallatszik a gyermekek eleven lármája, zaja, kiket lecsititnak, ha túlhangossá válik: csitt! az apa dolgozik.

A hazafi aggodalma és buja, a családapa öröme és bánata tükröződnek e művekben. Férfiasság és drámai erő nyilvánul nagy történelmi tárgyú munkáiban, a zsánerképekben egy aggódó szív érzelmessége.

Ez utóbbiak kevésbé ismertek: „Az apáca”, „A mostoha leány”, „Egy nő története”, „Az anyai őrszem” stb. Nem tartoznak e művek az egykorú német iskola érzélgős termékei közé; az emberi élet legtöbbször szomorú igazságait jelenítik meg azok. Bár derűre is válik, boldogan is végződhet életünk útja, de oda csak szenvedések árán juthatunk, s a boldog percek nyugalalmát, örömét apróbb és nagyobb drámai, vagy tragikus események előzik meg vagy

követik. A művész mintegy saját multjának valóságát és jövőjének sejtelmeit tárja e képekben megnevesítve, örök szép formában elénk.

Az ő életében a sanyarú, küzdelmes évek után boldogabb, munkában és sikerben gazdagabb esztendőök következtek. Az alkotmány helyreállítása után barátai, tisztelői közül többen előkelő és befolyásos, sőt néhányan legmagasabb állásokhoz jutottak; nevezetesen: *Andrássy gróf*, az újon kinevezett miniszterium elnöke, *Eötvös József* báró, annak közoktatási minisztere. El van látva állandóan megbízatásokkal, a koronázás jeleneteinek lefestését is reá bizzák. Néhány év multán az újon felállított mintarajziskola és rajztanárképző-intézetben tanárrá nevezik ki. Ez intézetben, melynek vezető szelleme lesz, lelkesedéssel lát új hivatala betöltéséhez; őt megértő és követő kartársak baráti körét a még csekély számú, de tehetséges tanítványok csoportja egészíti ki.

A „Mintarajztanoda” új épületében az 1876-ik évben végre tűrhető műtermet is nyer, eddig közönséges lakószobában dolgozott; a mai sokigényű nemzedék előtt, mikor minden fiapiktör is óriási atelier és kostume-tár után kívánkozik, már szinte hihetetlen dolog.

Műveit a hazai közönség örömmel fogadja, a külföldi kritika is méltányolja és kiválóknak ismeri el. Neve országszerte ismeretessé válik, műveinek reprodukciói ott függnek a középosztály szobáinak falán.

A király érdemeit a Ferencz József-renddel tünteti ki, a francia köztársaság a becsületrend lovagjává avatja. A köztudat szerint *Székely Bertalan* Magyarország első festőművésze.

Anyagi körülményei is tetemesen javulnak, úgy hogy gondjait feledve, térhet nagy munkái után abba a családi körbe pihenni, melynek boldogságát négy viruló gyermek teszi teljessé!

E szép, derűs esztendőök gyorsan mulnak, a derék ember szerencséje lejár; a balsors árnya vetődik *Székely Bertalan* életútjára; legelőbb is boldog családi életére hoz gyászt: tehetséges kis fia súlyos betegségbe esik, utóbb meghal. Megválnak az emberek, a körülmények. Az 1873. évi pénzügyi válság a fejlődésben lévő országot és az egyeseket súlyosan érte. Előbb könnyelműen költek a miniszterek és a magánemberek, most szigorú takarékoskodásra voltak utalva; a művészetre telt legkevésbé. *Székely* e korból való művei évtizedekig műterme falán függtek. Maecenasok sem a főrendek, sem a pénzarisztokraták közül nem kerültek, a középosztály anyagi romlása most kezdett igazán lábra kapni. A züllött politikai állapotokat kezdték ugyan a szilárdabb alakulatok pótolni, de ezek egyszersmind a régi embereket háttérbe szorították, vagy elsöpörték. *Székely Bertalan* fiatalabb éveiben élénkebb társas életet élt úgy künn Münchenben, mint Pesten. Kiváló emberek fogadták társaságukba. Évek folyamán régi barátai, tisztelői közül többen elhaltak, mint *Eötvös József*, *Kemény Zsigmond*; másoktól a sors választotta el; újabb összeköttetésekre nem lelt szert, nem volt barátkozó, vagy éppen pajtáskodó természetű, megválasztotta barátait és híven ragaszkodott hozzájuk. Nem kereste a főrangúak, a politikai, vagy bürokratikus előkelőségek pártfogását sem a maga, sem a mások érdekében; nem kért, még azoktól sem, akikkel jó viszonyban vagy barátságban volt.

Nem tudott színlelni, nem tudta az udvariasság formái alá rejteni ellenszenvét azok előtt, akiket akár mint jellemeket, akár mint művészi egyedeket nem tudott becsülni. Rokonszenvét sem tudta vagy akarta hangzatos szavakban nyilvánítani: tettekkal iparkodott azt beigazolni. Bár gyakran az emberi természet és cselekedetek elemzésébe elmerült, de mint más nagy tudósok, írók, művészek, akiknek egész erélyét nagy feladatok kötik le, nem volt éber emberismerő, bár átható elméje később csalódását belátta. Ismerte magát, legtöbbször óvatos, tulóvatos volt, néha azokkal szemben is, akik igaz tisztelettel közeledtek feléje, viszont nem egyszer nem tudott megszabadulni a ravaszok tolakodásaitól, fondorlataitól.

Ösztönszerűen vonzódott azokhoz, akikben erkölcsi vagy szellemi kiváltságot fedezett fel, és megbecsülte rangjára, társadalmi helyzetére való tekintet nélkül, örömmel ismerte el még tanítványaiban is e kiválóságokat. Demokrata és arisztokrata volt egy személyben. Külső megjelenésére mit sem adott, oly egyszerűen, szinte fakó öltözetben jelent meg, hogy a társaság embere alig sejtette, hogy ez a külső Magyarország legkitünőbb művészt és a legnemesebb jellemű férfiút fedi. Nemes ember volt, de nem külsőségekben, ezekre nem sokat adott, de belül viselte a gentlemant.

Lekötelezett sok embert élte hosszú évei alatt, oly önzetlen kartárs és barát, tanítómester kevés akadt, de hálát ritkán ért. Küzdelmes ifjúkora idejében, bár ekkor is büszkén viselte és rejtegette szegénységét, mégis akadtak, akik felismerték a benne rejlő értéket, segítettek, pártját fogták. Híven megőrizte a legkisebb szolgálat, a legcsekélyebb jótétemény emlékét és az utódokban is iparkodott azt viszonzni. Bécsi tanulása idejében egy deák pajtásának, aki barátilag segítette, szerencsétlen sorsba jutott fiát tetemes összeggel gyámolította. Külön felemlíti az önzetlenség példájaként azt a tudós barátját, aki gyengélkedő állapotban is segít neki egy probléma megoldásánál. Mikor a hála adóját kellett lerónia, tudott másért kérni is, mit magáért sohase cselekedett meg. Lelkében a hála és a kegyelet érzése összeolvadt az erkölcs nemes kultuszával. Meg fogják találni hagyatékában azt a tékát, melyre felírta: „Derék emberek arcképei.” Ebben őrizte azoknak képmását, akik az életben becsülését, háláját kiérdemelték. Nemes erkölcsi felfogás vezette egész életén át s ez nyilvánul műveiben is. Tanítványainak gyakran állította oda követendő például az igaz élet ideálját.

Nem volt benne semmi sem a művészek, a költők tudatos, vagy öntudatlan fellengzéséből, különködéseiből, hóbortjaiból, fényüzéséből. Műterme is inkább műhely volt, egyszerűsége, sivárságra vetélkedett azokkal a régi, vidéki református templomokkal, ahol ősei az Isten ígését hirdették; műhely volt, de templom is, hol ő buzgón szolgált az isteni művészetet és hirdette annak ígét.

Pedig elkövetkezett a fényes atelierok kora, mikor a műterem időről-időre fényes szalonná válik, hol az előkelő társaság szívesen időzik, hol az előkelőség merev etikettjét a szabadabb, kissé bohemes szellem, egyelőre még nagyon szerény mértékben váltja fel, mintegy füszerül. Mintha a renaissance kora térne vissza. A művészet pártolása az előkelőség fényezéséhez tartozik s a festőművészek előkelő helyet foglalnak el a társaságban, mint annak idején *Rubens*, *Van Dyck*.

Makart egész divatot kezdeményez és megadatik neki, hogy a királyi pár ezüstkodalmán vezesse, rendezze a nagy díszmenetet, megvalósítva mindazt, amit az ő színes fantáziája megálmodhatott.

A művészet fényes és jövedelmező életpályának látszik a tömeg előtt s kétségtelenül az utóbbi a műkereskedőknek.

Nálunk is megindul valamelyes művészi mozgalom. A műcsarnokot felavatják, hazajönnek a Münchenben tanult fiatal művészek, elevenebb élet kezdődik, de azért szinte már sok az ember, kevés a megrendelés. Társadalmi úton kell mozogni, nem elég festeni, hogy sikert arassunk! Egyelőre nem itthon, de a külföldön van eredmény; *Munkácsy* megfesti a „Krisztus Pilátus előtt” című képét, nagy híre száll haza. Bár megvenni nem tudja sem az állam, sem egyesek; de a kép kiállításakor ünneplik *Munkácsy*t a külföldi mesterek példájára, nálunk még nem látott-hallott módon. Ő is külföldi hírével, egyéniségének varázsával meghódítja művész-társait és a közönséget. A *Munkácsy* név valóságos fogalomná válik. Ő az első művész az országban, mellette háttérbe szorúlnak a régiek, hogy később majd lelépjenek a szinterről.

Székely Bertalan csendesen dolgozott e napokban is műtermében. Az ünnepekben nem vett részt, nem akart más fényében sütkérezni, de az árnyába állni sem volt kedve. Ismerte, taglalta az állapotokat, objektív kritikát irt róluk, az iratot borítékba zárta s a pecsét fölé ezt írta: *Felbontandó 50 év múlva.*

Az új viszonyokkal járt, hogy a siker nem egyedül a műteremben, hanem a szalonokban, a vidám lakomáknál, a szerkesztőségekben, a hivatalokban, sőt az előszobákban dől el. *Székely* Bertalan ünnepeket nem rendezett, társaságba ritkán járt, talán egyszer hetenként ült barátjaival a fehér asztalhoz; szerkesztőségeket nem keresett föl, nem előszobázott soha, a hivatalokba évtized számra nem ment fel, akkor is ha állása úgy kívánta. Szóval: *nem értett a siker társadalmi organizációjához.* Akadtak ugyan jóakarói, akik be akarták vezetni ennek a tudománynak titkaiba, de ezt az egyet nem akarta megtanulni. A népszerűség külső feltételei is hiányoztak nála. Megjelenése minden egyszerűsége mellett imponáló volt, de megnyerő csak hosszabb közlekedés után. Némelyeket fanyar, néha gúnyos modora és pesszimizmusa, bár ez utóbbi csak külsőség, – cselekvésben szinte optimista volt, – kellemetlenül érintett, és megborzongatta a könnyebb, vagy a nyárspolgári felfogást.

A szó hatalmát nem birta, úgyszólván konceptusban beszélt. Erősen a gondolatra irányzott figyelme nem törődött a gondolat formájával, de azért tudott ékesen szóló is lenni s formai művészetét egy-egy megkapó kifejezés, élces fordulat, humoros észrevétel alakjában a nyelvben is alkalmazta. Mint azokhoz a fenséges és szép tájakhoz, melyekhez csak gyalog csapás visz komor szirtek szorosai között, hol bús ciprusokat, tölgyek tépett koronáját zúgatja a szél, oly nehezen, csak lépésről-lépésre lehetett *Székely* Bertalan szelleméhez közeledni, de a fáradságot, a türelmet kárpótolta a tanulság, a gyönyörűség, melyet az ő társasága nyújtott.

Törhetetlen igazmondása úgy komoly erkölcsi és művészi meggyőződéséből, mint a geniet kiválóan jellemző tárgyilagosságából fakadt. Szembeszállt a napi áramlatokkal, a tömeg vakhitével, nem kimélte a múltó nagyságot, vagy a reprezentatív előkelőséget, nem vette számba az emberek apró gyöngeségeit, hiúságát, ép úgy mint gyakran a saját érdekeit.

Azt hitte, hogy az igazságot mindenki úgy tiszteli mint ő, pedig annak megemésztéséhez erős gyomor kell, a gyengéké nem tűri el és gyakran méreggé válik bennük. Vissza is fizették az igazmondást a maguk módja szerint. *Székely* nemes ellenfél volt, reánézve annál rosszabb. Sokan eltávoztak mellőle, vagy ami nagyobb baj volt, körülötte maradtak és kritikáit, nyilatkozatait félreértve vagy elferdítve adták tovább. Ő a vitát szinte vívógyakorlatnak vette, bár mint túlerős bajnokkal, vele is megtörtént, hogy kelletténél erősebb vágást mért ellenfelére, vagy a mellette állót is érte a vágás vagy annak a szele; a kézfogás megtörtént, de a mester vágását nem feledezték el és máskor éles kardokkal vágtak vissza, néha orvul is.

A művészet terén, melynek mélységeibe lebocsájtkozott, magaslataira felemelkedett, hol hatalmas tehetségét már ifjú korában kitűnő művekkel igazolta, csak az igazi tehetséget és a komoly törekvést ismerte el. Magáról vett nemes szerénységgel mértéket, azzal mérte azokat, akiket magánál nagyobbaknak hitt, és a kicsinyeket is, mi ezeknek rovására történt. Nem csoda, ha a tömeg ezt a mértéket, melyen legtöbb egyede oly keveset mutatott, gyűlölte, el akarta tüntetni a nyilvánosság elől. Mi sikerült is.

Székely Bertalanban megvolt az erő és bátorság, hogy pozícióját megvédje, de szelleme nagy célok felé tört és sajnálta idejét a napi, talán meddő küzdelemre pazarolni, nemes önérzete nem akarta a kierőszakolható tekintélyt elfogadni, érzékeny kedélye irtózott a piaci küzdelem porától és eszközeitől. Visszavonult. Senki sem hívta vissza. S ő haladt törhetetlenül a maga útján egyedül; a művészet nagy problémáival, nem a kis emberek gyarlóságaival küzdve. Felindulások között élt. Az alkotással, a kutatással járó izgalmak vagy kétkedő szellemének töprengései, ha komolyabbá, magába mélyedőbbé tették is, de mégsem dúlták fel kedélye nyugalmát.

Igaz a költő szava, hogy aki a magányba vonul, azt egyedül hagyják az emberek, leköti őket az élet öröme és baja; bár *Székely* is, ha igazán egyedül lehetett, nem volt egyedül: hallgatható muzsája sugalmára és társaloghatott a múlt idők nagy művészeinek szellemével. Lassan elmaradtak az ismerősök, „a jó barátok”, egy-két hű ember kivételével.

Furcsa hírek keltek szárnyra, főleg kutatásairól, kísérleteiről. Ezekre ideje telik bőven, megbízatásokkal nem háborgatják. Ismerősei, barátai fejüket csóválják, sopánkodnak: „Minő tudás, de épen ez a baja, ez művészetének „rákfenéje.” „Tönkretette magát, a tehetetlenség vergődése ez.” A fiatalok körében is nagyon népszerűtlenné válik, divattá lesz *Székelyt* mint elmaradt embert, ócsárolni és okolni az egyének balsikereiért.

A „Munkácsy-napok” okozta érdeklődés legelőbb is a művészpályára való tömeges tódulást eredményez s *Székely*-nek tömegtanítást kell végeznie, később segítenek ugyan a bajon, de az új tanerők nem dolgoznak mindig az ő szellemében. *Munkácsy*t is hazavárják, de nem jön, külföldi pozícióját nem adja fel; a tervezett mesteriskola még is létesül *Benczur* vezetése alatt. *Székelyre* nem emlékeznek többé. Azzal alig törődik valaki, hogy befejezte az Opera vagy a Deák-mauzoleum freskóit. 1885-ben az országos kiállításon, mintegy kötelességből, kiállítja „Zrinyi kirohanását”, melynek vázlatával pályadíjat nyert. A kép kis mellékteremben kap igen rossz helyet, de nagyon jó társaságot: *Lotz* műveit is ott helyezték el. A nagy közönség csaknem teljesen elfeledi. Ha a művelt társaságban mégis szóba kerül *Székely* Bertalan neve, úgy a legfurcsább mondásokat hallhatjuk: „Ah, *Székely*, a zongoraművész.” „*Székely*, hogy is hívták előbb?” „*Székely* Bertalan a festő? Úgy-e, már meghalt.” Ime előkelő állásban lévő emberek nyilatkozatai.

Oly végtelenül ostoba a dolog, hogy szinte felkacagnánk, csak ne volna oly keserű az utóíze, mitől szemünk könnybe lábbad. S szégyenben égve, a gúny keserve fakaszt ajkunkon ily kérdéseket: Ki írta meg azt az örökké igaz magyar történetet? *Czuczor*, *Vörösmarty*, *Arany*, vagy hogy is „hívják? Szólítsátok be az iskolásgyereket, kérdezzétek meg. Ők még tanulják. *Toldi*. Az öreg hős, ki annyi diadalt aratott, keserű orvosság durva fakanálban, a nemzet igazmondója, kit számúznak, akinek halott hírét költik s idő előtt krónikába tesznek, mikor veszélyben az országcimer, megjelenik s kivívja az ország becsületét.

Ah elég; talál a példa! *Székely* Bertalan az. Nem öreg még, ötven egynéhány éves, nem rozsdásodik ereje, nem hever, serényen készül. És elérkezik az idő. A pécsi székesegyház püspöke régi fényében akarja visszaállítani. Idegen művész az építője, idegeneket hí be, hogy kifessék. Erre mégis felzudul a közvélemény; adjanak helyet a magyar művészeknek is. Maradt még hely. *Lotz*ot és *Székelyt* felszólítják, fessenek ők is. Megismétlődik *Toldi* históriája: fényes diadalt aratnak az idegeneken; meg van mentve a cimer becsülete. *Székely* is, a tehetetlen, aki a művészetét agyontheoriázta? Nézzük végig e képeket. Megállunk a „*Kapisztrán miséje*” előtt. Megrezzen bennünk valami. Ah, a magyar sziv. Mit jelent a dobbanása? Ez igazán a miénk! Meghajlik előtte a kitünő idegen építőművész *Schmidt* Frigyes is. „Ez az én művészem” mondja és hívja *Székelyt*, kivel megismerkedett, munkatársának.

Megbámuljuk e műveket, *Székely* alkotóképessége új színben, új erőben jelenik meg.

Ujra épül a budai koronázó-templom, üvegablakainak és falainak díszítését építésze és a művészetben testvérpár: *Székely* és *Lotz* önzetlen vállalkozása kiragadják dilettáns kezekből. A képek egy részét *Székely* festi; új fejlődés, a dekoratív festés mesterművei.

Katholikus egyházakat a református *Székely* Bertalan fest ki, ő, a kálvinista papok unokája. A magyar vallás és a magyarok vallása sohasem voltak ellenségesek; a magyar nemzet lelkének szép vonása a vallási türelmesség; ez esetben a nemes viszonzás a hála érzésével kapcsolódik. *Kovács Miklós*, az egykori erdélyi katolikus püspök *Székely* atyjának jóakarója, barátja volt, a szabadságharcban szabadulását eszközölte.

Mesterünket érte ugyan némi elismerés, inkább kezdtek tudomást venni róla, annál inkább, mert a 80-as évek nagyreményü és hangos festő-nemzedéke nem váltotta be a hozzáfűzött reményt. Kezdték jobban megbecsülni: „Terringettét, legyürték a német piktorokat! Ez már valami.” Dicsérik egyszer a füle hallatára olyanok, akik őt látásból sem ismerték. Többet nem hallott, mert mint beszélte: „röstelkedve tovább álltam.” Nem törődött a közvéleménnyel, se a gáncscsal, se a dicsérettel; a hivatalos vagy hivatatlan vállveregetések meg épen sértették önérzetét. Visszavonul ismét csendes műtermébe és dolgozik tovább. Bár az iskolája ügyei kezdtek zavarosakká válni: a nagybeteg *Kelety* kezéből az igazgatás gyepelői lassan kezdenek kisiklani, a tanárok közbelépésére volna szükség. *Székely* a legidősebb közöttük, e szerep reá vár, de gyöngédsége, finomsága tiltakozik ellene. S egy napon, mikor már halálsejtelmek lepik meg, felkeresi barátját *Székelyt* és megköszöni gyöngédségét s e két férfi, akiket időközönként az élet elidegenített egymástól, régi, teljes baráti érzéssel vesz bucsút. Egyebekben csendesen mulnak a napok, az évek változatosság nélkül. *Székely* korán lát a munkához, végzi a tanítványoknál a korrekturát, azután dolgozik délig és kora délutántól estig. A legszorgalmasabb munkás, aki sohasem dobja oda eszközét. Este egy kis séta után, benéz az Eggenberger-féle könyvkereskedésbe; régi ismerőseivel, barátaival eszmét vált, az új könyvekben lapoz és korán hazatér. Talán hetenként egy estét tölt barátaik körében. Ez összes szórakozása, pihenése. Nyáron, mikor hivatalos kötelességétől szabadulhatott, kiköltözött Szadára, abba a csöndes, kies fekvésű magyar faluba. Nem jár arra vasut, Gödöllőről jutni oda. Igazi derült, magyar tájék, hol összeér a dombvidék a síksággal, a dombokon, hegyeken az erdő a szőlőskertekkel, a szőlők, földek az akácok kertekkel. Nincs itt földhözragadt szegénység, de nincs is nivelláló jómód; egy-két urilak is a kertje sűrűjébe húzódik. Pihenni való csendes hely. Idyllként szövődnek az itt töltött napok évtizedeken át *Székely* életébe. Itt enyhült meg kedélye, midőn több időt szentelhetett családjának és a pihenésnek; itt frissülhetett fel képzelme, a szabad természet játékain elmerengve telhetett meg új benyomásokkal. Bár igazában itt is keveset pihent vagy szórakozott.

Még zöldelnek a fák, hol a hús árnyékban oly sokat és sokszor olvasott vagy irogatott; ha megfordulunk a faluban vagy a környékén, köszöntenek azok a kis képek, másukat vázlatkönyveiben, festményeiben leljük fel; a domboldalban ott legel a gulya, a ménes, ott leste el és rögzítette biztos kézzel az állatok pillanatnyi mozdulatát. Dolgozott nap-nap után, mint az erős atléta, hogy erejét gyarapítsa, fegyvereit kipróbálja. Telítette fantáziáját, gyakorolta rajzbeli, festésbeli készségét, csiszolta nagy elméjét a tudományos és a szépirodalom jeles alkotásain. A művészet nagy feladatait magyarázta fiának és oktatta kis leányát megható odaadással a tudás elemeire.

Régebben csak bérelt nyári lakást a domboldali úriházak némelyikében, később maga szerzett egy szerény házat és tágas kertet, hová műtermet építtetett, hogy ha a hőség elúzi a városból, itt dolgozhasson. Egyszerűen, igénytelenül élt itt is; a jó falusi nép nem is sejtette, nem sejtette, micsoda kiváló ember él az ő körükben. Nem szerette a fényűzést, kerülte a szellemi vagy anyagi tulajdon fitogtatását, az oktalan költekezést. Takarékos volt, hogy biztosítsa a maga és családja függetlenségét és jövőjét. Ifjú korában maga keserűen érezte az anyagi tartalék hiányát. De soha, még sanyarú sorsában sem dolgozott csak pénzért, és tudott nagylelkűen, bőkezűen költekezni ott, hol arra igazi okot látott.

Kedves, vendégszerető házigazda; barátai, tisztelői, tanítványai nem felejtik el egyhamar a csendes vidámság napjait, melyeket házában eltöltöttek. Úgyszintén a falu népe a jószívű, elnéző nagyságos urat és nejét.

Mulnak az évek, a nagy munkás, a nagy mester haja deresedni kezd, szigorú arcáról mintha eltűnnék a keserű, fanyar vonás, valami fenséges megnyugvás sugárzik tekintetéből. Az élet harcát megharcolta, mint talán kevesen, dicsően mint kevesen; nagy műveket alkotott mint művész, mint tudós egyaránt; vezette legjobb tudása szerint az ifjúságot; mint ember megtette

kötelességét, megőrizte jellemének igaz becsületességét. Csekély dolog emellett az elfeledés, a csalódás, a rágalom nyilai, már vértézve van ellenük, nem fájnak többé; tekintete a jövőbe néz és férfias megnyugvással írja: „*A rossz és buta szerencse helyett reám mosolygott az okos és becsületes szerencsétlenség.*” Ha nagynéha panaszodik, hogy nem dolgozhatott, nem élhetett oly művészi központban, mint ma már európai hírű tanuló társai *Makart, Lenbach, Wagner* Sándor stb., de vigasztalódik; hány nagy művészt tett tönkre az élet javakorukban. Felemlíti még azt, hogy a művészet elemeit kellett tanítania mindig, pedig azokat, akik ezen túl vannak, lett volna kedve és tehetsége vezetni.

Székely Bertalan életének nyugodt folyamát az utolsó tíz év alatt két esemény szakítja meg. Az első, hogy *Kelety* Gusztáv halála után a mintarajziskola és rajztanárképző igazgatói székébe ültetik. Bár fölmentik az igazgatás adminisztratív gondjaitól, de a pedansul lelkiismeretes mester félénk pontossággal intézi, intézteti az ügyeket. Amit lehet tenni a fennálló körülmények között, megteszi. Az élő állatrajzolásra külön folyamatot szerveztet, maga vezeti. Már előbb: 1900-ban újra kiállítja műveinek egy sorozatát, csendes elismerést nyert. Neve a lapokba kerül, lakomát rendeznek tiszteletére. Ismét elmúlik néhány év, *Lotz* Károly, a vele egyenrangú mester és hű barátja meghal és *Székely* Bertalan lesz az utóda. Kezdi méltányolni, megérteni; tisztelői, barátai ismét köréje gyűlnek, vannak újból tanítványai. Elérte azt, mire rég vágyott: mesteriskolának az élére került. Betölti 70-ik évét, de szinte ifjú erővel oktat, tervez a jövőre. A Vajda-Hunyad várába festendő cyclusnak kartonjai készek, dolgozik a Halászbástya árkádjai díszítésére szánt mozaikok kartonjain. A Szépművészeti muzeum előcsarnokának, lépcsőházának kifestéséről tárgyal tanítványaival.

Egyébként az ősz mester idyllikus nyugalomban él nejével, gyermekei már elhagyták a szülői házat, maguknak önálló otthont állapítottak. Itt van a munkás, vidám öregség ideje. A szép ősz talán némileg kárpótolja azt, mit a nyár megtagadott tőle? Nem következett be; a derűs napok *Székely* Bertalan életében nem tartanak sokáig. Váratlanul elveszíti élettársát, aki oly hiven kitartott mellette, kora ifjúságától fogva, az élet viszontagságai között. Aki oly odaadással ápolta és gondját viselte és vidám életkedvével felderítette sokszor komoly hallgatásba merült férjét. Levette válláról az élet apró gondjait, háziasságával, takarékoságával kellemes, kényelmes otthont teremtett körülötte. A mesternek még otthon is a művészet varázstükrébe mélyedő tekintetét a valóság, az élet elengedhetetlen apró követelményeire visszafordította; elcsevegett vele, pihenésre és apró közös szórakozásokra kapta.

Talán nem fogta fel teljes nagyságában azt a szellemet, melyhez a sors társul adta, de a nő biztos ösztönével, jó szívével arra törekedett, hogy a mester teljes erejét zavartalanul nagy feladatainak szentelhesse. Munkás szeretetét férje nagylelkű szeretettel, lovagias gyöngédséggel viszonzta.

Neje halálát az öregedő mester látszólag stoikusan fogadta, de a csapást megsínlette. Hogy felejtse, még többet dolgozott s még jobban elmerült munkáiban, mint egyébkor, pedig ezt a túlterhelést az ő gondos, óvatos életmódja mellett száz évet ígérő szervezete, mely a pihenést, szórakozást alig ismerte, nem bírhatta ki. Az elaggás jelei mutatkoznak; előbb apró külsőségek, később súlyosabb előjelek.

De ne részletezzük ezeket a szomorú éveket, egy nagy elme, egy hatalmas szervezet elpusztulását, minek nyomról-nyomra követni; minél hosszabban tart, annál fájdalmasabb: a vég mindig egy marad. Meghalt! Nem, megszabadult! Befejeztetett!... Talán még sem. Most fog új, dicsőbb életre kelni!

A szadai temetőbe helyezték örök nyugalomra fáradt tetemét, Szent Bertalan apostol és vértanu napján. Annak a falunak határába, hol úgy szeretett időzni, hol megenyhült kedélye, hol pihenni is tudott, honnan új erőre kapva tért vissza nagy munkáihoz. Ide vágyott. Vágya betelt, itt pihen a hű fiú, a legjobb édesanya ölén, a magyar földben. Pihen. De apostoli alakja

megjelenik szellemetek előtt, ha hívjátok, mint földi életében, folytatja munkáit. Ha munkaközben kezded bizonytalan, vezeti azt; ha elméd töpreng, szinte hallod sugalmazását; az igaztalan szenvedések óráiban vigasztalva mutat saját életútjára, ha múltó világi díjért kész vagy megtagadni magadat vagy elvedet, komoly szava zeng: „rendületlenül”; ha meglep a henyeség, vagy lanyhán végzed a dolgot, int, korhol, ostoroz, viszont ha jól végezted azt, nyersz tőle, mint szokta földi ajka ejteni: enyhe, de oly jóleső dicséretet.

Ti bús virrasztók, itt az oltártűz körül, míg *Székely* Bertalan életét beszéltem, láttam szemekben a fájdalom könnyét, majd a harag villámlását, ajkatokon az elfojtott zokszó vonaglását. Értelek! De hagyjátok a légbe szálló zokszókat, az ő emléke tőlünk cselekvést kíván. Csillapítsátok le szívetekben a harag háborgását: az a kor már elmulóban van és az újabb nemzedék elégtételre később lesz talán. Magától elhull a silány salak, míg őt a balszerencse meg nem rongthatta, csak nemesebbé edzette érc jellemét. Töröljétek le a könnyet, az a veszteséget illeti. Az apostolok, a hősök sorsát dőreség siratni, hiszen a nagy emberek szenvedéséből dús haszon, nyereség háramlik az emberiségre.

Székely Bertalant sem vesztettétek el. Szellemének áldása veletek marad, csak reá híven emlékezzetek!

II.

Emlékezzünk a nagy Tanítómesterről!

A régi hű tanítványoknak elég pár szót szólanom, hogy emlékét fölidézzem; azoknak sem szükséges beszélnem, akik, bár megtagadták az ő tanítását, de mégis emlékeznek reá, de csak a balsiker, a magábaszállás komoly óráiban. A szavamat azokhoz kell intéznem, akik már nem voltak szerencsések, hogy tanításának hasznában részesülhettek volna és hiányosan, vagy éppen eltorzítva hallhattak egyet-mást a nagy mester igéiből. Addig is, míg festett és írott műveinek teljes sorozata közismertté válik, legyen szabad vázolnom az érdeklődő ifjabb nemzedék előtt, minő hatalmas *készültséggel*, minő nemes *becsvágygyal és erkölcsi alappal* kezdett *Székely* Bertalan tanítani, *hogyan tanított* és mi volt az ő buzgó, önzetlen törekvésének *a haszna, sikere és jutalma*.

Az elem szabott feladat nehézségét csak fokozza két körülmény: az egyik, hogy e témával *Székely* egy kitűnő tollú tanítványa már foglalkozott¹, továbbá egy jeles filozofusunk is nemrég megjelent munkájában² rátért erre; másik pedig az, hogy e tárggyal foglalkozva, önkénytelenül felidézzük az embernek alakját és talán nem tudjuk majd elválasztani az egyéni, a múlt emlékezeit a mester tanításának általános és maradandó becsü tartalmától. Az első körülmény, ha erőim fogyatékoságát tekintem, méltó aggodalmat kelt bennem; a másik kevésbé aggaszt, hiszen az egyéni vonások beleszövése az ő kitűnő érdemeit talán még közvetlenebbül tünteti fel és sajnos, élénkebben világítja meg a háládatlanságnak, a mellőztetésnek azt a még nálunk sem közönséges mértékét, melylyel az ő tanári működése találkozott.

Hazai műtörténelmünkben, bármennyire tagadják is némelyek, nevezetes időpont az 1871-ik év október hava: ekkor nyílt meg a „*mintarajztanoda és rajztanárképezde*” szerény címe alatt első művészi iskolánk. Nem „*Athenaeum*”, amelyről *Joó* János, egri rajztanár már 1841-ben tervezetet készített és könyvet adott ki. A fővárosnak zugos mellékutcájában egy bérházban

¹ L. *Krenner Tardos* V. cikksorozatát e lapok 1906. évi folyamában.

² *Palágyi* M. Nemzeti festészetünk. I. *Székely* B. – L. a f. évi szeptemberi számban.

lelt otthont az új iskola; kevés tanár körül kevés tanítvány csoportosult. A kezdet legkezdetén vagyunk; a legelemibb alapismereteket kell tanítani, de ezeket is jeles művészek adják elő, ami szinte pazarlásnak látszik, de később, majd évek múlva meglátszik az eredmény kiválóságán, hogy nem az. A tanárok közt ott látjuk *Schulek* Frigyest, *Rauscher* Lajost, *Greguss* Jánost és *Székely* Bertalant, aki köztük a legidősebb, leghatalmasabb művészi egyéniség.

Székely Bertalant már 1861-ben, első nagy műve kiállítása után hívták haza, munkát és állást ígérve neki; az ígéret első részét csak szerény mértékben váltották be és állásra csak tíz év múlva nevezték ki. Sovány és késő kárpótlás mindazért, amit hazafias készséggel feláldozott, midőn a felhívásnak engedve Pesten megtelepedett.

Székely 36-ik évét már betöltötte, midőn tanári álláshoz jutott, és milyen kiváló tulajdonságok képesítették őt ezen szerep betöltésére!

Művészi talentumának erejét az élet kipróbálta, tehetsége a legkedvezőtlenebb körülmények dacára is a fényes művek egész sorozatát hozta létre s ő *egész embernek, egész művésznek* mutatkozott, aki *minden tekintetben például* szolgálhatott a művészet ifjú művelőinek.

Nem volt ő tájékozatlan a tanítás mesterségében azideig sem. Önmagától tanult ugyan legtöbbet, de az autodidakták egyoldalúságától megóvta őt a kora hírneves mestereivel és jeles tehetségű kartársaival való közlekedés. Nem merült el mesterségében, hanem mélyreható értelemmel vizsgálta s fogadta be, vagy mellőzte a kínálkozó tanulságokat. Nemcsak tanuló-társai, de mesterei is elismerték ítéletének találó voltát. Nem osztogatott ő olcsó elméleti tanácsokat, tanításokat: a tapasztalaton alapult minden szava és ecsettel vagy rajzónnal egészítette ki azt, amit szóval tökéletlenül lehet kifejezni. Az *alkotó* tehetség ritka mértékben egyesült benne az *analizáló* képességgel; szinte mohó tanulási ösztön kielégítésében ép oly öröme telt, mint a tanításban.

A tanulás és tanítás két, élénk kölcsönhatásban álló tevékenység: tanulnunk kell, hogy taníthassunk, jobban kell tanulnunk, hogy jól taníthassunk. A tanítás alaposságára törekedni erkölcsi kötelesség, mely tanulásunknak is nemesebb, önzetlenebb célja. *Székely* nem egyszer buzdította tanítványait a kollegiális segítségre, melyből „*mindkét félre csak haszon háramlik*”. „*A művésznek a kartárs szakszerű bírálata a legbecsesebb segítség*”, mondta nem egyszer. Ezt gyakorolta ő, előbb csak emberséges indulatból, jó barátságból, később kötelességből. Bár kevés hálát, köszönetet nyert buzgólkodásáért, de ezzel keveset törődött a nagy „Magvető”.

A *művészi alkotás* és a *tanítás*, bár mindkét tevékenység közlés, reprodukció, mégis az egyénben legtöbbször mily ellentétbe kerül egymással! Az alkotásba elmerült mester kénytelen munkáját félbeszakítani, időt áldozni, ha tanítványai közé lép; műveivel dicsőséget arat, de a tanító buzgalma jutalmat ritkán, háládatlanságot annál bizonyosabban nyer. A tanítás mint tevékenység az ítélet állandó gyakorlásával jár, de az ítéletnek az éle nem egyszer azután a mester alkotási kedvét szegi, s minél többet nyújt, minél jobban közli saját tapasztalatait, annál bizonyosabban vetélytársakat nevel a felnövő tanítványokból. *Székely* nagy elméje bizonyára tudatában volt ezen ellentéteknek, de benne *a művész természetes önzését legyőzte a nemes emberi érzés és a legönzetlenebb hazaszeretet*.

Minél nehezebbé válik az anyagi boldogulás, annál nagyobb kockázat a művészi pálya, annál kevesebb időt vesztegethet a tanítvány céltalan kísérletekre. Úgy kell kiképezni tehát a növendéket művészsé, hogy vándorútján, a külföldi jelszavak özöne között, az irányok ellentétes keresztutain is meg tudja őrizni saját egyéniségét, meg tudja óvni művészetének magyar voltát, ne válják belőle egyéniségét, eredetiséget hangos torokkal hirdető, de a külföldinek mégis szolgálai másolója.

Székely Bertalan *önálló magyar művészetet* akart teremteni, *mesteriskolájában* nevelt nemzedék működése révén. Hitte, hogy ha a külföldet utánozzuk, egyes irányokat elfogadunk,

úgy a nagy, külső fejlemények újabb hullámai csakhamar elmoszák a mi, talán némi önállósággal tört utainkat és eredeti magyar művészet így nem létesülhet. A kis nemzetek létjogukat csak úgy igazolják, ha jellemüket megőrzik. Az intenzitás a művészetben többet ér, mint a tömeg; egyes kiváló produktumok többet, mint a termelés bősége. Hitte, mert a történelem is azt bizonyítja, hogy a művészet terén a kis nemzetek a siker több reményével mérkőzhetnek a nagy kulturnemzetekkel, mint a szellemi munka más területein. Nagy terveikhez eszközül nem akadémiát kívánt, csak szerény mesteriskolát, melyet az állam és egyes maecenasok látnának el munkával. Lássuk, mit tudott mindebből megvalósítani!

A mintarajziskola létesült, *Székely* annak tanára lett, de a keret mily kevésbé felelt meg az ő terveinek: egyszerű művészi középiskola volt, mely kettős hivatásánál fogva mindinkább a tömeg befogadására rendezkedett be, mesteriskola nélkül. Sőt később, midőn önálló épületet nyert, tervéből utólagosan elhagyták a növendékek műtermeit, „mert a műteremablakok rontották volna (?) a homlokzat hatását”.³ Vázoljuk legalább néhány szóval, hogyan képzelte *Székely* Bertalan a mesteriskolát.

Bizonyára a régi Rubens, Van-Dyck korabeli iskolák állottak legközelebb az ő tervéhez. A tanítványokat, korlátozott számban, a mester maga veszi fel. A kezdő példákat lát; látja a haladottabbakat, látja a mestert dolgozni, maga is fokról-fokra magasabb feladatokat nyer; tanul mesterétől, tanul társaitól, ugyanannak a módnak alkalmazását szemlélheti a képzettség és tehetség különböző fokozatain. Segít társainak, majd a mesternek közös munkáiknál, tudása mértékéhez képest; végül kinőve az iskola keretéből, ő maga is önálló mesterré válik. A mindennapi érintkezés bensősége, a közös tanulás, a közös munkák anyagi és erkölcsi felelőssége, dicsősége és anyagi haszna egyaránt kapcsolják őt úgy mesteréhez, mint az iskolához. A művészetnek technikáját, a munka helyes berendezését, a feladatok megoldását egyaránt szemléli és gyakorolja, sőt a művészi élet gyakorlati részével is megismerkedik. Ez a szép, életrevaló terv, bár akkor nem valósult meg, ott élt a mester lelkében, hogy az ő törhetetlen szívóssága azt élte utolsó éveiben valóra váltsa. Sajnos, csak az adatott meg neki, hogy bebizonyítsa: lehet; de reszketeggé vált keze nem bírta többé vezetni tanítványait, csak az igaz utat mutathatta meg nekik.

De lássuk, hogy mit tanított *Székely* Bertalan azok között a reánézve kellemetlenül korlátozó körülmények között; mily lelkiismeretességgel, odaadással oktatta nemcsak azokat, akik a művészpályára szánták magukat, de azokat is, akik csak rövid ideig időzhettek az iskola falai között, hogy később mint tanárok, tanítók tehessenek a rajzoktatás terén hazájuknak szolgálatokat.

Mielőtt ezt tennők, vessünk egy pillantást az ellenképre, a külföldi művészeti oktatás módjaira, akadémiákra, mesteriskolákra, magániskolákra.

Az akadémiák! Bármennyire is tajtézik feljünk a függetlenek dühe, mégis fennállnak. Termeikben eleven élet nyüzsög; van tanítvány elég; akad tanár is bőven, hiszen hány szecessziós hős pihen ki a harcok fáradalmait a kényelmes tanári székben, melynek lába a koncesszió erős talapzatán nyugszik. És a tömegtanítás? Látszólagos szigorúság, nagy rendszeresség mellett sem törődnek sokat az egyénnel. Minden a legszebben van elrendezve, de tömegre van berendezve, a művészet pedig nem szereti a tömegeket. Tanárt tanítványhoz, növendéket társaihoz igazi belső viszony nem csatol.

Talán jobbak a mesteriskolák?

³ Megjegyezhetjük, hogy a műteremablakok az *Andrássy-útról* alig látszottak volna, mert kereteik nem a főpárkányzat fölött, de azon túl emelkedtek volna.

A híres mesterek iskolái természetesen! A „híres nagymester tanítványa”, már ez is cím, kitüntetés. A tanítvány a glória sugara, átmenet a mester nagy alakjától a laikus nagy semmihez; szüksége van rájuk. A tanítványnak is szüksége van a mesterre, hogy boldoguljon az életben. Tőle tanulni, ez más kérdés és annál nagyobb mesterség, mert a mesterhez nem oly könnyű hozzáférközni, körülötte van a fény, azután következnek a sugarak, mint a régi metszetek szentképein. Ritkán jelenik meg a tanítványok dolgozótermében, ezek még ritkábban jutnak a szentek szentjébe: a mester műtermébe; dolgozni kevesen látták őt. Nem akar konkurensokat nevelni és mindennapivá válni. Külső megjelenése akár fenséges akár különöc, de megragadó. Keveset szól, még kevesebbet mutat; egy többé-kevésbé sikerült ötlet, élc alakjában dicsér, vagy kárhozzat, de csak óvatosan. Nagy elveket hangoztat: ismeretes dolgok, de az ő ajkán jóslatszerű kinyilatkoztatássá válnak. Lehet rajta elgondolkodni, rágódni, vitatkozni. Ha kitalálják, boldogok: a mestert megértették; ha nem, annál rosszabb rájuk nézve. Bár alakja és szavai „ki vannak dolgozva”, a szobor néha megelevenedik, ha egy-egy kedélyes estét rendeznek tiszteletére, vagy ő hívja meg a tanítványokat. Mily tisztesség! Lám, bármily nagy művész és néha mégis „ember”. Részletes utasításokról, bírálatról, rendszeres tanulásról nincsen szó: ő művész és nem training master.

Mégis mily tisztelet övezi a „Mester” személyét, tanítványai mily buzgalommal védik őt más iskolák támadásaival szemben és ami nem utolsó, pontosan fizetik a rendszerint igen tetemes tandíjakat.

Az ily nagy mesterek mellett ott vannak a kis mesterek iskolái, akik őket, amennyire az tőlük telik, utánozzák és tisztelik, hiszen ők szállítják az iskoláikba, vagy az akadémiák számára a növendékeket. Végül, mint a sorhad mögött a portyázók, ott vannak a kis iskolák, szabad ateliék, hol pezseg, forr az akadémia, a nagyfejűek ellen a hangulat. Itt már nincsen komolyság, feszesség. Élükön? Nem, a tanítványok között állanak a kedélyes *Buffalmano*-k, akik ennél az öreg piktornál liberálisabbak, mert kötő-anyagul nemcsak a vörös bort, hanem minden jó italt elfogadnak, nem ugyan a festékekhez, de a tanítványok megkötéséhez. A művészet komoly munkáját a bohémélet vidámságával édesítik. És az eredmény? Pedig mulnak a napok, mulnak az évek, kopaszodik a „tehetséges kezdő”. S az eredmény? *Székelly* Bertalan megírta: „A fiatal művészszel nem törődik senki. Hiába csatlakozik néhány tehetségesebb, fejlettebb társához, tőlük sem nyer utmutatást, mert hisz ők maguk sem tudnak eligazodni. Mindenféle benyomások tervszerűtlen befogadásával vész el igen sok idő.”

Hogyan tanított *Székelly* Bertalan? E kérdésre könnyű választ adnom azoknak, akik a nagy tanítómesterről mit sem hallottak; de nehéz feladat, jellemrajzát adnom azok előtt, akik őt csak fölületesen ismerték, ha tanítványai voltak is; akik tanítását elfogultan tekintették, mert ez esetben a félreértések helyreigazításával, a torzított vonások törlésével kellene munkámat kezdenem. Hosszú és meddő munka volna ez, erre itt nincsen időnk és terünk. Felesleges is, mert az igazság halhatatlan erejének csak időre van szüksége, hogy mindenható hatalmát a legsötétebb tudatlanság, a rágalom ellen győzelmesen érvényesítse.

Mielőtt a nagy tanítómester működésének fejtegetésébe kezdenék, legyen szabad bevezetésül egy régi tanítványának naplószerű feljegyzéseiből néhány lapot idéznem.

„Alig hangzott el az óra kezdetét jelző csengetés, a terem kitért ajtajában megjelenik a mester imponáló alakja. Modellbeállítás napja van. Ha megfelelő modellt tudtak keríteni (az időben még alig voltak állandó modellek), helyeslőleg bólint. Akkor még „a szép, ifjú” női vagy gyermekarcok, jellemző férfi és „szép” öreg fejek voltak divatban, a formátlan ripacsokat, a kiérdemült vasorrú bábákat szándékosan mellőztük. A beállítás megkezdődik, ha ujonc a modell, úgy a mester előbb megmagyarázza a műszavakat: mit tesz a fejet forgatni, billenteni stb.; nagy türelemmel és emberséggel bánik a modellel. Több beállítást próbál, végre megvan a *legjellemzőbb*, a *legművészibb* helyzet. Néhány magyarázó szót ejt a beállításról, utasítást ad

a festésre, rajzolásra. Mielőtt távoznék, figyelmezteti a növendékeket: „kellő időben pihentesék a modellt; ne hagyják elfásulni, szóljanak hozzá, hogy arckifejezése eleven maradjon.” Ez utóbbi bajos dolog, mindenkit, de főleg a kezdőket erősen igénybe veszi a vázolás; legfőlegb néhány „cirkáló” társalog, míg el nem riasztják a dolgozók. Néha a beállítást a növendékek végzik, mikor hetenként egyszer, *al prima* festenek fejet; vagy az aktrajzolásnál, midőn az utolsó órát gyors vázolással töltik. Még ugyanabban az órában visszatér korrekció céljából. Birálata kiterjed úgy az egészre, mint a részekre, úgy a felfogásra, mint a technikára egyaránt. Lassan fejleszteni, a homályosból a pozitív, az általánosból a rész felé; azután gyorsan, frissen befejezni. Keveset javít a munkában; ha javítása és tanácsa csak az *egyénnek* szól, erre *külön* figyelmezteti a növendékeket.

„Mellé tenni, sokszor összehasonlítani, a modellel kapcsolatban maradni.” Bele kell mélyedni a feladatba.

„Őszintén” kell dolgozni; ne rajzoljunk, fessünk többet annál, amennyit felfogtunk. „Hol vannak a detail-rajzok?” Megkívánja, hogy a modell, főleg a fejmodellről részletrajzokat készítsünk. E studiumok hasonlóak az építész felvételeinél szükséges részletrajzokhoz, melyeket azután a tárgy megrajzolásánál a rajz egészébe beillesztünk. Ezek alapján érti meg a növendék, hogy a folytatás milyen alkatrészletekből kombinálódik; továbbá általuk mentesíti magát a tárgy teljesebb, biztosabb felfogása folytán az esetlegességek, a változó impressziók hatása alól a művész; s végül nemcsak a felfogás biztosságát érzük el általuk, de a kiviteli mód trainingjét is. Így azután a munka könnyen, biztosan fejezhető be. A mester megkívánja, hogy a *legkisebb feladat is*, „*ha a műalkotás megtisztelő címére tart igényt, csakis teljesen művésziessé vált ízlés és gondolkodás gyümölcse legyen*”.

„De messze út visz ide és mennyi botlásal. A széles felfogás, a művészi izlés ellen hányszor vét az ügyetlen, vagy nyakaskodó kezdő. Főleg a későbbi években akadtak „önálló” felfogásuak, akik eltérnek a kiszabott, az ajánlott úttól; a folyton nagyobbodó tömegben az élhetetlenek, vagy a hanyagok száma is szaporodott. Ilyenekkel szemben tud a mester félelmes is lenni; ha csak korhol, az még a kisebb baj, de nagyobb, ha némán, kötelességszerűen javít, vagy csak odavetve szól – egy-kettőt. Keveset dicsér, mintha félne, hogy elkapatja a növendéket. A korai, a meglepő eredményt szinte aggodalommal fogadja: lesz-e folytatása? Az elkallódott talentumokra gondol. Néha túlerős bíráló, mintha magáról venne mértéket, aki 24 éves korában már kész mester volt. A fiatalság hibái iránt nem volt érzéke, az elkényeztetett úrfiak, a fellengzők, a hanyagok nem lelnek irgalmat.⁴ S az „oroszlán leheletét” nem mindenki állja ki. Innen az üres festőállványok, a gazdátlan munkák a javítás ideje alatt. Az illető „véletlenül” nincsen a teremben. Ezek a „bujdosók”. Bár akadnak ravasz kópék, akik a vihart el tudják háritani, ismerve a mester érdeklődését a technikai rész iránt, rossz festményeikről jó ecseteikre, különleges festékeikre terelik a figyelmet s így elmarad, vagy enyhébben sikerül a birálat.

„A modell pihenjen!” A szünetet felhasználja a mester, hogy a jelen feladattal összefüggő témáról, vagy napi érdekű művészi kérdéstről beszéljen. Néha provokálják is. Magas szempontból nyilatkozik, erős kritikát gyakorol: a napi nagyságokat, a silány ál-művészetet szétboncolja. Bár kritikái sokszor elferdítve, kihegyezve oly helyre kerültek, hova nem kellett volna s több ellenséget szereztek neki, mintha azokat nyilvánosan mondja el. Néha beleszó előadásába néhány erkölcsi tanulságot, vagy beszél kiváló kortársairól igen érdekesen, sőt magasztaló hangon, amit ritkán szokott használni. Szól a régi tanítványairól, akik évtizedek óta elszakadtak tőle; bámulatosan emlékszik egy-egy rajzukra, kompozíciójukra, fejlődésük

⁴ Nem egyszer utal a régibb nemzedék igénytelenségére. Mikor Zrinyi korával foglalkozott, többször felemlítette, hogy a „Szigetvári hős” mily nélkülözések közt élte át gyermek- és ifjúkorát.

egyes mozzanataira. Néha visszatér és figyelmezteti az idősebbeket is, ha a korrekció közben valahol ügyes, tehetséges munkát látott. *Csak magáról igen ritkán, vagy alig beszél, akkor is oly tárgyilagosan, mintha idegenről volna szó.* Pedig a népszerűségnek milyen olcsó eszköze ez! Neki volna joga magáról beszélni, ez talán közelebb hozná őt növendékei érzéséhez.”

„A szünetekben némelyek magánmunkálkodásuk termékeit mutatják be; ez alkalommal a mester már elnézőbb, enyhe gúnnyal és humorral fűszerezi bírálatát. Hetenként, a bonctani órákkal kapcsolatban külön időt szán a kompozícióra. E gyakorlatokban mindenki résztvehet: az elsőéves épügy, mint az „öregek”. *Festői feladatok* ezek, nem az akadémiák *irodalmi témái*, hol bibliát, történelmet, költeményeket stb. olvasnak és ezek után egy nappal, vagy héttel nyújtanak be kompozíciókat. *Székelynél* kezdetben *egy alakot* kell *adott formátumba* belehelyezni, később következnek a *gruppok* és végül a képszerű feladatok. A kivétel kezdetben csak vonalban, árnyék-világosság foltokban történik, legvégül színben is. Nemcsak a képzelet trainingje a kompozíció, de a rajztudás fejlesztésére visszaható gyakorlat is.”⁵

A régi tanítvány visszaemlékezéseihez még hozzá fűzhetjük a következőket:

Későbbi években a mozgó állati alak rajzolását különórákban vették elő. Igazgató korában lovat vásároltatott, melyet a növendékek modellül használhattak s az élénkebb mozgások rögzítése céljából a lovardába vezette a tanítványokat.

Nagy súlyt helyezett a művészet segédtudományainak és a rokonművészeteknek, különösen a mintázásnak gyakorlására. A festői bonctant előbb orvostudor adta elő a mintarajziskolában (*Szilágyi Etele dr.*, a későbbi kolozsvári egyetemi tanár), de túlságosan a saját tudománya szempontjából, ezért *Székely* maga látott a bonctan tanulmányához, előadásait kidolgozta, több mint félszáz nagy falitáblát rajzolt, taneszközöket, modelleket készített. Később az állatbonctannal is, főleg a ló bonc-alaktanával foglalkozott, oly mélyreható kutatásokat végzett, hogy azok eredményét *Marey* francia tudós is felhasználta.

Tanítását számos, sajnos még kéziratban levő munkába fektette, de azért a tantermek falán, a régi tanítványok munkáin kívül, ott függték *az alakrajz és festés elveire*⁶, *a festői technikákra*, a kompozícióra vonatkozó magyarázatok és utasítások. A fejfestés technikájában *az egymás-utánt* négy képből álló sorozatban tüntette fel. A művészi alkotás ellenőrzésére, elősegítésére való eljárásairól, modelljeiről itt nincs terünk bővebben értekezni, csak fel kell említenünk, hogy a szabad rajzolás, ábrázolás *ellenőrzését* már a természetében gyökerező lelkiismeretességnél fogva is ajánlotta; e célra úgy a konstruktív ábrázolást, mint a mintázást alkalmas eszközül jelölte ki.

A festés és rajzolás technikájával rajta kívül sem nálunk, sem a külföldön nem foglalkozott egyhamar valaki alaposabban, részletesebben. A 80-as évek közepén néhány idősebb növendéke volt körülötte, ekkor kísérletet tett a finomabb, közvetlenebb festési eljárások elsajátításával, mely kísérlet meglepő sikerrel járt. Egyébként folyton kísérletezett ez irányban és kísérleteztek tanítványaival is, gazdag program szerint, melyre másutt példát alig találunk.

Nagyon hiányos volna jellemzésünk, melyet *Székely Bertalanról* mint tanítómesterről iparodunk adni, ha megfeledeznénk kortársaira gyakorolt hatásáról. Iskolájában az ő elvei kerülnek érvényre; tanártársai közül egy sem vonhatja ki magát az ő befolyása alól. Ez természetes is, hiszen évekig nemcsak együtt tanítanak, de közös munkákon dolgoznak. Régi kartársának, *Izsónak*, ennek a talentumos, de fogyatékos képzettségű szobrásznak segít szobrai

⁵ A 80-as években e gyakorlatok elmaradtak, míg a 90-es évek közepén régiebb növendékek számára, hetenként egy délutánt szánt a mester.

⁶ Ez utóbbi, valamint az 1878. évi párisi kiállításon lévő rajzokhoz való magyarázata, a „Festőbonctani” előadásainak kivonata nyomtatásban is megjelentek.

komponálásánál, a debreceni *Csokonai* szobor, a *Széchenyi* szobor mintája, mely sajnos, kivitelre nem került, az ő közrehatásának nyomait mutatják.

A budavári templom üvegfestményei, falképei és dekorációja az építész és a festőművész ritka, szerencsés együttműködésének fényes példái. Hatására, hírneves barátjának, az általa oly kiválóan becsült *Lotz* Károlynak művészetére majd a jövő műtörténésze fog reáutalni. Kartársai, tanítványai közül számosaknak munkáiban üdvös tanácssal és tettel is segítségükre volt és régi tanítványainak egész kurzusokat tartott. Bármily népszerűtlen alak volt is *Székely* a magyar művészek között, mégis alig múlt hét, amikor őt egyik vagy másik kartársa fel ne kereste volna, hogy véleményét kikérje, tanácsát meghallgassa, mint ezt annak idején egy *Lenbach*, egy *Makart* stb. is tették.

A művész sokoldalú és hatalmas alkotóképessége, a tudós mély értelme, az emberszeretet ritka mértéke, *Székely* Bertalant a legkiválóbb tanítómesterek egyikévé avatták. És mégis ki hitte volna, hogy művész és tudós példája csaknem hatás nélkül maradt; a tudás rengeteg kincse a magyar művészet javára oly keveset kamatozott s a nemes emberszeretet hálát, elismerést nem nyerhetett. Pedig a mester nem zárkózott el titkolódzva tanítványai elől, nem fukarkodott a jó tanácssal és tanítással, bőven osztogatta saját ideje rovására azokat, ha volt kinek, és hosszú éveken át viszonzásul csak felhaborító mellőztetést, háládatlanságot aratott. Ez esetben is szégyennel látjuk beigazolvva azt a keserű mondást: „*a pazarló koldusok országa.*” Mi, sajnos, kamatozatlanul hevertetjük kincseinket és a koldusgyerekek módjára futunk és kapkodunk az idegen kultúra elhullajtott fillérei után.

Az a körülmény, hogy *Székely* Bertalan a művészi középiskolában *egy* tantárgy tanáraként szerepel, már kezdettől fogva oly ellenmondást rejtett magában, mely reánézve idővel végzetessé vált. *Vezető elme, mely nem tud érvényesülni, mester, akinek alig vannak tanítványai.* Az első években még tűrhető volt az állapot: kevés számú tanítványt kellett tanítania, akiket legalább az egész tanfolyamon át végigvezethetett és a művészet elemeire megtaníthatott. Később, az iskola fejlődésével tömegtanítást kellett végeznie, idejét a közepes, vagy ennél is gyengébb növendékekre kell pazarolni, a tehetséges tanítványok rovására. Próbál a bajon segíteni az oktatás célszerű szervezésével. Javasolja: *a végzett tanítványok jelesebbjei ösztöndíjuk és műteremhasználat fejében segédkezzenek az oktatásnál.* Ime az ő mesteriskolaterve más alakban; a tehetségesebb növendék tudását így tovább fejlesztheti s a kezdőkhöz meg közelebb áll példa és közlőképesség tekintetében az ilyen segédszemélyzet. E tervet hasznát az oktatás harmonikus voltára s a tanárok, már a saját intézetben alkalmazandók kiképzésére nézve szükségtelen hangsúlyoznunk. Tervét az a bürokratikus szereplő, kinek ügykörébe tartozott a mintarajziskola, ezzel a megjegyzéssel utasította vissza: „*A tanítást nem lehet úgy vezetni, mint a birkanyáját: számadójuhász, öregbojtár, bojtárok.*” Az uralkodó szellem jellemzésére felemlíthetjük azt is, hogy az ösztöndíjakat *vármegyék* szerint akarták felosztani s a mintarajziskola-épület tervéből törölték a *növendékek műtermeit.* Sajnos, *Székely* büszke önérzete és érzékenysége nem volt képes csellel, taktikával és kitartással megostromolni a kaput, mely előtte bezárult; visszariadt attól is, hogy túlságos beavatkozással félretolja barátját és igazgatóját, a sokféle elfoglaltság és a betegség terhe alatt mindinkább roskadozó Keletyt.

Mindazonáltal akadtak egyes tanítványok, akik a tanulmányi idő leteltével is szívesen maradtak volna az ő vezetése alatt, de a hatósághoz intézett kérelmüket, hogy némi támogatásban részesüljenek, azzal az indokolással utasították el: Nem maradhatnak, nincs hely az intézetben. Külföldre esetleg kaphatnak ösztöndíjat.⁷ Ily helyzetbe került *Székely* felettes hatóságával szemben.

⁷ A 80-as évek közepén mégis akadt több régi tanítvány, akik saját költségükön tanultak tovább az ő keze alatt.

Az iskola szaporodó növendékeinek arányában újabb tanerőket alkalmaznak, így Székely fölszabadul a tömegtanítás alul, de viszont *működése mind szűkebb és szűkebb körre szorul*; végül a növendékek sem három, sem két évig tanulnak a keze alatt, hanem csak *egy évig*. Ezenfelül a tehetségesebb tanítványokat a művészi osztályok (az 1883-ban felállított Lotz-féle osztály stb.) vonzzák magukhoz. S az új tanerők nem készítik elő az ő tanítása számára a növendékeket, sőt vele ellentétes irányban vezetik őket. Székely tanítványai hovatovább már nem értik, vagy nem is akarják megérteni. A mesterben megvolt a tanár ambíciója, hogy a kevésbé tehetségeseket is a tudás bizonyos fokára emelje. Lehet, hogy néha a szorgalomnak, a segédeszközök használatának nagyobb fontosságot tulajdonított, mint kellene. Sajnos, a tehégtelenek így felkeltett ambíciója a mester ügyének nem használt, mert tanításának egyes részeit ezek meg nem értve, torzítva adták tovább.

A 80-as évek eleje óta nagyot változtak a körülmények: a *művészi irányok, a növendékek gondolkozása és ideáljai*, még pedig Székely gondolkozásával, művészi és erkölcsi elveivel ellentétes irányban.

Az 1882-ik évi Munkácsy-ünnepek hatása alatt hány fiatal ember érezte, hogy benne is „Munkácsy lakik!” Nemcsak az asztaloslegények közül, ez nem lett volna baj, de a jobbfejta középosztályból is számosan. Az apák nem haragudtak többé, ha gyengén, vagy rosszul tanuló fiaik rajzoltak. Miért ne lehetne Munkácsy belőle? A gondolkozástól idegen tömeg csak egy fényes pálya két végpontját nézte, mely az asztalosműhelynél kezdődött és a nálunk hallatlan megtisztelések magaslatára vezetett; nem figyelte meg senki sem a munkával és szenvedésekkel telt élet többi mozzanatát. S mivel az „urhatnámság csirái” középosztályunk egész gondolkozását megfertőzik, mindenki azt gondolta, hogy egy uri fiú még magasabba fog emelkedni⁸, valószínűleg kevesebb veszéllyel és több protekcióval, mint az az „asztaloslegény” és fog legalább is annyi pénzt szerezni, mint ez. A művészpálya ily körülmények között elfogadható foglalkozásnak látszott az uraskodó középosztály és jó üzletnek a fölületes kiskereskedők előtt. Mibe kerül az egész? Egy-két ugrás, csak bátran neki! mint Busch, a nagy német humorista mondja: „a jól nevelt fiak hamar rászoknak a festésre.” Ezek is a széles ecsetekkel nekivágtak a képeknek, elsősorban zsánerképeknek, betyár- és csárdajeleneteknek; csak merészen, szélesen oda kell csapni... Siessünk, érjük utól a maradi, vaskalapos öregeket!

A hatóságokat, a művészi iskolákat zaklatták a „határozott” tehetségekkel a szülők, a protektorok, a fölfedezők; visszautasítás, a szakember éles bírálata nem riasztotta őket vissza; vállvonogatva mondogatták: így kezd a tehetség; csak ne csüggedjünk! Oly betegség volt ez, mint annak idején a Petőfieskedés vagy a Byronismus. Az iskola mindenféle tárgyai, bonctan, mértan, a hosszas rajzolás, egyes alakokkal való komponálás stb. csak mind fölösleges akadályok, melyeket mesterségesen, rosszindulatu vagy korlátolt egyének gördítenek a fiatal tehetségek útjába. „Munkácsy nem tanult bonctant és mégis lepipálta őket”...

Ily körülmények között Székely Bertalan erkölcsi felfogása sokszor ellentétbe került növendékei nagy többségének felfogásával. Hogy is ír e tárgyról? „Igen alapos készültséggel kell birnia annak és igen komolyan számot vessen magával az, aki a művészet magasabb feladatainak megoldására vállalkozik”. „Mindennapi tapasztalásunk, hogy az alig feslő tudás, a fejletlen képesség is már rögtöni értékesítésre vágyik és törekszik. Nem csoda, hogy azután, ha a haladás is megakad, a mélyebbre ható tudás és tanulmány hiányában lábra kap az őszinteség-hiány, a szemfényvesztés, a – szédelgés”. Ily elvek alapján a mester lassu ütemben vezette előre növendékeit s nagy súlyt vetett a segédtudományok ismeretére. Felelőssége teljes tudatában azt akarta, hogy a kezdő okvetlenül bekövetkező bukódásai csak az iskola falai között, ne a nyilvánosság előtt történjenek.

⁸ A 80-as évek közepén egy-két évig voltak többen, akik saját költségükön tanultak tovább a mester mellett, művészek és tanárjelöltek egyaránt.

Sajnos, ez időre esik visszavonulása a nyilvános szerepléstől is; tanítványai közül kevesen látták készülő műveit, a nagy művészt, az embert kevesen ismerték, kevesen becsülték. A pontos, szigorú iskolamester sok kellemetlen kiváncsisággal jelenik meg előttük, akiről azt hallják: már nem is fest, csak holmi tudákos kísérletezéssel tölti az idejét és csak kritizál, szidja a világot, irigyli a más „dicsőségét”. Szemléltető eszközeit, kísérleteit, technikai újításait a tanítványok ily előítéletek befolyása alatt meg nem értették és csak okvetetlenkedésnek vették. A legképtelenebb hírek, mesék kezdtek róla és iskolájáról szárnyra kelni s maradtak fenn talán még napjainkig az egyesek emlékezetében. Egy öreg művészünk, aki nem ismerte a mintarajziskolát, még ma is azt állítja, hogy annak a neve onnan ered, mert ott csak *lapmintákat* rajzoltak, festettek. Folytatják a „*fátyol*” és az „*egy, két szita*” festést? (a mester t.i. úgy akarta jobban szemléltetni a tömeges hatást, hogy fátyollal, szitaszövettel bevont keretet helyezett a modell és a rajzoló közé). Hát a „*granulálás*” divat-e még? (sötét alapon a világosság-tömegek szemcsés festése). Még egy hirneves, de teljesen tájékozatlan írónk is azt a mende-mondát meséli Székelyről, hogy bosszankodott a lovakra, „*mert nem jól járnak.*” Bizonyára czélzás lóbonctani tanulmányaira!

Hosszúra nyulna a „jóindulatú” kortársaknak röstelni való mende-mondáit mind felsorolni; az ő érdekükben hallgassuk el a többi. Székelynek és iskolájának népszerűtlensége évről-évre növekedett. Hazajöttek a külföldről régibb tanítványai, akiket tanárkodása első idejében hazamosabb ideig oktathatott. Tehetséges emberek is vannak köztük, akik sikert aratnak, híres művészek válnak belőlük, de sajnos, csak rövid ideig; sokan elkallódnak, művészi mesteremberekké válnak, nem váltják be amit ígértek, helyüket betöltik az újak, akik friss tudással lépnek a versenybe és őket mint elavult irányok képviselőit lenézik, mellőzik. Mi ennek az oka? Keresik az okot ők maguk is. Hiszen az első években a külföldi akadémiákon díjakat nyertek, kitüntetésben volt részük. A körülmények? Ezeket és a „jelent” nem tanácsos szidni. Önmagukat okolni ez még messze van. Ah, megvan: „*A kiindulás volt helytelen, a hazai iskola, a hazai mester.*” Míg jól ment soruk, megfélemlítettek Székely alapvető tanításáról, melyet tanulókorukban talán kedvetlenül fogadtak, a sikert teljesen maguknak tulajdonították; de rossz sorsra jutva, számonkérték tőle azt, amit nem tanultak és a kedvezőtlen fordulatért őt okolták. A Székely-féle tanítás, pedantériája, célszerűtlensége, lassúsága „*bennem az egyéniséget megrontotta.*” „Évek kellettek arra, hogy elfelejtsem, amit tőle tanultam.” „Hol volnék, ha kezdettől fogva külföldön tanultam volna?” Akad még olyan is, aki soha Székelynek a keze alatt nem tanult és mégis így fakad ki: „Az utolsó arckép nem sikerült. Hihetetlen, hogy az ember nem tud szabadulni attól a cudar Székely-féle festési modortól!” Talán a művészi lelkiismeretesség maradványától? Azután hazajöttek a külföldi kis mesterek tanítványai, úton-útfélen dicsérve tanítóik kitűnőségét. Szinte titkolózva mutattak fel mint drága, jól megfizetett amulettet, egy-egy nagy frázisokba foglalt részlet elvesztét. Minő mester! Itthon Székelytől ingyen se kellett a legbölcsebb aranytanácsok dús egésze. Igaz, önzetlenül adta és mindennap osztogatta! Székely Bertalan ismerte a róla keringő véleményeket, voltak gyöngéd lelkek, akik vele közölték ezeket, valamint az ő kritikái és nyilatkozatai is eljutottak, jórészt kiélezve, kiszinezve azok fülébe, akiket illetett. Ritkán méltatta cáfolatra az ellene szórt vádakat. „Egyéniségüket tönkretettem? Mondta egy ízben. „Nehéz dolog az egyéniséget felismerni, hosszú idő kell ahhoz. Hát még annak elnyomására alkalmas eszközöket fellelni, ez csaknem lehetetlen. Ha lehetséges volna is, érdemes volna-e erre időt, erőt pazarolni?” Itt közbevetőleg megjegyezhetjük, hogy a nagy mesterek műveinek közvetlen másolását tanítványainak nem ajánlotta (tanulmány, analízis kedvéért igen); saját festményeinek lemásolását pedig nem engedte meg. Néha önkéntelenül fakadt ki belőle a háládatlanság fölött érzett keserűség: a budai főtemplom üvegfestményeinek tervezetével foglalkozott a mester; áttanulmányozva a hazai műemlékeket, kezébe jutott egy régi képnek a mása: „Szent Erzsébetet a

koldusasszony a sárba taszítja.” Hosszan nézte e rajzot és elkomolyodva azzal a megjegyzéssel tette félre: „Bizony így jár az, aki koldusokra költi a vagyonát!”⁹

Sajnos, e kép megdöbbenő hűséggel jelképezi Székelynek, a tanítómesternek pályafutását. De ne részletezzük ezeket a szomorú tényeket, ne emeljünk újabb vádakát, kutassuk inkább azt, lelünk-e oly okokat, melyek ennek az elbánásnak szégyenletes voltát némileg enyhíthetnék?

Miként jelenik meg Székely Bertalan az ifjúság, tanítványai tudatában? *Egyedül áll*, mintegy saját multjának, hírének szomorú emléke. *Felülről* úgyszólván elejtették. Újabb *tanártársai*¹⁰ alig támogatják, bár vele évtizedekig egy épületben dolgoznak és tanítanak, de époly kevésbé ismerik őt és működését, mint a tanítványok. *Régi növendékeinek* többsége nyíltan ellene fordul, hangosan ócsárolva tanítását és művészetét.

Régi összeköttetéseit nem ápolja, újakat nem keres, nem barátkozik, vagy épen pajtáskodik a vele egykorúakkal és még kevésbé a fiatalsággal. Pártfogókat nem keres és pártfogást nem gyakorol. Erős ellentmondásban áll korával és sok dologgal, melyek azonban az ifjúság és a lanyhább felfogáshoz közel állnak és annak kedvesek. *Szóval oly ember, akit a siker elkerül*, akitől mit sem lehet többé várni. Pedig a siker a gyors, a közvetlen, fényes eredmény, ha a meglett emberek előtt is a rokonszenvenek erős rugói, mennyivel inkább azok a fiatalság előtt! Lehet-e csodálni, ha a győzni vágyó fiatal ember nem választja ideálul az ő szemében a legyőzött, hadsereg nélküli vezért? Külső megjelenésében sem volt semmi feltűnő, mely az ifjúság szemét magára vonja, színes elevenség, közvetlen melegség, kedvesség, mely érzését, képzelődését foglalkoztatja. A népszerűség legártatlanabb és közönségesebb módjaitól teljesen idegen, s a reklám szelétől is irtózáttal óvakodik. Fakó, puritán, aki nem lelkesít, tüzel, oktalan reményt óvakodik kelteni, mert ismeri a felelősség súlyát, szigorú erkölcsbíró és legtöbbször csak az értelemhez szól, nem a képzelethez, vagy az érzéshez. S ha az ifjúságnak lelkesebben ajánl figyelmébe művészi, vagy erkölcsi igazságot, azt nem a szónoklat tökéletes alakjában teszi: próféta, kinek szinte Áronra volna szüksége. És végül, mint a nagy életcélok, nagy alkotások felé valójuk egész erejével törő hatalmas szellemek legtöbbször, ő sem praktikus és gyors emberismerő. Bámulatos biztonsággal fel bírja ismerni a kezdő tökéletlen munkájában a tehetséget, de az *embert* már kevésbé biztosan.

Az átlagnál nagyobb értelem, mélyebb erkölcsi érzés képes őt fölismerni, teljes nagyságában értékelni csak hosszabb idő múlva, pedig e tulajdonságok ritkák az ifjúkorban. De ami a fiatalságot némileg menti a hálátlanság rút vádja alól, nem oldhatja fel a régi tanítványokat, a kortársakat az utókor kárhóztató ítélete alól.

Nem az ő kisebbitésére soroltuk itt fel az „embernek” fogatkozásait, melyek részben a nagy erények túlzásából eredtek, de tartoztunk vele annak az „Örök igazságnak”, melynek oltárán a nagy mester a világi előnyöket feláldozta. Bár Székely Bertalan tanári pályájának tragikuma, hogy sohase jut abba a helyzetbe, hogy egyéniségét teljesen kifejtve, elérje nagy céljait, mégis épen élete utolsó éveiben szaporodnak a tények, melyek talán enyhülést hoztak az ő szenvedéseire, megnyugvást az igaz emberek háborgó igazságszeretetének.

Tanítványai közül nem egy még a külföldön is sikert arat; újra buzgó növendékek veszik körül. Régi tanítványai úgy a közép-, mint a szakiskolákban, sőt a főiskolákban is jól megállják helyüket és becsületet szereznek önmaguknak, az intézetnek, melyből kikerültek és az ő tanításának. Iskolája, a sokat ócsárolt „ósdí” intézet, fényes elismerésben részesül a külföld részéről. Az önállósága, magyarsága, egyetlen volta nem hiba, nem kell azt reformálni, hiszen úgy mutatnak reá a külföldi művészeti oktatás tárgyában egybehívott kongresszusok, hogy

⁹ A vártemplom egyik ablakfiókján ő is ábrázolta ezt a jelenetet.

¹⁰ Kevés kivétellel.

valóban „*minta*” az és követendő példa. Az iskola kiállításai is újabb sikert jelentenek. És rajzoktatásunk jó színvonala és munkásainak tevékenysége csak eredménye az alapos tanárképzésnek.

Még csak néhány szavunk van hátra; foglaljuk össze tanításának lényegét, csak általánosságban, emlékeztető módon, hiszen közel van az idő, mikor kiadandó irott műveiből közvetlenül vagy közvetve nagy festői alkotásaiból fog újból hozzánk szólani az ő bölcs tanítása és majd feleslegessé teszi a tanítvány gyenge szavát.

Székely Bertalan tanítása egy harmonikus kerek egész, nem apró részletigazságok és általánosságba vesző elvek tarka mozaikja. Épúgy szellemi, mint erkölcsi tartalmánál fogva általános érvényű. Szilárdul áll a *művészi gyakorlat* és a *psychologia* két alappilléren. A *theoria* és a *gyakorlat* kölcsönösen magyarázzák egymást, szerves kapcsolatban állanak; az elmélet értékpapirját fődözi az arany tapasztalat és az a gyakorlat aprópénzére felváltható. Magában foglalja e tanítás a rajzolásnak, festésnek mint szellemi és fizikai munkának organizációját és helyes kölcsönhatását.

Székely megtanít, hogy a *látás és figyelem* helyes irányításával miként nyerünk helyes egymásutánban egymást erősítő benyomásokat, melyeket *szellemi* képpé egyesítve, láthatunk annak grafikai rögzítéséhez. Megtanít hogyan kell *megragadni és híven visszaadni a természet muló és állandó szépségeit és az ihletpercek vízióit*. Megmutatja, hogyan kövesse híven a *homályos összképtől a fokoként gazdagodó és határozottabbá váló* szellemi képet a reprodukció, a rajz, e fokozatok, állapotok mindegyikén. Őszintén nem ábrázolva mást, mint amit szemünk meglátott, képzeletünk már magáévá tett; híven reprodukálva a nagy egészet és ennek keretében a részeket a mű céljának megfelelőleg; a zavaró lényegtelenséget, ha kell, feláldozva; a részletek finom variációit azonban a nagy egész szellemében adva vissza.

A rajz híven követi a szellemi kép fejlődését és rögzíti az eredményeket: először a homályos összképet, ekkor homályos és bizonytalan, de a lényegét magában rejti és így halad a határozott felé. A rajz ezen állapota megkönnyíti, hogy benne az eredetit felismerjük és lassan a részleteket bele helyezzük. Az összképből való kiindulást ajánlja már a szimultán kontraszt törvénye is.

A szellemi képek rögzítését a *szellemi és fizikai munka* törvényei szerint végezzük. Takarékoskodjunk erőnkkel és a feladatunk nehézsége mindig álljon arányban a legyőzésére fordítható erőmennyiséggel. Bontsuk meg a nehézségeket, hogy figyelmünket osztatlanul egy dologra összpontosíthassuk. A lényegét biztosítsuk előbb, addig míg a helyesen csoportosított munka gyakorlata könnyen legyőzi a fáradságot, és midőn ez ellenállhatatlanul érvényesül, akkor már a könnyebb munka: a nyert tartalom kifejezése legyen osztályrészünk. A munka organizációjához tartozik, hogy a nyert eredményt minden fokon *biztosítsuk, megbíráljuk és javítsuk*, és ezt a tevékenységet válasszuk el az aktív rajzoló eljárástól, mely inkább a fantázia vezérszerepe alatt aktív eljárás, míg az ellenőrzés az ítélet, tehát inkább az értelem munkája. Ez helyes váltakozásban erőink pihentetésének és ökonómiájának felel meg.

A művészi munka eredményének, a rajznak, festménynek *ellenőrzésére*, biztosítására valók a rokon művészetek és a tudományos eljárások, ismeretek, főleg a mintázás, a konstruktív ábrázolás, a bonctan stb. Tudásunknak viszont a fantázia az ellenőrzője, mert az épúgy teheti elfogulttá látásunkat, mint ez. A tudást kiegészíti a *technikai rész* (rajz-, festő-technika) ismerete, melyet mint mesterséget meg kell tanulni és begyakorolni. De bármily mesterséges, úgyszólván művészi a technika, sohase tolakodjék előtérbe, hogy magára vonja a néző figyelmét, sima virtuozitását, vagy ellenkezőleg nyersességét nyíltan fitogtatva. A nézőnek nincs köze ahhoz, miképp keletkezett a mű. Külön gyakorlatok trainingje útján érhetjük el azt, hogy igazi remeklésre teszünk szert.

Miután megtanít az egyszerű reprodukcióra, int, hogy használjuk fel ezen eszközt a fantázia telítésére. A telített képzelet önkénytelenül túlómlik, ez visz a kompozícióra: van mondani-valója. E tekintetben is trainirozni kell a fantáziát, hogy gyorsan tudja helyettesíteni szín-, árnyék-, világosságfoltokba, amit parancsolunk. Tudja a nagyobb egységeket kisebbekre felosztani, vagy az alsóbbrendű egyedeket nagyobb egységekbe összesíteni.

Minden mű alaphatása a szín, árnyék-világosság foltokon, a vonalon alapszik. A *festői ideát* ezek adják, ezek az elsöleges esztétikai hatás tényezői, másodsorban annak tartalma.

Tanításáról elmondhatjuk: magyar tehetség, józan értelem munkája. *Magyar benne az a jellemvonás, mely nyelvünkben is szembetünő*, hogy az egészből indul ki és így halad a részlet felé, s a főbb részleteket is alárendeli a kisebbnek. Magyar benne az is, hogy a képzelet gazdagságát az okos értelem korlátozza és ellenőrzi s egyaránt távol marad a homályba tévedő miszticizmustól, mint a végletekig menő organizáció világos, de rideg témáitól.

Ne feledkezzünk meg tanításáról; terjesszük, fejtsük azt ki, mert ez a mi hivatásunk; a magyar szellem egyik kincsét, gazdagságát hagynánk haszon nélkül heverni. A tanítványok kötelessége ez s közülök azoké elsősorban, akikre a mester az alkotás drága idejéből annyi órát, napot, évet áldozott: *magyar rajztanárok és a művészet oktatói, e szerep reátok vár.*

Ha szerény, bár hasznos hivatástok közben nagy, nehéz feladatokra vállalkoztok s utatokon kétely, csüggedés fog el: melyik a helyes irány? Ha a népszerűség könnyebb útja csalogat: tegyetek engedményeket; ha a bőven osztott kenyérért viszonzásul a hálátlanság kövét sujtják felétek: emlékezzetek meg a nagy tanítómesterről, a nagy „Magvetőről”. Ki úgy, mint nagy példája, jó időben, rossz időben, meleg, ragyogó napfényben, hűs árnyékban egyaránt jár a barázdák közt és hinti, szórja a magot. Hálátlan a föld: kevés szemből sarjad kalász. A magvetőnek lába kőbe botlik, tövisbe lép; elébe dobják? Elszántják a földjét, de ő visszafordul és tovább dolgozik. Itt az este: leszállt a nap, hűs szél támad, csak ő jár magában még a földeken. Sötétedik. Nagyobbá emelkedik, szinte az eget éri homályba vesző hatalmas alakja, bár ősz fejjel, bár görnyedt vállal, bár reszkető kézzel, az aratásra való remény nélkül, de az utódok hasznáért, tele marokkal szórja, hinti az áldásthozó szemet.

III.

Emlékezzünk a nagy magyar művészeiről!

Az egyénnek mint *embernek* emlékezete, bármilyen kiváló volt legyen is, fájdalmas gyorsasággal tűnik el az örökkévalóság ködében. Mily gyorsan halványodnak el az imént még eleven kép színei, mosódnak el formái és mind halkabban csendülnek meg lelkünkben az elhunytak kegyelettel őrzött szavai! Végre elmosódik minden kép, elhallgat minden szó! Az elmulás örök törvénye ez. A *tanítómester* emlékezete is, attól a perctől kezdve, midőn ő maga lelépett tevékenysége színhelyéről, e kegyetlen törvény hatalmának hódol. A művészet mesterének alakja, bár ő a formák harmóniáját és a színek *megörökítését* tanította, sem tud ellenállni e törvény erejének. A tér és idő perspektívája rokon jelenségek; az előttünk kedves, vagy tisztelt embernek, a tanítónak távolodó alakját mi talán látjuk még gyöngülő szemmel, vagy csak látni véljük, de a későbbi nemzedékek már csak pusztá nevével vagy életének adatait fogják ismerni. A művész, a költő szembeállhat az elmulás törvényével: a halhatatlanság fentartó erejével veszi körül műveiben az ember, a tanítómester emlékezetét. A művész tevékenysége megörökíti nemcsak művei tárgyát, de önmagát is. Valóban a nagy költők, a nagy művészek alakja dacol az idő távlatával: térben és időben távolodva, nem kisebbedik,

nem mosódik el, hanem mind hatalmasabban emelkedik ki a jelen és a jövő nemzedékek bámuló tekintete előtt.

A földön fekvő előtt a vakondturás magassága is számít valamit; a tövében állónak a szeme előtt a kis halom elfödheti a legnagyobb ormokat is, de távozzunk csak folyton messzebbre a nézőponttól, nemcsak a vakondturás hatalmasa tűnik el semmibe, de elsüllyednek a dombok, ellapulnak a hegyek, csak a hatalmas, önálló hegyóriások emelkednek föléjük győzelmesen, büszkén mind magasabbra és magasabbra. Távolságra volt szükségünk, hogy nagyságukat helyesen megítélhessük. Időbeli távolságra van szüksége a nagy művészeknek, hogy nagysága maradandóan elismertessék, hogy lássuk, mennyire emelkedett ki kortársai tömegéből. E folyamat biztosan bekövetkezik, emeljen bár szemünk elé az irigy kor gátakat, nevezze ki ma a homokbuckát akár hegynek, vagy akár Mont Blanc-nak is, a korral haladó előtt elébb-utóbb az igazi nagyság, az igazi magasságok teljes méreteikben fognak kibontakozni. *Székely* Bertalan művészi nagyságának elismerése is bizton be fog következni, nincsen szüksége ügyvédekre, védelemre, akár nagyigényű, akár szerény művek alakjában. De kegyeletünknek, hálánknak, a hazafias érzésnek, őszinte igazságszeretetnek kötelessége, hogy alakjával és művészetével foglalkozzunk.

A kegyelet teljes érzése teljes munkát kíván, s e munka ha némileg méltó akar lenni az ő nagyságához, oly nehézségeket tár elénk, melyeket méltóbb tollra szeretnénk áthárítani.

Hatalmas és sokoldalú egyéniségével szemben nem könnyű az életrajzírók, a krónikások gyakori hibáját elkerülni, akik buzgóságukban és tárgyukba belemerülve, hősük jellemrajzát csupa erényekből akarják megalkotni, még emberi fogyatkozásait is csupa tökéletességekké magyarázzák. Megnehezíti *Székely* művészetének jellemzését az a körülmény, hogy e munka könnyen meddő cáfolattá válik a róla kerengő legsütletebb, de igazság gyanánt elterjedt koholmányokkal, a róla terjesztett torzképekkel szemben.

De hagyjuk ezt, nem érdemes a nagy hajót elborító Tiszavirágot elhessegetni, bármennyire ellepi is azt, hiszen pár óra múlva a vízbe hullanak a rajok; az épületek falán az utcagyerekek firkái és torzképei csak a legközelebbi esőig, vagy legkésőbb a legközelebbi meszelésig éktelelnek.

És ha munkánkhöz kezdünk, életrajzát adjuk-e, vagy műveinek hosszú és gazdag sorozatát ismertessük?

Mindkét dolog ma még korai vállalkozás; az elsőbe kezdeni nem lehet, a legeredetibb forrásműnek, naplójának közreadása előtt, a másodikba fogni nem lehet, míg művei közismertekké nem válnak; ma azok, sajnos, még a szakemberek előtt is jórészt ismeretlenek.

A rendelkezésre álló tér csekély és behatárolt volta tömör rövidséget kíván, holott ezzel ellentétben a halálától máig terjedő idő rövidsége miatt könnyű volna *Székely* Bertalan életéből epizódokat, műveiből részleteket hosszan elmondani, ez adatokat mozaikszerűen egymásmellé sorolva; de méltó volna-e az egész emberről, az egész művésztől, a kompozíció nagymesteréről ily töredékmunkát nyújtani?

Igy halmozódnak a nehézségek, ezekkel szemben elménk habozik és tollunk tétlenül vesztegel. De mégis, egy fájdalmas emlék hatása alatt erőt érzünk magunkban a munkánk megkezdésére. *Székely* Bertalan élete utolsó hónapjait öntudatlanul tengődte át; elborult szelleme egy gondolatot birt még megragadni, de ehhez görcsösen ragaszkodott és bénult ajakkal ennek iparkodott kifejezést adni. Műveire gondolt. Ezekről várta, mire életében már számot nem tarthatott, a jövőben művészetének teljes elismerését. Hátrahagyott festett és írott műveinek őrzését egykori tanítványára, utóbb tanártársára bízta. Ezért ismételtette ajka, bár szakadozva e két szót: „V..... műveim”. E reánk, mint az összeomlott ház alá temetett gazdájának a romok közül kimeredő kérés, parancsoló két keze. Többet mond, mint egy hosszú

végrendelet. Kér és parancsol: Ismertessétek, beszéltesétek műveimet. Nemcsak a hű tanítványhoz, a baráthoz szól, de a tanítványok, a barátok összességéhez és mindazokhoz, akik őt becsülték, szerették. Azért ne habozzunk, ne halogassuk kedvezőbb időre e munkát: Tegyük meg kötelességünket.

E soroknak a céljuk, hogy e kegyeletes és becsületbeli munkához hozzájáruljanak. Iparkodni fogunk, hogy kimutassuk: mily nagy művész volt *Székely Bertalan*, milyen önálló és magyar egyéniség, aki épen ezért hivatva volt, mint kevesen, hogy a magyar nemzet lelkének egy-egy vonását híven visszaadja. Törekszünk arra is reáutalni, hogy művei által mennyiben gazdagodott festészetünk s így nemzeti kultúránk. Munkálkodásáról szólva, épen a jelen korra hivatkozva, akár az ellentétek kiemelésével vázolnunk kell, hogy milyen egész (sokoldalú) és egészséges az ő művészete. Végül, arra is reá kell mutatnunk, mily komolyan fogta fel és teljesítette a művész hivatását és már ifjúkora óta mennyire tisztában volt a művészet nagy társadalmi feladataival és értékével, s így minden tekintetben mennyire megfelelt az igazi művész ideáljának.

Ha a művész nagyságát akarjuk megállapítani, úgy mértéket kell keresnünk, s ennek legfelsőbb fokát, talán nem csalódunk, az önálló *alkotóképességben* véljük feltalálni. Az alkotóképességnek azonban a *reprodukáló tehetségre* van szüksége, mely számára az anyagot, melyből alkotni fog, beszerzi.

Kétségtelenül azok a művészek, akiknél *mindkét tehetség harmonikusan van meg*, képviselik a legmagasabb fokát a talentumoknak, mint *Michel Angelo, Tizián, Rubens, Rembrandt* stb. Vannak viszont, akikben az alkotótehetség *gyenge reprodukáló* képességgel van párosulva, akik a természet pontosabb, jellemzőbb visszaadásában kevésbé ügyesek, vagy épen ügyetlenek.

*Székely Bertalan*t e mérték szerint a nagy művészek közé sorozhatjuk, mert benne épúgy megvolt az *alkotó lángész*, mint a virtuozitásig menő *reprodukáló tehetség*. A festői tehetsége, nemcsak pontosan tudta a természeti benyomást már kora ifjúságától fogva gyakorolva, visszaadni, de művészete épen e benyomásokat feldolgozva, új képekké alakítani. A természet visszaadása is, ha művészi munka, az egyes részek kiemelésével vagy elejtésével jár, a művész tehetsége, a használt technika szerint, az ítélet munkáját nem nélkülözheti. Az *ítéletnek nagyobb mértékben való* gyakorlását tételezi fel a kompozíció, az alkotás munkája. Szükség van arra az új képek érettségének megbíráására, szüksége van egy témáról alkotott új és újabb képek értékének megítélésére és a legjobbnak kiválasztására. Továbbá az ítélet ellenőrzése alatt kell történni az eredeti koncepciók megvalósításának is, mi sok más reprodukív kérdésekkel is összefügg. *Székelyben az ítélőtehetség* is rendkívül ki volt fejlődve s ez tette lehetővé, hogy kompozíciói oly tökéletesek. Ő önmagának volt legszigorúbb bírója, s képzelete dús terméséből csak igen keveset becsült a kivitelre érdemesnek. Művei megvalósításában is a leglelkiismeretesebb ellenőrző eljárások igénybevételével dolgozott, s egy becsületes, igaz lélek komolyságával fogva fel hivatását, tökéletlen művel nem lépett a nyilvánosság elé.

Ezt a tökéletes, öröklött és megszerzett művészi készültséget benyomásokban gazdag költői képzelet és gyengéden érző szív sugalmi indították cselekvésre. Képes volt a lángész belső szemével nézni a külső világot és saját belsejének világát, és műveivel mintegy ablakot tárt elöttünk, hogy egy szebb, tökéletesebb világ szemléletébe merülve, elfeledhessük az élet ezer gondját, bajját.

Lássuk, hogyan nyilatkoztak meg öröklött tehetségei, mily benyomások alatt telítődött lelke és hogyan szerezte meg az eszközöket, hogy tökéletes művészként lépjen a nyilvánosság elé.

Festői lángesze már korán megnyilvánul: nyolcéves korában lerajzolja apját, anyját, testvéreit, az ismerősöket. Az emberi arc és alak iránt való érdeklődése *nagy formaérzékre vall*; az pedig, hogy ellentétben a rendszeresen fejlődő gyermekkel *közvetlenül a természet után készíti rajzait*, nem emlékezetből leltárszerűleg firkál, épen *a festői genie biztos jele*. Később, midőn az akkori fogalmak szerint rendszeresebb rajzoktatásban részesült, másolni kezd; néhány ilyen minta után készült rajz maradt a hagyatékban, ezek oly bámulatos tökéletességük, hogy a szakértő is pillanatokig habozik, mielőtt eldöntené, hogy eredeti metszettel, vagy rajzzal van-e dolga. Ez a tény bizonyára annak a *hatalmas reprodukív tehetségnek és technikai virtuózitásnak* első, korai megnyilatkozása.

Ha azt kutatjuk, hogy e tehetségét mennyiben örökölte és mennyiben nyert indítékot, bátorítást annak fejlődésére, úgy e kérdésre azt felelhetjük, hogy igen keveset;¹¹ ha leszámítjuk, hogy rajzoktatásban részesült,¹² tehetségének fejlődését saját belső sugallatának és az őt egész életén át jellemző öntevékenységnek és szorgalomnak tulajdoníthatjuk. Elődei között több református pap volt, atyja mint műkedvelő, zenével foglalkozott; ha tehát öröklött tehetségről akarunk szólni, úgy a szóonoki, vagy a zenei¹³ tehetség átalakulásáról szólhatnánk. Egyébként, ha hitelt adhatunk *Barabás* Miklós naplójegyzeteinek, úgy mesterünk édesatyja, ádámosi *Székely* Dániel a festészet iránt kevés érzéket árult el.¹⁴

De nem is csoda; a középrend és a mágánások inkább a színművészet és a zene iránt érdeklődtek, ez az érdeklődés sem eredt mindig tisztán a művészet iránti szeretetből. A nagyobb városok rajziskolái, ezekben egy-egy képzetesebb rajztanító, vándorló művészek, kevés kép, kevés illusztrált munka, egyetlen képtár (ez is N.-Szebenben) és néhány nyomda képviselték Erdélyben a festő, a rajzoló művészetet; többet a közönség sem kívánt. Ily körülmények között a művészi pálya tekintélye, anyagi kilátásai teljesen hiányoztak.

Nem csoda, hogy e szerint a felfogás szerint mesterünk atyja és családja ellenezte a művészi pályára lépését és őt még akkor is le akarták arról téríteni, mikor a bécsi akadémiát szép sikerrel végezte el. Számba véve a 48 előtti nemzedék messzenéző idealizmusát, mely a sivár jelenből a múltba tekint és távolos célokra törekszik s a megvalósítás módozatait figyelmen kívül hagyja, akkori közéletünkben százával látjuk az idealistákat; államférfiak, költők, írók példája ismeretes, ismeretes azoknak a neve is, akik az őshaza kutatására messze keletre indultak. Kevésbé ismeretes a katonák példája, akik sokszor vacsora helyett Napóleon hadjáratainak lelkesültek, irodalmi munkákon törték a fejüket és gazdasági értekezéseket irtak. *Székely* Bertalant, bár ehhez az idealista nemzedékhez tartozott, azért nagy értelme és lángesze a helyes pályaválasztásra terelték. Így nemcsak mint ideálisan gondolkozó, de felismert életcélja felé férfias erővel törekvő ifju volt ő, midőn 1855-ben hazatérve családjához, kecsgettető anyagi és társadalmi előnyökről lemondva, sőt családjától is elszakadva, szilárdul megmaradt a művészpályáján.

Mint láttuk, ezek a kedvezőtlen körülmények mesterünk művészi fejlődésére nem igen hatottak közre; de mély nyomot hagytak lelkében gyermek- és ifjúkorának emlékei; ezeket a mély, egész életén átható érzületének szövetét, cselekedeteinek indítékait alkotó benyomásokat szülőházájában nyerte. Örökségképen nyert, környezetének és a történelem nagy eseményeinek közvetlen hatása alatt megerősödött magyar érzületén nem vett erőt az idő, a csalódások, az ellentétek, a külföldön való tartózkodás; ebből fakad művészetének leggazdagabb forrása, gondolkozásának és kifejezőmódjának sajátosságai.

¹¹ Jelenleg ismert adataink szerint.

¹² Mestere *Simó* Ferenc, a kolozsvári normális iskola rajztanára.

¹³ Mesterünk maga nem volt zenész.

¹⁴ L. a 48–49. oldalon.

I. Ferencz király haláláig Erdély nagyfejedelemség teljesen zárt ország volt. E körülmény bármily súlyosan nehezedett is ott a közéletre, de ennek tagadhatatlanul része van abban, hogy az erdélyi magyarság: főrendek és a középosztály megőrizte magyarságát úgy nyelvében, mint szokásaiban. „Az uri házaknál magyarul beszéltek, még régi erdélyi módon.”¹⁵ A mágnások és a nemesség jól ismerték hazájuk történetét, mely kivált a nemzeti fejedelmek korában szorosán összefonódott családjuk történetével; a két osztályt nem választotta el oly különbség, mint Magyarországon, hiszen kiegyenlítősképpen hatott az is, hogy voltak mágnás-családok, melyeknek tagjai kisebb szerepet játszottak hazájuk történetében, mint a köznemes családok elődei. Az ország csekély terjedelme, a magyarság csekély száma, a gyakori házasságok, a patriarchális életmód közelebb hozták e két osztály tagjait egymáshoz. A magyarországiak mosolyognak azon, ha idegenben összekerülő erdélyiek oly hamar állapítanak meg rokonságot vagy ismeretséget családjaik között, de ez az *összetartozóság* erős érzetének a nyilvánulása.

Hagyományok szállottak szájról-szájra, olvasták, leírták és tovább adták az erdélyi történet-írók munkáit.¹⁶ A régi és a történeti iránt élénk érzékük egyaránt táplálkozott a multból és a jelenből. Mesterünk humorral mesélte, hogy a kolozsvári kollégiumban, ha tanulóársai összekaptak és a nézeteltéréseket tettelegességgel folytatták és apróbb sebesülésekkel végezték be, a sérült fél nem egyszer így kiáltott ellenfelére: „Megállj, megnótáztalak, fejedelmi vért ontottál!” A történelmi érzék hatása alatt állanak az írók, mint *b. Jósika* Miklós, *b. Kemény* Zsigmond és mások. *Székely* Bertalan családjában, mint régi papi és tisztviselőcsaládban, e *hagyományok* bizonyára fenmaradtak; de mesterünk nemcsak a mágnás-családokkal való összeköttetése révén¹⁷ ismerte jól a régi történelmet, de a jelen történetét is mint kormány-széki tisztviselő fia, beavatott szemmel kísérhette.

Az inkább álmodozó, mint cselekvő természetű fiúra bizonyára befolyással voltak környezetének hagyományai, épúgy mint az előtte lejátszódó nagy nemzeti dráma eseményei. Születési évében halt meg *I. Ferenc* király s még nem volt tizenhárom éves, mikor megérte azt a március 20-át, mely napon lobogó lelkesedés között felolvasták a 6 pontot és felharsant az „Unio-dal”; megérte a *szép remények*, a szorongó várakozás, a gyásznapok idejét.

Kolozsvár nem tartozott ugyan közvetlenül a harctérhez, de mint az ország fővárosa átérezte a háború reményeit, dicsőségét és gyászát. Talán sehol az országban nem ingadozott annyira a hadiszerecsene, sehol se ismétlődtek oly rettentő jelenetek, melyek az oláh lázadással együtt jártak. Az átvonuló honvédcsapatok (melyet szülei engedelmével a gyermekifjú lerajzol), a menekülők gyászos és nyomorult csapatok, kik között annyi jó ismerős, rokon akadt, végül a *Székely* családot fenyegető katasztrófa jobban belevésődtek a fiú lelkébe, mint kollégiumi tanárainak történelmi leckéi. Azután a remények elhamvadása, a gyász napjai, a régi jó világ összeomlása, a bánat, megbánás, tehetetlen harag és üldözés, búcsú a szülei háztól, utazás távol idegen, ellenséges földre, még kevésbé szemlélődő természetű egyén lelkében is eltörölhetetlenül bevésődtek volna.

Később a keserves küzdelem önmagával: apai parancs és hivatása között. Hazafi-érzéssel telt lélek, akit otthon nem méltányolnak, de idegenben, a bécsi akadémián sikert arat: díjat nyer; tudása és tehetsége önérzetével tér haza, de itt röstelik foglalkozását s ő ismét magára marad, órákat ad és címtábla-képeket fest, hogy megélhessen. Tehetségét egy osztrák katonatiszt ösmeri fel, aki lelkesen felkarolja a fiatal magyar művészt, majd egy kartársához ajánlja, ez

¹⁵ Gyulai Pál, *Jósika* M. emlékezete.

¹⁶ Uott.

¹⁷ Kolozsvárt lakó mágnásoknál egy-két fizetés nélküli kormány-széki koncipista nyert ingyen lakást és asztalt, a hivatalban pedig mind főnökeik, mind kartársaik között voltak mágnások is.

tovább Csehországba, mágnás rokonaihoz¹⁸, úgy hogy kellő anyagi alapot gyűjthesse tanulmányait befejezendő, Münchenbe mehet. Itt is becsületet szerez nevének és nemzetének, hazatér, de ígéretnek ellenére állást nem nyerhet, munkát alig, s nyomorba jut. Minő ellentétek! melyek azonban végigkísérik a mestert egész életén át, de hazájához való hűségét nem csökkentik, magyar érzését csak mélyebbé, tisztábbá, önzetlenebbé teszik.

Láttuk, hogyan bontja ki szárnyait egy festői lángész ifjúkori kísérleteiben, melynek fejlődését nem hátráltatja a kevéssé kecsegtető jövő, nem környezetének művészettől idegen volta; láttuk, hogy a múlt emlékeinek varázsa, a jelen nagy eseményeinek és a saját belsejében végbemenő küzdelmeknek emlékei hogy veszik hatalmukba érzelmi világát és foglalkoztatják képzeletét. Feszültségig megtelt lelke alkotásra vágyik, képekké próbálja alakítani tartalmát, de éles ítéllete megmondja, hogy még nem érkezett el az alkotások ideje: még tanulnia kell. Vessünk rövid pillantást tanuló- és vándorló éveire, hogy megállapíthassuk, mily készültséggel kezdte meg nagy alkotásait.

Akadémiai éveit Bécsben tölti (1850–1855), folyton ernyedetlenül dolgozva, pedig a kenyérkeresetre is sok időt kell fordítania a tanulás idejéből. Előbb *Geiger J. N.*, magyar tárgyú történelmi illusztrációiról ismeretes festő tanítványa, utóbb *Rahl Károlyé*, akinél Than és Lotz is tanultak. Az első példájával hat rá; a másik, aki annál nagyobb, eredetibb tehetség s aki az épülő Uj-Bécs épületeit freskókkal díszítette és jeles arcképfestő is volt, kedvelt tanítómester, ki tanítványait lelkiismeretes művészi munkára és a technikai tudás alapos elsajátítására utalta. *Székely* szófogadó tanítvány volt és követte a mestere szavát, ki ha egy-egy sikerültebb rajzot, studiumot mutatott be neki, arra biztatta: „*Csinálja meg még egyszer.*” Ugyanaz a szellem szólal mely a XVIII. században uralkodott a művészképzésen, mely a mesterségi rész remekelő tudása alapján, még a kisebb tehetségeknek is megadta az eszközt, hogy sokszor nagy feladatokat is kielégítő módon bírtak megoldani, míg a következő században kiváló tehetségek sokszor, épen ennek a készültségnek híján, nem tudnak teljesen érvényesülni.

A fiatal *Székely* nemcsak az Akadémia termeiben dolgozott szorgalmasan, hanem a műgyűjteményekben is eljár, bár erre kevés idővel rendelkezett. Az „*Albertina*” tisztviselő-őre annyira megkedveli a tehetséges, komoly törekvésű és jellemes ifjút, hogy bővebb tanulmányozás és lemásolás kedvéért kölcsön adja neki a nagymesterek kéziratait.¹⁹ Tehetsége és jelleme mindezzel tiszteltet parancsol és rokonszenvet ébreszt, sajnos többet külföldön, mint saját hazájában.

Öt évig tartó bolyongása alatt kemény, felelősséges munkát végez: arcképeket és néhány kompozíciót (tulajdonképen egy oltárképet) fest; de rossz napjaiban a leghitványabb cégtáblafestményen is oly komolysággal és becsületességgel dolgozik, mint jól megfizetett munkáin. Épen egy brassói gyógyszerártnak festett címkép (mely Aeskulapot ábrázolja a Párkákkal) szépsége terelte rá a figyelmet s szerezte meg *Berres* őrnagy ismeretségét és pártfogását.²⁰ Kenyérkereső munkái közben is folyton természeti studiumokkal és képzeletében forrongó képtárgyakkal (többek közt Mohács, II. Lajos témáival) foglalkozik. Végre az 1859-ik év őszén szorgalma és takarékosága révén gyűjtött kis tőke birtokában Bécsbe megy, hogy tanulmányait befejezze, de innen Münchenbe kénytelen menni, miután egykori mestere, *Rahl* távol volt (Görögországban),

¹⁸ A magyar műtörténelem tisztelettel és hálával őrzi meg e férfiak nevét: *Berres (de Perez)* József, akkor ulánus őrnagy, később ezredes és tábornok és festőművész (*Piloty* tanítványa) volt az, ki *Székely* tehetségét felismerte és őt pártfogolta. Barátja *Schulpe Ágost* vértés őrnagy, a magyar közéletben kitűnt török-kanizsai *Schulpe* család őse, kinek rokonai voltak a csehországi *Eichelburg* grófok.

¹⁹ Másolta tulajdonképen *Van Dyck* stb. rajzait, melyeket kitűnően ismert és sokszor például hozott fel előadásai közben.

²⁰ *Horváth* Janka cikke a Vasárnapi Ujság 1910. évf. 30. számában.

Waldmüller iskolájába pedig nem léphetett be.²¹ Münchenben épen ezidőben kezd *Piloty* és iskolája *Kaulbach*-al szemben jelentőségre emelkedni, a német karton- és falfestőkkel ellentétben a belgák és franciák után induló „realisztikus” történelmi festőiskola. *Székely* nagy önállóságát, mely épúgy kiváló *festői egyéniségén*, mint *éles ítéletén* alapszik, az bizonyítja legtalálóbban, hogy az autodidaktikus munka hosszú évei után, a müncheni művészi élet eleven világában sem hódol be az uralkodó irányzatoknak. A kiválósága már hirre kap tanulóársai között, sőt mestereinek is tiszteletét kivívja tudásával és biztos ítéletével. Társai közül többekkel tartós, később is fennálló²² barátságot köt (többek között *Makarttal*), tanárai pedig barátságukra érdeemesítik. Kiváló tehetségekkel kelhet versenyre, közéjük tartoznak *Wagner Sándor* és *Lietzenmeyer*, akik szintén a magyar történelemből merítenek, vesznek témákat. Ily környezetben szárnyat kap géniusza és megalkotja első nagy művét: „*II. Lajos holttestének feltalálását*” 1860-ban.

Első nagy kompozícióját 1861-ben állítja ki Pesten; elismerést arat és a figyelmet a 25 éves ifjú művészre tereli és megszerzi számára *b. Eötvös* Józsefnek rokonszenvét és pártfogását. Bár az időpont nem volt kedvező az ily művek bemutatására, a magyar közönség egész lelkét eltöltötték a közelmúlt eseményei, a jelen küzdelmei. Nem volna nehéz analógiákat találni e kép tárgya és az akkori események között. Tárgyának magyar voltát is elég kiemelni annak indokolására, hogy miért fogadták lelkesen; a magyarság kimutatása épúgy a külsőségekben, mint a társadalmi téren s az irodalomban tüntetés volt a már engedményekre hajló, de még *ellenálló* abszolutizmus ellen. Magyar szó hangzik még a mágnások között is; magyar viselet a divat; magyar neveket nyernek az akkor született gyermekek; a keresztelő és temetés egyaránt tüntetés volt; örülnek a magyar szellem újabb megnyilvánulásainak. A művészileg értéktelen festéseket, nyomtatokat leszámítva, már *Wagner Sándor* „*Dugovics Titusz*”-a, *Madarász* „*Hunyadi László*”-ja és *Orlai*-nak némely művei képviselték a magyar történelmi festészetet (idegen festők, *Geiger*, *Kraft* stb. magyar tárgyú műveit nem számítva), a közönség önkéntelenül is érezte, hogy *Székely* műve a magyar szellem gazdagodását jelenti, mely tárgyának jelentőségével, költői feldolgozásával fölülmultra az eddigi alkotásokat. A közönség hangulatának összetalálkozása *Székely* művészetével, az ő részéről ezúttal sem volt szándékolt. E kép tárgya rég ott élt lelkében: már az 50-es évek közepén erdélyi tartózkodása alatt gyakran beszél e feladról, vázlatai is erről tanuskodnak. Lehet, hogy irodalmi hatások is befolyásolták, de a közelmúlt eseményei leginkább; az 1526. és 1849-ik évi katasztrófák hasonlatossága szembeűnő, mindkettő a nemzet vereségét jelentette, mely hosszú időre idegen uralom alá került. Akkor még nem lehetett sejteni, melyik tönkremenés volt a szörnyűbb, az-e, melyben a nemzet magára hagyatva, *fejedelme, a testvérnépek és az idegen zsarnoki segítség* ellen küzd és elbukik, vagy az, melyet könnyelműségre idéz fel, de melyben szerencsétlen ifjú *királyával* együtt pusztul el, úgy látszott, az egész ország; épen ez tette rokonszenvenné ennek a szerencsétlen örökségbe lépett, sokszor megalázott, a békében erőtlén, a veszedelemben bátor királynak ifjú alakját. Amarról a bukásról szólani, vagy festeni tiltotta az idegen uralom. *Székely* nem a katasztrófát hanem a nemzeti kegyelet munkáját ábrázolja, a nemzet kimutatja kegyeletét holt királya iránt, mintegy bánatos elégtételt ad neki a halálban; amint hogy *Cassandraként* mellőzött vezérének *Széchenyinek* adott elégtételt temetésekor, alig néhány hónappal előbb. E tekintetben *Székely* műve csak külsőleg hasonlít az akkori festők előtt kedvelt *sir- vagy koporsóbontásokhoz*, kivégzettek ravatalaihoz és hasonló hátborzongató, vagy legalább is erős hatásra számító témákhoz.²³

²¹ Ennek el nem fogadható feltételei miatt.

²² *Pilotyval*, aki őt nagyra becsüli, később is levelet vált stb.

²³ *Delaroche*, *Cromwell*, I. Károly koporsójánál; *Menzel*, N. Frigyes a Gr. Kurfürst sírjánál, *Matejkó* (N. Kázmér), *Rethel* (N. Károly sírbontása), *Gallait* (Egmont és Horn ravatalon), *Madarász* (Hunyady László) stb. művei.

E képnek a kegyelet az alapgondolata s elmondhatjuk róla, hogy az a „*Magyar Piéta*”. Az alakok mozdulata, az arcok kifejezése, a táj harmonikusan juttatják érvényre ezt az alapeszmét. A szürke borongáson átszűrődő napsugarak világítják meg a mocsaras tájat. A sírbontás tanui meghatottsággal és kegyelettel tiszteletteljesen veszik körül a fehér lepelbe burkolt holttestet, melynek *csak arca és jobb keze látható*. Holt királya kezét ragadja meg a gyászruhás térdelő főúr, akinek *arcában, mozdulatában mintegy összpontosul*, hangsúlyosan jut kifejezésre az egész kép alapeszméje. Ő képviseli a magyar nemzet megbánását, kegyeletét; nemcsak az akkori magyarokét, de a mi érzésünket is tolmácsolja. A holttestre és a térdelő főúr fejére esik a fakó világosság, az előrehajló arcokon árnyék borong. Egy távolabb álló vitéz alakja inkább neutrális szerepű, kezével int a többi társainak. *A sírbontás ténye, a halott alakja háttérbe kerül a kegyelet kifejezése mellett*. A festői kifejezés, a szürke, mélabus összhangulatú színek, a találón megrajzolt formák, a kifejezés fokozása, az ellentétek: a királyi holttest és a realiztikusan megfestett növényzet, a térdelő főúr sötét, a királyi holtnek fehérbe burkolt alakja mind, mind találó módon juttatják érvényre a mű költői tartalmát.

Mesterül mutatkozik be nemzetének a 25 éves ifjú, ki egyúttal a külföld elismerését is kivívja. S ha valami a müncheni iskolára emlékeztet, úgy ez a részletek, a ruházat, a textura hű megfestése, bár a képnek ezt a sajátosságát az aprólékos természeti igazságok barátai (t. k. Ruskin) akkor és most is dicsérnek. Mesterünk ezt a tulajdonságot későbbi képeiben mérsékli s a feladat céljához arányítja, nem úgy mint számos kortársa, akik a kosztüm és a textura hű visszaadásában merítik ki erejük legjavát.

Egy évvel később (1862-ben) a fiatal mester egy újabb történeti kompozícióval lép a közönség elé. „*Dobozi és neje*” e kép címe. Mig a II. Lajosában *a nyugalmat, a melancholiát* látjuk, ebben *a szenvedélyes mozgást és elevenséget* iparkodik kifejezni. A tárgy költőinkből, a történelemből ismeretes. Állapodjunk meg e képnél, mely jellemzőn illusztrálja dolgozás módját minden tekintetben.

A hosszas, fekvő formátumú kép balsarkából az égő kastély füstje gomolyog; mint a sötét viharfelhőből a cikázó villám, úgy rohannak a török lovasok biztos prédájuk felé, oda, hol Dobozi karjába ölelve tartja nejét; két sötét felmagasló alak, mint az a jegenyepár, melyet a vihar már hajlít és félt, le fog törni. E két alak mögött látszik a tiszta ég távola, hová a füst nem szállhat, melyet nem szennyezhet be.

A tűz fénye villog a vágató török lovak szerszámzatán, rávetődik Doboziak a menekülés közben kidőlt paripájára; piroslik a kaszált fűvön, mint a csepegő vér; felcsillan a férj kezében lévő törön, az oldalán függő kardon. A törökök felé dacosan visszafordul Dobozi marcona ifjú alakja, mérlegeli utoljára: van-e menekülés; neje, ki karjába hanyatlott, kéréleg tekint reá és keblét önként tárja a törészúrás elé, mint Arria, a római hölgy; azt látszik mondani: „Szúrd át szívem. Nem fáj. Ne habozz!” A *legnagyobb feszültség* pillanata van itt ábrázolva. Még egy perc és itt teremnek a martalócok, nincs más eset: gyalázatos rabság vagy hősi halál. A nő önkéntes áldozata, a férfi hősi ereje, az ellenség tömegei, sugalmazzák az enyhítő, a feloldó gondolatot: e hősi pár nem juthat élve a pogányok kezére. „*Elvész az élet, de megmarad a becsület.*” Az érdeklődés felkeltését s az aggodásnak feszültségig fokozását a megnyugtató feloldás: a vigasztaló, kiengesztelő gondolat követi. Kerek, egész cselekvény; a *tragikus* hősök elvesztik életüket, de szellemük győz a durva erőn. A tárgy feldolgozása sikerültebben alig képzelhető. E jelenetből kitaláljuk az előzményeket és a bekövetkezendő tényeket. A prédára éhes török martalócok, az összeroskadt paripa, a Dobozi pár mozdulata, a mögöttük lévő mélység megmagyarázzák, hogy csak így és nem másképp mehetett végbe a cselekvény. Ha Dobozi a küzdelem pillanatában ábrázolja a művész, vagy menekülés közben, úgy kétségünk támadhatna az előzmények (talán nőablót üldöznek), vagy a vég felől (sikeres menekülés, vagy győzelem).

De nemcsak a tárgyának drámai megragadása, de a festői ábrázolás is teljesen harmóniában vannak a tartalommal és azt előkészítik és magyarázzák. A színek sejtésszerűsége: a tűz pirossága, a gomolygó füst sötét felhője, a sápadt világításban, sötéten, fakón felmeredő foltja a két főalaknak, mögöttük a sárgás, tiszta ég háttéré, a silhouettek vonalai úgy emelkednek, süllyednek, mint a hullámok; a Dobozi párnál a legmagasabb a hullám: le fog hanyatlani, el fogja söpörni őket az, mely fenyegetőleg közeleg feljük.

A Dobozi pár csoportjának szinte *szoborszerű tökéletességét és szépségét* már mások ismételtelen kimutatták. Megfigyelésre érdemes az egésznek pompás megfestése, úgy az alakok, mint a lovak kitűnő rajza. Sajátságos, hogy mesterünk későbbi képein, egészen a vajda-hunyadi kartonokig, lovak alig fordultak elő, pedig tudjuk, hogy e tárgy tekintetében nála senki alaposabb elméleti és gyakorlati tanulmányokat nem tett.

E kép előtt is érezzük, hogy annak festői megoldása és poétikus tartalma szemünket, érzékünket és értelmünket kielégíti, erkölcsi felfogásunkat megnyugtatja és utórezgése sokáig megmarad emlékezetünkben: ez épen e tökéletes művek hatása.

A következő években festette Székely Bertalan egyetlen, idegen tárgyú, a müncheni régi National-Museumban levő történeti képét: „VII. Károly császár menekülését székvárosából.” Sajátságos, hogy magyar művészre bízták e munkát; hiszen VII. Károly épen Mária Teréziának osztrák és magyar csapatai előtt menekült.

Míg „II. Lajos holttestének feltalálása” inkább elegikus utóhangja a mohácsi vésznek, a „Mohács” magát a szörnyű istenítéletet ábrázolja. A híres neves magyar nemzet, első itt keleten; győzelemmel járja be nyugoti és keleti ellenfeleinek országait, legyőzi Európa két nagy hatalmasságát: a törököt és németet, de négy évtized alatt hogyan bukik el, jórészt önhibájánál fogva; a hadban első nemzetet miként győzi le a barbárnak tartott pogány katonai készsége, fegyelme és ereje. Fegyver által hullik el, a mocsárban pusztul, aki még menekül, mind a huszonkétezer, mert előbb már a pártoskodás, az önérdek szennyes mocsarába süllyedt. Mint a tenger habja, úgy hullámszik a nádas, mely benyeli a magyarság színe-javát királyával együtt; messze, mint vízió, mint jégverést hozó felhő, kavargog még a reménytelen harc. Sem annak idején, noha a mester írott magyarázattal látta el a művét, sem azután a kritika nem értette²⁴ ezt az alkotást. Nem tudta felfogni, hogy „részt az egész helyett”, s azt sem, hogy a „disharmonikus színek” épen a tárgyhoz tartoznak.

1867-ben alkotta mesterünk az „*Egri nők*” c. képét, a hősi és győzelmes végű ostromnak a dicsőítését. Elhull a férfi és a nő lép helyébe, nem amazoni vitézkedésből, de önfeláldozásból, szükségből küzd gyermekeiért, a saját szabadságáért, becsületéért.

Az ország romlását tárgyazó sorozatában úgyszólván előjátéknak tekinthető az „*V. László és Cillei*” című mestermű. Az ország romlása az idegen, uralkodni vágyó kalandor kezébe jutott gyermekkirály alatt kezdődött meg. A gyermekkirály erőtlen alakját, amint lázban égő tekintettel figyel a bajadérok lenge táncát; az erőskezű oligarchát, aki a király nevével földi cselekedeteit és növendékének lelkét, testét megrontja a lakoma, a léhaság és a léha szeretkezés örömeivel, megkapó drámai erővel jelenítette meg a mester. Az egésznek tüzes levegője, az ellentétek, a rajz szépsége: kellem és erő együtt. E képnek szépségei Székelynek egyébként ellenséges érzelmű bírálóit is lefegyverezték. E mű, melyet viszont legkitűnőbb alkotásának tartanak, a közönség osztatlan bámulatának, talán érzékibb részleteinél fogva, állandó tárgya. Részletes méltatását a mester tanítványa Krenner Tardos Viktor írta meg avatott tollal.

A hetvenes évek elején történeti képekre pályázatokat hirdetett a magyar kormány, ezekben Székely is résztvett és díjat is nyert, bár nem első díjat. A pályázatról épen mesterünk nyilat-

²⁴ L. t. k. *Maszák* H. bírálatát az 1867. évi ujságokban.

kozott nagyon találóan: „még kevés igazán jeles művésznők van, ha ezek pályáznak, úgy kik legyenek a hozzájuk méltó bírálók? Ha pedig ők a bírálók, úgy kik lesznek az igazán hivatott pályázók? Sem egyik, sem másik esetben nem fog a pályázatok útján a magyar festészet fejlődni.” „*Thököly Imre menekülése*” volt e pályanyertes kép. Érdekes e képen is megfigyelni, mily következetes módon tudja mesterünk a néző szemét helyes egymásutánban irányítani. A kép bal sarkában szolgál vetik vállukat az ajtónak, melyet az ellenség be akar törni, az előtérben hordszékén fekszik az öreg, szinte halódó Thököly és kardját átnyújtja a sötét lépcsőn menekülni készülő fiának; egyik alak távozásra sürgeti a visszaforduló ifjút, a másik már a lépcső mélyén világgal kezében várja ifjú urát. E képen a törött színek szépsége kiemelendő.

Az 1878-ik évi párisi világtárlaton *Székely Bertalan* is résztvett „*Széchy Mária*” című művével. Legyen szabad néhány szóval e kevésbé ismert remekműre a figyelmet reáterelnem. Bár a francia kormány a becsületrenddel tüntette ki mesterünket ez alkalommal, de azért a „*Murányi Vénusz*” a mester műtermének falán függött egészen haláláig. Szokatlanul, nála szokatlanul nagyméretű kép természetnagyságú alakkal. Sajnos, mesterünk legtöbbször csak magának festette történelmi képeit, így az értékesítés kétséges voltára tekintettel, a kívánatosnál *kisebb méretben*. Ő maga is elismerte, hogy némely műve nagyobb méretet kívánt volna. Képzeljük csak el az V. Lászlót a mostani kép kétszeres vagy háromszoros nagyságában, hatása rendkívül emelkedett volna.²⁵

Rózsás felhőből száll le a kereveten ülő, fegyverzetéből félig kivetkőzött Széchy Máriához Ámor s nyilával megérinti; Mária balkezében, melyre arcát támasztja, tartja Wesselényi levelét; merengve, habozva tekint maga elé, balkarja még páncélos, árnyék borong az arcán; csak a besűrűdő világosság éri támaszkodó karját, piros ruháját és a hermelinköpenyt. Az egész képen a piros színek gyönyörű változatai: rózsaszíntől a pirosvioláig. A törzset borító pikkelypáncél csillogása, mely a női test szépségét sejteti, az átlátszó árnyékok bája feledhetetlen hatásúvá teszik a „*Magyar Vénusz*” képét. Mesterünk új bájjal veszi körül a magyar költészetnek, a magyar történelemnek *Gyöngyösit, Aranyt* és más költőket lelkesítő alakját. A hozzá nem illő *amazonkodástól női szerepéhez visszatérő Mária* mintegy *ellen-darabja a szükségből, kötelességből hőssé váló „Egri nőknek”*.

Székely Bertalan elkedvetlenedve, hogy történelmi műveit sem az arra hivatottak, sem a közönség nem becsülték meg értékük szerint, egy önérzetes hangú levélben kijelenti, hogy ilyenmű műveket többé nem alkot és ezek utolsóját, „Thököly”-t a kormánynak megvétel végett felajánlja. Szerencsére még ott élt lelkében eltemetve *kedvenc tárgya*, melylyel már a 60-as években foglalkozott: *Zrinyi a szigetvári hős*. Kedves hősének alakja nem hagyja pihenni. Megalkotja e kép vázlatát, sőt résztvesz vele az akkor alapított Ipolyi Arnold-féle történelmi pályázaton, a díjat elnyeri (1883.) és az 1885-iki orsz. kiállításon magát a képet is kiállítja; azóta is többször előveszi és utolsó idejéig javít, tökéletesíti rajta. Szokása szerint több vázlatot készített hozzá, különböző színhangulatban. A tárgy annyira szíven feküdt, hogy előadásai közben el-elmond egyet-mást Zrinyiről és e téma helyes feldolgozásáról. S midőn *Makart* Budapestre lerándulván, felkeresi régi barátját, neki is megmutogatja többek között e képhez való vázlatait, hogy tanácsát kikérje.

A hazáért és kereszténységért való feláldozás fenséges példáját költőink, élükön ifj. *Zrinyi Miklóssal*, sokszor megénekeltek; *Jókai* drámát írt róla, a német *Körner* szintén. Festők is megpróbálkoztak e témával, de nem sok sikerrel: az eskütétel vagy a kirohanás jeleneteit

²⁵ *Székely*-nél e tekintetben *Makart* merészebb volt, aki ismeretlen festő korában festett egynéhány nagyobb méretű képet, nem törődve a költségekkel. Túl lelkiismeretes mesterünk ily kockázatba nem mert belevágni.

ábrázolva. Történelmi képtárunkban van *Krafft*nak az utóbbit ábrázoló képe. A kép síkjával párhuzamos hídján a várnak, vágat Zrinyi, fehér paripáján; oly könnyedén vágat a ló, mintha parajon gázolna át, amellet oly sikerrel vagdalkoznak a magyarok, hogy nem hisszük el, hogy ezt a Zrinyit *le lehetne győzni*; a patakszámra omló törökvér, nagyban való koncolás ellenére a jelenetet nem vesszük e tulzás miatt komolyan. Müncheneri tanuló társa, az orosz *Kotzebue* szintén vázlatot készített e témáról, de a hatás nélküli vázlatra mesterünk is reá irta, hogy nem helyes. *Székely* a „Zrinyiász” és *Salamon* történelmi művének, „Az első Zrinyiek”-nek felfogását tette magáévá. Azt az időpontot, melyet a Zrinyiász így jellemez:

Mivel a tűz mián itt nem maradhatunk,
Mihelt isten engedi az hajnalt látnunk,
Kimenjünk a várbul és ott megmutassuk:
Kik voltunk életünkben, most is azok vagyunk.

Ég a belső vár, omlanak a falak, a végromlás órája gyorsan közeleg, benn nem maradhatnak; meg nem adják magukat, hogy ne hurcolja őket a pogány pórázon; nincs más hátra, mint vitézül meghalni és az egész világnak ezzel példát hagyni. Ott áll Zrinyi a kinyíló kapuszárnyak résén beköszöntő sápadt hajnali fényben; sötét alakja kimagaslik, kardját már emeli, másik kezével a Máriás zászlóba kap, mintegy utolsó intésül, a kapuürbe toluló vitézek számára. „Hangos zendülés van a vitézek között, mint mikor kemény szél” zugatja az erdőt. A zord katonák között egy asszony férje kardjával, az apát átölelő család. Ellentétképpen az acél-férfiassághoz, az emberi érzelmesség. Zrinyi alakja, az a törökverő, félelmes kapitányé, kifelé mutat. De az *ellenséget nem látjuk*, vetheti közbe valaki. Épen azáltal nyilvánul a mester alakító ereje, hogy az utolsó *harc jeleneteit kiküszöbölte*, a harcvágytól lelkes kis csapat látása annyira magától értetődőnek látszik, valamint a reménytelen vég is és átviszi képzeletünket a kapunyíláson feltetsző sápadt távoli égnek a magasan álló Zrinyi alakjával való *kapcsolata* folytán az *apotheosis gondolatára*.²⁶ Dulce et decorum est pro patria mori.

E képen a hazafias önfeláldozás még *magasabb érdemmé* válik, mert egyszersmind a *kereszténység védelmében történik*.

Érdekes volna *Székely*nek három történelmi festményét, melyeknek tárgyát a törökökkel való harcok korából vette, egymással összehasonlítani: „Dobozit”, az „Egri nőket” és „Zrinyit” úgy tárgyalja, mint a festői feldolgozás tekintetében. Mindhárom a hősi önfeláldozás tragédiáját tárgyalja: az elsőben a becsületért, a másodikban házi tűzhelyük és családjukért, az utolsón vitézi hírukért, hazájukért és a kereszténységért halnak meg. Érdekes azt is megfigyelni, hogy bár e három témát hasonló elemekből kombinálja, mégis mindenik menynyire más: formátumát illetően²⁷ és milyen jellemző mindenkire a választott arány. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy magas vár ostromához épen talál a magas, mint a tömegeket jelenítő „Zrinyi”-re a hosszú kép-alak; mind három képen a nappali (hajnali) és a tűzvilágítás szerepel. Érdekes volna a mesternek az alakokkal való szinte drámai ökonómiájára is ráutalni, de mindez bővebb kifejtést igényelne, azért e keretben helyet nem lelhet.

Mesterünk kora ifjúságától férfikora deléig, csaknem harminc éven át dolgozott nagy történelmi képein. Csak kilenc művet, tehát szám szerint keveset alkotott, de nem keveselhetjük e számot, hiszen lelkes pártolásban, biztató sikerben alig volt része, másrészt a legnagyobb gondnal és szent komolysággal dolgozott és tökéletlen művel nem lépett a közönség elé. Kötelességérzete már akkor tudatára ébredt annak a napjainkban a köztudatba gyökerezett

²⁶ Olyképpen, mint ezt a Dobozai-képen is láttuk.

²⁷ Az első fekvő alak szél. 5, mag. 4, a második álló mag. 13. szél. 10, a harmadik pedig hosszú fekvő forma majdnem 3: 1 arányban a formátum méreteit is mintegy a tárgy jelentőségéhez képest nagyítja.

felfogásnak, hogy a művész, nem mint hajdan, egyeseknek, az egyházi vagy világi fejedelmeknek, előkelő vagy gazdag mecénásoknak dolgozik, hanem *nagyobb közönségnek*.²⁸ A művészetnek bár első, de nem egyedüli célja, hogy a művész annak, ami lelkében életre kelt, alakot adjon, lelkének feszültségétől szabaduljon és alkotásaiban örömet leljen. Ahhoz ma szociális cél is kapcsolódik. Hiszen a művészet reprodukció; a kép *valamit képvisel* és a *művész* is tudatosan, vagy öntudatlanul *képviseli* első sorban önmagát és a vele egy kisebb-nagyobb közösséghez tartozókat. A társadalmi fejlődéssel együtt jár az egyes foglalkozásoknak az egyénekre való átruházása, olyanokra, akik azt a mesterséget jobban értik, mint a többiek, akiket e tekintetben képvisel.

Székely Bertalan nem dolgozott egyes műpártolóknak, *műveit nemzetének* szánta: ez a törekvés nyilvánul tárgyai megválasztásában, feldolgozásában. *Székely* érezte, hogy ő tehetségénél, származásánál, hagyományainál fogva *méltón képviselheti* a nagy világ előtt nemcsak önmagát, nemcsak hazája festőművészetét, de az *egész magyar nemzetet*.

Ki lett volna hivatottabb e szerepre, mint épen ő, aki *jellem* volt minden tekintetben és fájának *erényeit*, hibái nélkül, magában egyesítette? Ott állt két világnak a határán; a réginek elpusztulását, az újnak támadását láthatta figyelő szeme. Láta a magyart legnagyobbnak, látta hogy tagadja meg önmagát legjobbjában. Megérthette önmaga által, megértette a körülötte lefolyó eseményekből az ezredév történetét. Ki dolgozza fel történetünket, a mi tárgyainkat, ha nem mi magunk? Az idegen? Az nem kerülheti el a két végzetes hibát, hogy vagy csak *általában* ismeri fel a magyar jellemet és témákat, vagy a *részletekbe merülve*, hűségre törekszik s azokat túlozza és *torzképet* nyújt. A *szeretet*, a *belemélyedés* hiányában nem érzi már a kellő érzék híján sem a kegyeletlenséget, mit elkövet. Jellem szól a jellemhez. Jobban megértjük, értékeljük a görög, a római klasszikusokat, mint francia követőiket, ezeket jobban, mint a nyomukba lépő német utánzókat. Az olasz festőket jobban becsüljük, mint németalföldi követőiket. Nemcsak a nemzeti művészetben éri el tetőpontját valamely nép művésze, mint ezt régi mesterünk *Henszelmann* Imre törvényként kimondta, de igazat kell adnunk az angol *Ruskinnak* is, midőn azt nemzet ereje művészetével együtt sülyed és emelkedik. A hatás azonban *kölcsönös*: a művészet, az irodalom felmutatván, fokozván, megnevesítvén a nemzeti jellemet, annak erejét növeli, azt öntudatosá teszi, arra fejlesztőleg hat.

A jellem, a *nemzeti jellem*, talán sohasem volt oly becses, mint a jelenkorban, midőn azt az elmosódás, a keveredés veszedelme fenyegeti és a fajokat, a nemzeteket és az egész világot unalmas egyenlőség kezdi behálózni. Az igazi jellem erős és védi önmagát. *Székely* Bertalan keményfejű szittya nemzedék, kemény nyakú kálvinista; de nem minden áron protestáns, ki nem vesz át semmit, nem tanul meg semmit anélkül, hogy azt át ne hasonítaná. Az idegen táplálék magyar hússá, csonttá válik benne. Volt ő Bécsben, volt Münchenben is és nem csapott fel egy iránynak a követőjévé sem. Még éltek és dolgoztak a német festőköltők, -filozófok, -novellisták, -történészek. *Székely*, bár a kísértés közel volt, mert benne is költői lélek, filozofáló értelem lakott, ellenállt e kísértésnek. Saját mestere *Piloty*, a *történelmi realizmus* német megteremtője volt; de tartós hatását nem észlelhetjük mesterünk képein. Később, bár emiatt népszerűtlenséget vont magára, sohasem követte a divatos áramlatokat: hű maradt önmagához, művészetéhez, mert jellem volt az életben épúgy, mint a művészetben.

²⁸ Ma már a legfukarabb, vagy a legideálisabb művész sem elégszik meg azzal, hogy felveszi honoráriumát és nem törődik műveivel, nem törődik azzal, hogy azok valamely királyi, vagy főúri kastély, zárda vagy templom csendes falai között ismeretlenül maradnak. A műkincsek élvezetének jogát csak kevesen merik a társadalomtól megtagadni: királyi paloták is megnyílnak, vagy műkincseik legalább sokszorosítás útján válnak ismertekké. De alig van mód a nyilvánosság elkerülésére, sőt a művészek teljes erővel törekednek erre, sokszor művészetük ideális céljainak rovására.

Nem esett át azokon a roppant ingadozásokon, nem haladt kacskaringós utakon, mint az egyéniség gyanánt dicsért, világhírű modern mesterek legtöbbje.²⁹

Történelmi képeiről szokássá vált félvállról szólani: „No igen, akkor divat volt történelmi képeket festeni, hát festett ő is ilyeneket.” „Alkalmasak lehetnek azok az úgynevezett nemzeti érzés szivattyúiként szerepelni.” Történelmi tárgyuk van! Elő a műtörténelmi kaptafával, szabjátok reá: Túllépik a festői alkotás határait, történetírás, filozofálás ez, de nem festés. *Delaroche, Kaulbach, Piloty* (tegyünk hozzá tekintély kedvéért egy ismeretlen nevet, például) *Kuppelwieser*. A l’art pour l’art nevében: Feledés e festékes ponyvákra!

Talán van még felebbezés ez ítélet alól? Lehet azt mondani: „Nem értem *Székely* művészetét, nem rokonszenves előttem a tiszta faj, az egészséges egyén. Beteges, korcs felfogással ellenkezik.” Ezt röstelni nem kell, hiszen ma a tömeg fáradt idegeit, túlcsigázott érdeklődését jobban vonzzák az értelem, az érzés, az akarat beteges elfajulásainak nyilvánulásai, mint egy egészséges, hatalmas szervezet alkotásai. A hiányok végtelenségében egyéni felfogásra könnyebb szert tenni, mint az igazság egységében. Lehet azt mondani, hogy ez az egész, egészséges művészet nem a mi fáradt, beteg korunknak való, *nem korszerű* (?), de a l’art pour l’art nevében megtagadni művészi tartalmat e művektől nem szabad, nem lehet.

L’art pour l’art! Hol volt ennek az ideálja megtalálható? A múcsarnokokban, a különkiállításokon, a hangos művésztanyákon, az újságok művészpolemiáiban, a folyóiratok, sokszorosítások ezreiben, vagy *Székely* Bertalan csendes műtermében, hol tömegbe gyűltek, halmozódtak a megfestett képek, rajzok, tervezetek? Nem volt-e ő inkább művésze önmagának és nem volt-e mellékcélok nélküli termelése?

Azután l’art pour l’art. Hol maradnak vele szemben: a művészet népszerűsítése, a művészet a népnek, az iskolába, művészi nevelés stb. százszorososan hangoztatott, korszerű jelszavai? És esténként talán ugyanazok a bírálók, akik *Székely* történelmi alkotásait elítélik, nem tapsolnak-e, nem lelkesednek-e *Wagner* Richárd zenedrámáinak, s nem magyarálták-e soha buzgón: mit értett a modern zene apostola a „*Gesamtkunst*” alatt, egységbe folynak ma egybe nála a zene, a szöveg, a dekorációk?

Tényleg ösztönszerűleg jut eszünkbe annak a nagy német komponistának a neve, aki époly hüen ragaszkodott a maga nemzetiségéhez és művészetét is teljesen ennek szolgálatába bocsájtotta. *Székely* Bertalan művei a maguk nemében szintén egy *teljes, összes-művészet* termékei; nála a tartalom költőisége, a festői hatás összes eszközei egymásközt és a tartalommal szerves egységben jutnak érvényre. A *szín*, az *árnyék- és világosság-foltok*, a plasztikus forma és hatása a *vonal*, oly viszonyban állanak a *tartalomhoz*, mint a dalnak *zenéje* a *szöveghez*. A zene önmagában is megállhat, a dal énekelhető a legellentéteesebb, *érthetetlen* szöveggel is, de árt-e a költői, a megfelelő szöveg a szép zenének? Bizonyára nem, csak *hatását* emeli. *Székely* műveiben is a *szín* és formák *elsőleges, uralkodó volta* nem kerüli el a néző figyelmét, mely azután ebben a *természetszerű sorrendben* irányul a tartalom felé. De a festői hatás tényezőinek alkalmazásában is megvan a természetes egymásután: messziről tűnnek szembe a *színfoltok*, utánuk az *árnyék-világosság* formái, *végül* a *vonal*, mely e foltok tartalmát megmagyarázza. Ugy mint ez a természetben történik, az általános benyomás részleteződik, a homályostól haladunk a határozott, a bizonyos felé. *Székely* műveiben a *szín* nagy foltjait, melyek sokszor egy egységes *színbe* olvadnak, követi a hangulat, mely előkészíti, sejteti a tartalmat, ugyanazt eszközük a fény fokozatai és a vonalak. Ez a parallelizmus a festői tényezők és a tartalom között mindvégig megvan. Ép úgy, mint az egymást keresztező

²⁹ A napokban elhalt *Uhde* előbb a német unalmas érzelgősség útján járt, majd *Makart*-utánzónak csapott fel, később mint *Munkácsy* tanítványa ezt követte s végül meglelte saját modorát. *Liebermann* is, majd *Israels* stb. festési módjain át jutott a jelenlegi festés módjához.

szín- és árnyékfoltokból s vonalakból megfejtjük a formákat, úgy érdeklődésünk is fokozatosan feszültebben követi a cselekvényt, míg végre a bizonytalanság nyugtalanító érzetét a nyugalomé, az enyhülésé váltja fel s az érzelmek hullámzásának az értelem vet határt. A képzetnek ez a folyton emelkedő és végre célt érő működése megvan többek közt a költői művekben is, hol a ritmus lüktetése, a közönségestől eltérő szórend, a rövidítések (szóképek) a tartalom részleges el-elfödését eszközlik, melynek kihámozása ismét a képzetnek nagyobb tevékenységét igényli: ez épen a műélvezet egyik tényezője. Az érzéki benyomástól a tartalomig és onnan vissza hullámzása és végre, ha célt ért, mi a tevékenység, a nyugalom érzete, épen kerek egészé avatják a műveket. Kiragadni a tökéletlen részletnek végtelenéből egy részt és azt, mint az ötvös a gyűrűt, egy teljes, kerek egészé alakítani, ez a művészet feladata, az igazi művek ismertető jele.

Mesterünk történelmi festményeiben már ráutaltunk művészetének egyes kiválóságaira, itt még a főntebb mondottakat kell néhány példával magyaráznunk. Mily *egységes és jellemző* e képek *összhatása!* „II. Lajos”-ban a mélabus szürke hangulat melyet csak a holt királyra eső fényfolt és a kép felső szélén levő világosabb felhők törnek meg. „Lászlóban” az izzó piros szín terjed át az egészen; ez az elizzásnak, a tönkremenésnek a színe. „Zrinyi kirohanása”, „Dobozy” és az „Egri nők” három színelemből álló képek. A *tűz pirossága és sötét füstje* előkészít arra, hogy itt *veszedelemről* lesz szó, a távol ég *nyugodt, sápadt derűje* sugalmazza a bekövetkezendő megdicsőülés fogalmát. Dobozy-ban, Zrinyi-ben a *halál árnyéka* borul az *arcokra*, az *alakokra*, míg az Egri nők győzelmes főalakjára *napfény* esik, a mellette elhulló férjéé árnyékba jut. Milyen *tökéletes csoportokat* látunk Dobozy-ban, V. László-ban, az „Egri nőkben,” melyek a cselekvéssel is szerves egységben vannak. A *fény és árnyék* játéka hogyan köti össze a formailag távol, de okozati összefüggésben levő alakokat, II. Lajos holttestét az előtte térdelő főúr fejére eső fényfolttal; V. László-ban az ifjú király alakját a táncoló bajadérokéval. Ezzel ellentétben miként választja el az árnyék a Cillei és a király, az egri hősnő és férje egy csoportba tartozó, plasztikai egységben lévő alakjait. Minő *hatásos ellentétek* formában, fény-fokozatban, vonalban és a tartalomban teszik e műveket még élvezetesebbekké! A roskatag ősz és a deli ifjú Thököly, Dobozy férfias, neje gyengéd, nőies alakja; Cillei és V. László; II. Lajos fényben mutatkozó, a magyarok árnyékos arca; a fehér halotti lepel, a főúr sötét ruhája. A testi halál gondolatát az erkölcsi diadal enyhíti. A bűnét a bekövetkezendő, vagy bekövetkezett ítélet szigorúsága (V. László, Mohács). A régi nemzedék elpusztulását az erős fiák tettekre esz ereje. (Thököly.) Részletes elemzésre volna szükség, hogy e művek szépségeire méltón reáutalhassunk. Itt még arra a bámulatos biztosságra kell figyelmeztetnünk, melylyel a mester mindig célt ér az elfogulatlan nézővel szemben. Úgy érik egymást a hatások, mint a tűz felvillanása, a füst, a dörrenés, a golyó sívítása s célba csapódása.

„Egységben az erő.” S valóban mesterünknel az alkotó tehetség erejével az ítélet mélysége párosulván, művében *sehol egy fölösleges, sehol egy kiszakítható*, a kompozíció egységébe nem illő arc vagy alak elő nem fordul. Mesterünk *tudatosan* kerülte az oly *élesen jellemzett alakok* vagy *arcok* alkalmazását, melyek kortársainál bőven előfordulnak,³⁰ arcképeiből látjuk, hogy a természetűség, a jellem felfogásában kiváló volt, de rendelkezésére álló tehetségét mérsékelte a kompozíció szervessége kedvéért, úgyszintén a részletek realiztikus megfestését is mellőzte. Bizonyára belátta, hogy a *Pilóty*-iskola történelmi realismusa a figyelmet a fődolgról a részletre tereli és éppenséggel ellenkezik a történelmi hangulat keletkezésével. E tekintetben úgy aránylanak művei legtöbb kortársaiéhoz, mint az *egyres dallamokból álló olasz operák az újabb, harmonikus egységben komponált zenedrámákhoz*.

³⁰ Többek közt *Madarász* Viktor Zrinyi Ilonájában, vagy számos modern festő munkáiban, kik jelenkori típusokat alkalmaznak; *Menzel* modern zsidókat fest le „Krisztus az írástudók közt” c. művében; francia festők arabokat festenek bibliai képeiken

Magyar nemcsak a tárgya e hatalmas képsorozatnak, de magyar a szerkezete és kifejezőmódja is. Magyaros, egészséges férfiasság nyilvánul meg a szín, árnyék-világosság és a vonal együttes alkalmazásában, mely oly éles ellentétben van a német elvontsággal. Magyar szellem természetének felel meg a kiindulás a nagy egészből a részletek felé. A képzeleti elevevények színessége és a forma gazdagsága jellemzi a magyar szellem alkotásait. *Székely Bertalan* e tulajdonságokat a *tökéletes szerkezet keretében akarta érvényesíteni; épen ezáltal emelkednek képei már ma a magyar irodalom és művészet ritka, de legkiválóbb becsű alkotásai közé s ezáltal fognak majdan az egykorú világművészet örök értékű művei közé soroztatni.*

Mit képviselnek a magyar nemzeti érzésnek e művek? Mit fejeznek ki? *A magyar történelem ezredéves, mélabús komoly hangulatát.* Nem időszzerű, hanem állandó hangulat ez. Nem egyedül az 50-es, 60-as évek visszahatása vagy saját lelki küzdelmeinek hatása alatt születtek ezek az alkotások *Székely Bertalan* lelkében; mélyebbre hatolt ő a multba, visszaszállt oda, a romlás kezdetéhez: midőn ott a mohácsi sikon elveszett az ország függetlensége, a magyar önrendelkezési joga, később még távolabbra, az oligarchák uralmának idejére.

Vigasztalást keres, forgatja a magyar történelem lapjait, keres egyes korokat, egyes hősöket. Egyesek hősiessége, nagy tehetsége ki-kiragadják a nemzetet, de a sikerben, az állandó, teljes sikerben soha sincsen részük. Minden jól megy, de a tizenkettedik órában megáll, ingadozik és visszahanyatlik a nemzet, hogy újra kezdje sysiphusi munkáját, s a nagy nevekhez is mennyi gyász tapad! Az Árpádok, az Anjouk, a Hunyadiak... közelebb *Martinuzzi: Alvinc, Thököly: Nicomedia, II. Rákóczi Ferenc: Rodostó, Széchenyi: Döbling, Görgey: Világos, Kossuth: Turin...* Boldogok, akiket hőstetteik, dicsőségük közepette ragad el a halál; boldogabbak, mint akik a népszerűség, a hírnév magaslatairól lelépve, ledöntve, hazájuktól, vagy nemzetük szívéből távol fejezik be napjaikat s csak haláluk után nyernek elégtételt, sokszor csak fényes temetést. S talán a bajban, a nagy küzdelmekben is több hősiség, erkölcsi nagyság nyilatkozik meg, mint a béke csendes esztendeiben. A török harcok korából, a „Zord idők”-ből ragadta ki mesterünk egyéb tárgyait. A hősi önfeláldozás példáit: *Dobozy, Zrinyi, az Egri nők, Thököly; a romlás kezdetét: V. László, befejezését: Mohács és II. Lajos.*

Oly tárgyakhoz nyult, melyeket a nemzeti öntudatban a költők, a művészek alkotásai megerősítettek és mégis a legnagyobb eredetiséggel alkotta meg műveit. Nem kimélt fáradságot, hogy tökéletes formában foglalva adja nemzete elé. Sokszorosan dolgozta át, újabb és újabb felfogás szerint *II. Lajost*, egy piéta-utánzatból, életképszerű vázlatokból indulva ki, mindig tökéletesítve, végre a remekmű fokára emelte; így járt el többi műveinél is, mi ép úgy mély kegyeletének, hazaszeretetének, mint koncipiáló erejének a tanulsága. Nem vezette őt soha a népszerűség hajhászata; nemzetének élő lelkiismerete sugalmazta, midőn a nemzet hibáit, bűneit, bukását tárta elé, akkor is, midőn tragikus hőseinek tetteit ábrázolta, ábrázolta annyi erkölcsi mélységgel, hogy maga ez is kötelességünké teszi, hogy állandó érdeklődéssel, a legnagyobb kegyelettel térjünk vissza e műveihez.

Mintha a székesegyház harangjainak, orgonájának felséges, komoly szavát hallanánk, úgy rezegnek lelkünkben a Mester nagy történelmi alkotásainak utóhangjai; viszont ha életképeire gondolunk, mintha a lant kedves hangja szólalna meg, melyet komoly férfihang zengése kísér. Lelkünkbe, szívünkbe hat mindkettő. A hatalmas, férfias erő hozta létre az elsőket, egy szenvedő, boldogságért küzdő szív gyöngédségéből fakadtak azok az édes-bús regék, románcok és komoly balladák. Nemzetének tragikus multját tárta fel történelmi műveiben; az életképekben saját változó sorsának szenvedését, törött reményeit, kevés derült perceit akarta művészi alakba foglalni. A költő, a művész érzékenyebb lelke apró bajt is jobban érez, mint a közönséges halandó, de hamarabb is enyhíti fájalmát, mert azt is a művészet, a költés tárgyává tévén, figyelme önmagáról az alkotásra fordul. „Nemesebb lesz, ha kidallom.” „A bánat és boldogság dallá válik” mondják a költők. Mesterünk is mély költői kedély volt és küzdelmes ifjú korának szenvedéseit, reményeit, övéi sorsa felett aggódó lelkének komor

vízióit megjelenítve, könnyebben viselte sorsát. *Költőiség és kompozicionális tudás* egyaránt jellemzik e műveit.

Ifjukorából maradt fenn két, alig tenyérnyi képecske, melyben ilyenmű tehetsége mintegy bimbójában megnyilatkozik. Fiu, a kert deszkakerítésén lévő résen néz át a szomszédba, kezében tartva zsebkését, mellyel a meglesett ideál nevét a deszkába véste: „Mimi”. A másik, betegágyból felkelő nőt ábrázol, aki megdöbbenve pillantja meg a tükörben elváltozott arcát. A cselekvény *kitalálható előadása* későbbi műveit is jellemzi, itt főleg az „*Apáca*” és a „*Mostoha leány*” című képeire hivatkozhatunk. Az első betegszobába vezet, hol a gyermekágyas nő haldoklik, ágya mellett férje térdepel és az ápoló testvér áll: ez a kép háttere; az előtérben álló apáca az elárvuló csecsemőt tartja karján. A baba éhes, keresi az anyai tápláló emlőt, kis keze az apáca keblén, ki fájdalmas arccal tekint a kis magzatra és a tejes palack után nyúl, hogy őt kielégítse. *Két tragédia* kapcsolódik össze: egyik ott a kép háttérében, a másik annak a felséges termetű, egykor szép, az önmegtagadásban elfonnyadt arcú irgalmas nővérnek a szívében játszódik le. Melyik fájdalmasabb? Az-e, hogy eláll annak a szívnek verése, melyben annyi élet volt, hogy egy más lénynek is tudott életet adni, s az élet legfelsőbb megnyilatkozása alkalmával szakad meg; vagy az-e, mely az élettől már mit sem remélve, önkéntes kihalásra szánta a maga szívét, melyben a csalódások, a törvény, az akarat kemény parancsa ellenére, épen az életet tagadó hivatása közben fakad fel az élet, az anyaság utáni olthatatlan vágy. E képén épúgy megragad bennünket a tárgy művészi koncepciója, mint a rajz szépsége, a színezés, a környezet jellemző ábrázolása.

Méltó párja e képnek a „*Mostoha leány*”. A hamupipőke szerepére kárhóztatott leány a padláson ruhát tereget és fölfedezi elhalt anyjának a lomok közé dobott képét, melyet fájdalmasan átkarol. A padlástér hideg, szürke homályát csak egy helyen töri meg a belopódzó meleg napsugár fényfoltja, mintegy jelképezve a rideg jelen hidegségét, sötétségét, melybe csak a multba visszasóvárgó gyermeki szeretet vigasza ragyog bele.

E drámai kompozíciókhoz csatlakoznak az elbeszélő módon jelenetezett „*Ágnes asszony*”, a „*Tündérialom*”, az „*Anyai őrszem*”, végül a „*Nő élete*” című 12 képből álló ciklus. Bár az első kettő illusztráció Arany és Petőfi költeményeihez, de mily önálló felfogással ragadja ki, alkotja meg a festőnek való jeleneteket, míg az utóbbi kettőnek a tárgya is mesterünk képzeletének szüleménye.

A „*Nő életében*” a családi életnek mennyi kedves mozzanatát tárja elénk és mégsem válik soha érzelmössé vagy unalmassá.

Mesterünk a költő szabadságával értékesített egyes mozzanatokot saját életéből. Neki is el kellett hagynia mátkáját, majd nejét, hogy a távolban küzdjön a maga és családja jövőjéért; bánatos bucsúval szakadt el kedveseitől, hogy visszatérve élvezze a viszontlátás örömét; az első gyermek születésekor meghatott szívvel örvendett ő is, aggódva ült beteg gyermeke ágyánál; végül biztos révbe jutva (épen e ciklus megalkotása előtt), mint több gyermekkel bíró családapának volt része a zavartalan boldogságban is.

Itt is, mint az előző képeken, a részletek szeretetteljes és *korhű*³¹ megfestésével teszi azokat benső hatásúakká.

Néhány nagyobb képe egyes jeleneteket ábrázol. „*Az özvegy*”: gyermekét lehajtott fővel az ég felé emelő gyászruhás ifjú nő, mintegy könyörögve, hogy még ezt az egyet: a legkedvesebbet,

³¹ E ciklusban az 50-es, 60-as évek ruházatát, bútortatát látjuk megfestve, a növényzet, tájkép, épületek nem kevesebb szeretetteljes belemélyedést árulnak el. A mester vázlatai között galambstudiumokat látunk, ezek szintén e sorozat egyik képéhez készültek. A művészi lelkiismeretesség netovábbja; 30×40 cm. nagyságú festmény számára külön tanulmányok!

ne vegye el tőle a Gondviselés. A nő ideális érzéstől áthatott arca, a gyermek realiztikusan ható félénk kifejezése, a két alak plasztikus csoportja kitűnő művé avatják e festményt. Másik műve „*A boldog anya*”, kiterjedelmű kép: térdelő nő, gyermekét ölelve. Az anya hő szeretete, a kis meztelen fiú vonakodása époly kedves ellentétben állnak egymással, mint az előbbi festményen. A gyermeki test szépsége, a színeknek frissége teszük végtelenül kedvessé e kis remekművet.

Az előbb említett festmények vagy monochrom rajzok, festmények, vagy szinte ilyenekül ható, kevés színű munkák. Mesterünknek van még a többek között három, későbbi korában készült festménye, melyek úgy tárgyuknál, mint színezési módjuknál fogva figyelmet érdemelnek. Ezek a „*Vihar*”, a Mesternek *egyetlen humoros, némileg idegen ízű képe*; a fürgeteg elől terebélyes fa alá menekülő főrangú leányka, aki félelmében a tenyeres-talpas kertészlegény karjaiba kapaszkodik, ki ettől a megtiszteltetéstől meghökölve kalapot emel. Festőileg nem kevésbé érdekes kép a „*Táncosnő*”. Ballerina, aki tarka színpadi jelmezében felbontott levéllel kezében, habozik: engedjen-e a csábításnak, vagy nem.³² Végül a „*Nocturne*” c. holdvilágos éjjel: a kastély-fontaine könyöklőjéhez ábrándos rokokó ifjú támaszkodik, a vízmedence mélyében lévő szökőkút kagylóját tartó najádok egyike kitárt karral úszik oda, ahol az ifjú áll. De el nem érheti. A rajongó ifjú képzetnek egy pillanatig tartó éji káprázatát jeleníti meg a művész e gyönyörű, finomságokkal telt képben.

A kiváló mesterekben oly gazdag külföldi életképfestés nálunk, kevés kivétellel, csak az idegen példát egyoldalúan átíró (magyar, vagy inkább magyarkodó, paraszt, betyárzsáner stb.) utáncokra talált, bár Mesterünk értékesítette a népviseletben rejlő szépséget és faji típusokat (oláh nő gyermekével, cigány képek stb.), de aggályossággal kerülte az utánczást és undorodott attól, amit a tömeg akár tárgyban, akár technikában kezdett el használni. Az ő műveinek mindegyikében a *festői gondolat* köntösében az *érzésnek* hangja szól hozzánk és kelt visszhangot kedélyünkben. Sajnos, e műfajban való sokoldalúságát és műveinek becsét nem ismerték, nem méltatták és annál kevésbé követték festőink.

Ha *Székely Bertalant* mint *reprodukáló művészt* akarjuk tanulmányozni, vagy *művészetének a természethez való viszonyát szándékozunk* megállapítani, úgy forduljunk *arcképeihez, tájfestményeihez* s általában *természeti studiumaihoz*. Megfigyelhetjük, hogy a kompozíció mestere mily biztosan ismeri föl, ragadja meg az ábrázolandó tárgy, jelenség jellemét s mint hangsúlyozza a lényegét a reprodukció céljának megfelelően s választja meg a hozzáillő technikát. Még ha gyorsan, *improvizálva* dolgozik is, nem rohan a természetnek, itt is ott is egy-egy rongyot szakítva ki belőle, de átkarolja gyorsan az egészet: inkább maradjon meg a lényeg és vesszen el egy-két kevésbé fontos részlet. A *komponáló művész fölénye mutatkozik itt a csak reprodukáló fölött*; a fölény ez esetben annál kitűnőbb, mert *Székely* mint előadó festő épúgy rendelkezik az *érzés finomságával* s a *technikai virtuozitással*, mint akárhány impresszionista.³³ A természet után készült tanulmányok nála csak anyaggyűjtés, gyakorlat céljából készültek és *Székely* művészetének *sokoldalúságát*, egész voltát bizonyítják. De e munkákból³⁴ azt a következtetést levonni, hogy „mivé fejlődött volna *Székely*, ha ebben az irányban tovább dolgozik” és azon antoniusi módon sajnálkozni: „mily tájképfestő vészett el benne,” mindez a mester nagyságának alábecslését, művészetének félremagyarázását jelenti és az illetők egyoldalú felfogását, nem pedig a Mester művészetét jellemzi.

³² *Stevens* belga festőnek a „*Párisi Sphinx*” c. műve emlékeztet némileg e festményre, de mesterünké annál tökéletesebb és érthetőbb.

³³ Az emlék-kiállításon láthatók ilyenemű tájvázatai, rajzai, főleg képmások- vagy arc képekhez való tanulmányok, számos ismerősét, kortársát ábrázoló ceruza-, krétarajzok s többek közt egy bámulatos gyorsasággal frissen odavetett vízfestmény: Rauscher tanár portrait-ja. Legtöbbje lapidár módon adja vissza a lényegét.

³⁴ Főleg önarcképre, tájfestményeire vonatkozva.

Székely Bertalan, a kompozíció mestere, elfogulatlan szemmel és ügyes kézzel lép a természet elé; *nemcsak a természetnek arra a kérdésére: „Mit tudsz, művész?”* felel meg emberül, de tudja ő a természetet kikérdezni, hogy választ adjon arra, amiről ő kíván felvilágosítást. Keresi a maga tárgyait és tudja azokat akár közvetlenül, akár emlékezetből, vagy apró vázlatok alapján megfesteni s épen mert a *felfogási részszel* tisztában van, *több erőt* fordíthat *kivitelre*, a technikára, mint az, akinek figyelme, ereje e kettő közt megoszlik.

Innen a frissesség, innen a technikai gazdagság, rétegeesség ilyenemű munkáiban.

Székely ép annyiszor hangsúlyozta tanítványai előtt a természet *pontos megfigyelését*, mint a *lényeg kiemelését*. Magában egyik sem elég, pusztán az első, csak mozaikszerű részletműveket ad, a másik üres dekoratív jellegű festményeket. Ezenfelül pusztán a lényeg, részletek nélkül, csak pillanatig hat reánk, mint némely modern, vázlatos munkák és tegyük hozzá, a természettel ellenkező módon. A természetnek egyoldalú ábrázolása csak bizonyos célra alkalmas; a valóság maga réteges: távolról mutatja az egészet, közelebből, vagy figyelme-sebb vizsgálatnál a részleteket. Igaz, hogy a részletek hangsúly nélküli odafestése révén a néző figyelme szétszóródik, de a lényeg kiemelése által épen *természetszerűleg* irányul az egészről a részletre. *Székely* mélyebb, rétegeesebb (már technikájánál fogva is), tartósabb, *természetszerűbb* hatásra is törekedett, midőn a részletet a lényeg keretébe foglalva adja elénk. Mesterünk e felfogási és dolgozási módja magyarázza meg főleg az *arcképfestés* terén való *rendkívüli* termékenységét.

Az emlékkiállítás számos, kevésbé ismert, vagy teljesen ismeretlen festményt mutatott be, de több százra tehető erdélyi tartózkodása (1855–57.), magyar- és csehországi (1859.), müncheni (1860–62.) időzése alatt festett arcképeinek száma. Münchenben festette meg híres önarcképét, mely a bátor pasztózus festés példája, továbbá *Greguss* János kitűnő képmását. Pesten letelepedvén, itt készített számos családi, vagy reprezentatív arcképet. *Szalay* László a történetíró, b. *Eötvös* József, *Pulszky* Ferenc, *Tóth* Kálmán a költő stb. kiválóan jellemző, gróf *Andrássy* Gyulának, az 1867. évi minisztérium elnökének színes és dekoratív hatású képmásait; főleg a 80-as években készültek a gyönyörű női fejek; ezeknek sorozatából fel kell említenünk a pompás, kibontott szőke hajú, az orientális típusú fekete hajú tanulmányfejeket, a két „Paula” nevűt, a koszorús „Rachelt” stb. Nehány igen jellemző öreg női fejet, s végül nejjének pompásan eltalált képmását. Az arc mellett a kézre fordított Mesterünk kiváló gondot. Ezekbe a kézportrait-ekbe mennyi jellemzést és gráciát tud belefesteni!

A női tanulmányfejekről szólva, nem mulaszthatjuk el, hogy ráutaljunk arra az erős magyar érzésre és művészi szellemre, mely e sorozatból felénk árad. Hazánk, mint sok népfajnak a lakóhelye, nemcsak fajonként, de a szerencsés keveredés folytán is bámulatos szépségű típusokat és egyéneket termel. *Székely* tudatában volt ezen előnyünknek és tanítványait nem egyszer sarkalta ennek a művészileg hálás anyagnak az értékesítésére. Csodálkoznunk kell, hogy oly csekély mértékben volt szavának foganatja. Ha Németországban vagy Hollandiában, a szép női fejek ritkasága folytán, az *öreg fejekben több festői szépséget talál* a művészet, ez csak természetes, *de fennáll-e a szükség nálunk is arra, hogy egyoldalúan csak erre a térre szoritkozzanak festőink?*

Igaz, a szép női arc megfestése különleges nehézségekkel jár³⁵ és különleges technikát kíván. Mesterünk ezt belátta és oly technikai eljárásokra törekedett, melyek a női arc szépségét, finomságát (szín, hús, bőr) híven adhatják vissza. E célból különösen a régi velencei mesterek eljárásait tanulmányozta. Többszörös alá- és ráfestéssel akarta elérni az árnyékok átlátszó-

³⁵ És annak a gyakori hibának a kikerülését tételezi fel, mely abban áll, hogy a festő finomságra törekszik és babaszerűséget, üres simaságot ér el, vagy a férfifejekre inkább alkalmas nyersebb festésmódot alkalmazva, e tekintetben elejtván a jellemzést, tárgyával ellenkezésbe kerül.

ságát, az átmeneti tónusok levegős voltát, a világított részek fényerejét, s innen ered az a szinte megfoghatatlan egyszerűség, rétegeesség e művekben, mely éppannyira művészi, mint természetes. *Székely* Bertalan e fenséges női tanulmányfejekben elérte a régi mesterek nagyságát és bevezeti a nézőt a szépségnek, a bájnak már-már ismeretlenné váló országába és eltölti egész lényünket csakis az igazi művészi alkotások előtt érzett gyönyörűséggel. S e művekre visszagondolva, önkénytelenül örvendő, hálás hang szólal meg bennünk: „Mégis szép a világ, szép az ország és szép ez az élet!”³⁶ A magyarságot jellemző egészséges érzékiség megfinomodva, salakjától megtisztulva szól hozzánk a szépségeknek e sorozatából.

Ha *Székely* Bertalant összemérjük korunk arcképfestőivel (noha ő nem különlegesen az), többek között híres müncheni tanuló társával *Lenbach*-hal, úgy nemcsak a külföldön, de jórészt hazájában is ismeretlen magyar festő nem tűnik fel kisebbnek, mint európai hírű társa. Mindketten a nagy mesterek beható tanulmánya alapján állanak, de a tanultakat szabadon, egyéniségükbe olvasztva értékesítették.³⁷ Főleg rajzolásmódjukban lelünk hasonlatosságot a két mester között: a foltból való szuggesztív kiindulás, fejlesztés, a változatosság az árnyék- és fényfokozatok jellemzésében, s befejezésül a részletrajz bátor odairása. *Lenbach* gyors és merész; ha modelljét ismeri, roppant fürgén fejezi be róla egy-egy művét, néha egész sorozat arcképet stb. fest róla (*Bismark* képmások); a jellemet élesen ragadja meg; a hangsúlyozott részek javára a részeket sokszor a pongyolaságig, a fitogtatásig elhanyagolja. *Székely* éppannyira belemélyed feladatába (több vázlatot készít, mint például a *Szalay* arcképről), bár nem írja oda oly eleven közvetlenséggel, pongyolasággal a képet, de művei befejezettebbek³⁸, technikailag mélyebbek, rétegeesebbek, tökéletesebbek. *Székely* inkább *festő* és *komponáló* talentum, *Lenbach* sokszor inkább *rajzoló* és reprodukáló művész, aki csak az arcképfestésre összpontosítja erejét, míg *Székely* úgyszólván az összes festői műfajokban otthonos. Bár roppant gyorsan és koncentrálna dolgozik, de idejének, fiatal éveit kivéve, csak igen csekély részét fordíthatta az arcképfestésre. Csak az emlékkiállításon lévő műveit áttekintve, nevetségessé válik az a gyakran hallott állítás: „*Székely* nem dolgozik, csak theoretizál.”

Székely Bertalannak e helyen még *akt*-tanulmányairól kell megemlékeznünk. Még a 70-es években festette Léda képeit, melyeket azonban több ízben átfestett és variált. Legszebb, legtökéletesebb a kitárt karú Léda, úgy a grupp plasztikus szépsége, mint színezése révén. Munkálkodásának *utolsó* éveiben, nagy stílusos műveivel párhuzamban, ily feladatokkal is foglalkozott; hogy mintegy felfrissüljön. A női test és hús szépségét épúgy, mint az arcokét, külön erre alkalmas technikával iparkodott visszaadni és ez irányban számos tanulmányt készített. Hogy e festmények nem egyszerű tanulmányok, hanem a komponáló mester kezében kész művekké váltak, arra nem kell külön reáutalnunk.

Mesterünknek még tájképeiről kell röviden szólnunk. Már első nagy művén, a „II. Lajos holttestének feltalálásán,” még a laikusnak is szemébe ötlük a táj hangulata, az előtér pompás, természetű megfestése. Későbbi történelmi festményein a tájkép (*Dobozy*-t kivéve) nem szerepel. Mesterünk bár igen sokszor nem nyert megbízásokat, de önmagának mindig adott feladatokat. Nyáron, a szünidőben, ha falun időzött (előbb *Visegrádon*, utóbb kedves nyaraló-

³⁶ Csaknem azt mondhatnák, az egykorú művészet némely, az életet, a szépséget tagadó alkotásaira célozva: „szép az élet, még a művészet dacára is.”

³⁷ Mesterünk rajzai pompás példái a lapidár módon odaírt tanulmányoknak, studiumoknak önmaga számára. Bécsi tartózkodása alatt, főleg az *Albertinában* buzgón tanulmányozta és másolta *Van Dyck* rajzait; *Lenbach* Olasz- és Spanyolországban másolta a régi mesterek műveit *Schack gr.* megbízásából.

³⁸ *Lenbach* a kezét legtöbbször elhanyagolja, sőt még az arcon is csak a szemet hangsúlyozza; *Székely*nél mint említettük, a kéz is a szeretetteljes jellemzés tárgya.

helyén Szadán), vagy ha a tavasz, vagy az ősz szép napjain műterméből a szabadba vágyva, festőbarátaival kirándult a főváros környékére, sohase tudott tétlenül maradni. Nyugvást nem ismerő szellemét egy-egy motívum megragadta, mely talán megtestesítése volt azoknak a még tárgyaltan szín-, árnyék-világosságfoltoknak, melyek képzeletében rajzoltak; vagy meglepetve állt meg a természet, egy-egy, az ő szemében kész, vagy néki indítékot nyújtó alkotása előtt: gyorsan jegyezte fel, festette meg azt, merész bátorsággal, közvetlenséggel. Vázlatait, jegyzeteit³⁹ otthon, vagy műtermében, ha a nagyobb alkotásokban kifáradva, pihenni akart, fejezte be, vagy alakította képekké.

Az eleven, a gyorsan muló hangulatok jobban érdekelték⁴⁰, mint az állandó, csendéletszerűen is festhető motívumok. Nem járt e tekintetben sem az országúton, sem a kényelmes hangulatok órájában. Korán kel, mikor a hajnal pirossága világít a fakó zsúptetők ormára, kéményére; majd a hanyatló nap bucsúzását lesi meg ott künn a szőlőhegyek oldalán, a csendes présházak között és későn a merengő holdvilág mellett a tó rejtélyes csillogását örökíti meg. Nem jár az országúton, hanem bevezet a ritkás magyar erdőbe, hol a nyári napfény sugárzik át a lombokon, világlik a tisztásokon; majd a sűrű bokrok sötét árnyékába, hol nyugton ül fészken a madár, hova félve lopózik be egy-egy eltévedt fénysugár; a felcsillanó patak mély árkába, mely fölél árnyas fűzfák borulnak. Azután elvisz a magyar falu parasztudvarába, a kajla zsúptetők közé, a kúsza sövények töredezett ajtóin a kertekbe, hol a széleslevelű tők kúszik föl a kerítésre, piroslik a paradicsom, sárgulnak a tányérrózsák, bőven tenyészik mindenféle giz-gaz... sok textúra, forma, szín, festői szépségek, amit az ő szeme meg tudott látni és meg tudott örökíteni ebből a már-már eltűnő magyar világból, a magyar szív igaz szeretetével.

Mindenütt a magyar tájak kedvessége vagy komolysága köszönt felénk e képekből, mintha a magyar parasztmenyecskének mosolygó, vagy az „embernek” komoly arca köszöntene bennünket. Kár, hogy tájfestőink e tekintetben nem követik, vagy csak kevesen követik példáját. E tekintetben is igaz *Arany*-nak mondása: „nem férünk a kontinensen, Albion is kéne még”, pedig Székelynek „áldott volt a magyar bölcső,” mely őt magyarrá ringatta.

Például vehető művészetének ez a termelése az előadásmódok tekintetében is; akár olaj, akár akvarell, akár fedőfestékekkel dolgozik, mindig alkalmazkodik a technika a tárgyhoz s az oly széles, bátor, hogy akármely impresszionista festő is büszke lehetne reá.

A fejlődés természetes útján, a férfikor delén túl nincsen újabb fejlődés, nincs emelkedés. De *Székely* Bertalan a magyar renaissance-kor hatalmas nemzedékéhez tartozik, úgy művészetének *sokoldalúságára, mint erejére* nézve. Ötvenedik évén túl művészetete nemcsak terebélyesedik, de új sudarat hajt. Az országútról külön ösvényre tért s csaknem egyedül halad mind távolabbra és magasabbra az alatt küzdők lármás versenyétől, a küzdelem porától s ha időnként eloszlik a porfelhő és keressük őt ott, ahol az imént láttuk, nem akadunk rá: *tekin-tetünket magasabbra kell irányoznunk, hogy megpillantsuk folyton fölfelé törekvő alakját.*

Mesterünk még nem volt ötven éves, midőn dekoratív feladatok megoldásához foghatott, az *Opera* előcsarnokának és a kir. páholy termékének, majd később a *Deák-mauzoleum* freskóinak megfestésére nyerve megbízást. Ezekről az inkább *renaissance*-modorú művekről áttér a *középkori* épületekbe szánt, *szigorúbban stilizált, a dekorációival szerves egységbe olvadó* kompozíciókra: a pécsi dómban, a budai koronázó-templomban stb. Milyen természetes átalakulás! Az ifjú férfi, ereje érzetében, keresi a küzdelmet, *drámai* és *tragikai* tárgyakat és

³⁹ Nemcsak a helyszínén festette meg.

⁴⁰ Mint a jó lovas, a makrancos paripák megfékezésében leli kedvét, úgy *Székely* is a felhők gyorsan változó alakzatait, a levegő hangulatait külön tanulmányokban rögzítette. E célra színes papírt, fedőfestékeket tartott készletben.

művészete határait a rendelkezésre álló összes eszközzel ki akarja bővíteni; az élet harcát megállott férfi, az öreg, nyugalmas munkára vágyik, nem a víz ellenében, hanem a víz sebjét felhasználva kormányozza és vezeti célhoz hajóját. Kevesebb eszközzel beéri, a korlátok között is tud mester maradni. *Székely* is alkalmazkodott a freskó korlátaival; *nyugodtságra* törekedett a tárgy feldolgozásában és koncepciójában, *mérsékelte az árnyék- és világosság-foltok* erejét s a *szín és vonalra* alapította kompozícióját.

Bármennyit változtatja is eszközeit az ábrázolás tárgya és célja kedvéért, mindig *ugyanannak a nagy kompozitórnek* mutatkozik, mint előbbi műveiben.

A középkori ábrázolás a vonalon és a szinfolton épül fel, *Székely* elfogadta ezeket a korlátokat, de a rajzba nemcsak *tökéletességet*, de *egységet*, az ötletszerű (legfeljebb anyagilag korlátolt) szinfoltokba általános szinhangulatot helyezett belé és a keretet, az ornamentációt szerves kapcsolatba hozta képeivel. Még kompozíció-módjában is alkalmazkodott feladataihoz: *szinfoltokból* indítva ki azokat, míg előbb nem egyszer vonalas, árnyék-világosság vázlatokkal kezdte munkáját.

Az operai freskókon a szinhatás jut előtérbe. Az előcsarnok mennyezetén az aranyos kerettel harmonikus kék ég és fehér felhők képezik az összes formátumok közt az összekötő szint; az egyes alakok drapériái kettős vagy hármasszinakkordokat adnak. Mennyivel más a hangulat és az elrendezés a királyi szalon gyermekfrizein: alkalmazkodás a helyhez és a kerethez.

A *Deák-mauzoleum* fenséges falképeit (ma már mozaikba tétettek át) lehetetlen szó nélkül mellőznünk. Mesterünk négy ívhajlásban ábrázolta a nagy államférfiút és bölcslet jellemző erényeket, ezek: az *Igazság* és a *Tudomány*; a *Békielkenység* és az *Önmérséklet*. Az első két alak építészeti keretbe jutott (fülkében trónon ül) és két oldalt számos reálisan felfogott csoporttal egészítődik ki; a másik kettő szabadon áll, két oldalt szintén allegorikus csoportok között. A két elsőnél az *egyesítés* eszméje, a fölfelé törekvő, a másik kettőnél a *szétválasztás*, az oldalra húzó csoportokon jut érvényre, a *Tudomány* felé lelkesen közelednek az ifjak, a túloldalon a nép *passzív viselkedik*, az öreg paraszt meg épen félig hátat fordít. Mily erő és szépség sugárzik ki az erényeket ábrázoló női alakokból, talán legfenségesebb közöttük az *Önmérsékleté*. Mily *ellentétek* teszik változatossá a kompozíció egyöntetűségét, t. i. az allegorikus női alakok ideális, a mellékcsoportok reális felfogású koncepciója. Sajnos, e dicső műveknek a haza atyjának csendes, elhagyott hajlékában alig akad nézőjük, inkább volna helyük a *haza atyjának* házában, hogy állandóul utaljának azokra az erényekre, melyek nélkül áldást hozó munka nem létesülhet.

Az előbb említett művek inkább átmenetül szolgáltak a szigorúbban stilizált alkotásokhoz. A koronázó-templom üvegablakainak tervezetét előbb dilettánsra akarták bízni, de építészének ügybuzgósága kiragadta, a magyar művészet szerencséjére, e kézből a munkát és önzetlenül vállalkozott rá, segítőül hívta két legkitűnőbb művészétársát: *Lotz Károlyt* és *Székely Bertalant*.

Minő más e művek hatása, mint a középkori ablakok sokszor csak ötletszerűen egymásmellé sorozott szinfoltjának. Egységes szinhangulat: a vízszintesen váltakozó ékítmény- és képfrizek felváltva kékeszöld, illetőleg sárgapiros szincsikokba olvadnak. Az egyes képeken, melyek az ablakfiókok keretében maradnak, csak a vonal és szín jutnak érvényre, az árnyékolás teljes mellőzésével.

A koronázó-templom ablakai után a *belső díszítésre* kerülve a sor, mesterünk szokott önzetlen érdeklődésénél fogva részt vett ebben a munkában is, mindenütt alárendelve kompozícióját az összhatásnak, kapcsolatba hozva azokat az ornamentikával, pl. a *Lorettó kápolnában*, a tornyok nyugati falsíkjaiban. Az előbbi kápolna bejárata fölött lévő „*Magyarország védőasszonya*” önmagában is érthető, tökéletes mű és a *Szt. István-kápolna* gyönyörű színes falképei külön említést érdemelnek. E művekkel egyidőben dolgozott a mester a *pécsi dóm*

egy kápolnának a festésén, színeiben is kiváló műveket alkotva. Közöttük legelőbbkelő dekoratív mű a „Mária koronáztatása” és minden tekintetben remek a „Hunyadi tábormiséje a nándorfehérvári csata előtt.” Nem hasonlítható ehhez egyhamar magyar műalkotás, mely a magyar érzést így gyökerében meg tudná ragadni; alig van olyan, mely emlékeztünkbe jobban bevésődne. *Rethelnek*, a kiváló német történelmi festőnek van egy hasonló tárgyú képe: a „Svájciak imája a csata előtt!” Térdevel imádkozó harcosok csoportja, a távolban mutatkozó ellenség előtt. De minő egyoldalú, egyszerű ábrázolás ez *Székelyéhez* képest. Nála ott van a képnek középpontján a harcosai élén, mély áhítattal imádkozó Hunyadi, és a harcosok csoportjának ellensúlyozásául: Kapisztrán alakja. A mise az úrfölmutatáshoz ért, a hős barát felmutatja a szentséget, megszólal a csengetyű s e legmagasztosabb percben nemcsak a hősök, de a mi lelkünk is leborulva kéri a Hadak Urától a magyar fegyverek győzedelmét. És hálaival eltelve fordulunk feléd, csodatévő nagy mester, a magyar művészetnek nagy apostola, aki a csalódásban közönyössé vált, megkövült magyar szívekből is a nemzeti érzés tiszta forrását birodalmunknak fakasztani!

Sok volna még hátra egy hosszú élet dús terméséből, de máris sokszorosan túlléptük fejtegetéseinkben a kiszabott teret és *Székely* Bertalan műveihez közeledni a gyors haladónak veszedelmes, mert azok a mesebeli Akkastyán hegy módjára magukhoz ragadják és el nem eresztik. Azért csak röptiben fussuk át azt, ami még hátra van. A gyönyörű „*Vajdahunyadi kartonok*”, a „Csodaszarvas regéje”, melyben a cimerefriz, az alakok egy szép színbe olvadnak s velük ellenlétben ott van a háttérül szolgáló, kék eget képviselő mustrázat és a sárga faltő. Egyes szakaszai, főleg a „*leányrablás*” mozgalmas jelenete (mintha a hattyúcsapatra ölyök csapnának le) a hatvanötéves mestert teljes erejében mutatják. Szóljunk-e a *kecskeméti városházán* lévő képeiről, vagy utolsó munkájáról, a *halászbátyára* szánt díszítő tervezeteiről? Erre kötetek, nem lapok kellenének.

Hagyatékáról, e páratlanul dús és tanulságos tömegéről a kész és a vázlatban maradt műveknek is kellene írunk. Sajnos, nem vált be a magyar művészetnek és *Székely* tisztelőinek kívánsága, hogy az egészében a nemzet tulajdonába menjen át és szétszattassék az állami múzeumok, a képzőművészeti főiskola között. Hagyatékának egy másik becses része: a mester *dúsan illusztrált önéletrajza*, a maga nemében páratlan mű, úgyszintén a *festőművészet és műfajainak elméletét* magában foglaló munkái, hisszük, idővel nyilvánosságra fognak kerülni, bizonyítékaul annak, hogy amilyen festői lángész volt *Székely* Bertalan, époly kutató, mély elmével kísérte a saját és más művészek fejlődését és iparkodott behatolni a műalkotások szerkezetének és technikájának törvényeibe.

Székely Bertalan művészi nagyságának tényezőit kereső laikus előtt is önkénytelenül feltűnik termelésének roppant *gazdagsága* és alkotásainak *sokfélesége*, a szakember előtt pedig azoknak *intenzitása* és *önálló jelleme*. Királyként uralkodott ő művészetének birodalmán, bár meghódította annak minden tartományát, de sohasem vágott idegen területekre. *Modern* művész volt a *renaissance* azon nagymestereivel szemben, akik a képzőművészetek összes ágait gyakorolták, míg ő csak a festészetre összpontosította hatalmas tehetségét.⁴¹ Alig van a festőművészetnek oly műfaja, feladata vagy előadásmódja, melylyel meg ne próbálkozott, melyben tökéletest ne alkotott volna. Bár az *emberi alakot* választotta elsősorban művei tárgyául, de az *állati alakkal*, a *tájjal*, a *dekorációval* is mily behatóan foglalkozott. A műfajok közül a *magyar és az egyházi történelmi festésre esik ugyan működésének fő súlya, de az*

⁴¹ Mesterünk csoportjainak remek plasztikája, a mintázásban való készsége, továbbá az a körülmény, hogy Izsó barátjának is segítségére volt munkáinál és más szobrász kartársait is találó bírálatával és tanácsaival segítette, arra vallanak, hogy a képzőművészetnek ez ágában is, ha erejét ide összpontosítja, kiváló tudott volna alkotni. A dekoráció és az építészet iránti érzékét főként műveinek a környezetbe való harmonikus beillesztésével árulta el.

életképben, a táj- és a dekoratív-festésben, az arcképben és akttanulmányjaiban, az illusztrációban is kitűnő műveket alkotott. Az olaj-, az akvarell-technikákat, a falfestést s az összes rajzbeli előadásmódokat remekül tudta a maguk helyén alkalmazni. Láttuk, hogy az a lángeszű komponáló művész mily kiváló reprodukáló tehetség is és a formák birodalmában uralgó szellem mennyire otthonos a színek világában. Tárgyai megválasztásában, alakításában és festői eszközökkel való kifejezésében eléri a tökéletesség legfelsőbb fokait. Művészetének sokoldalúságánál és gazdagságánál fogva is kiváló, de az alkotásaiban nyilvánuló tökéletességnél fogva páratlan jelenség nemcsak a magyar, de a modern művészet történelmében.

Még arra a két kérdésre kell röviden, összefoglalóan felelnünk (az előbb mondottak indoklásaként is): hogyan érhetette el a tökéletességnek ezt a magas fokát Székely Bertalan művészete és e nagy eredményeket a világi siker miért nem koronázta?

Ily magas eredmények nem létesülhetnek csak a véletlen, csak egy eredeti, nagy tehetség öntudatlan működése folytán: a legnagyobb törvényszerűség, a bámulatosan rendszeres munka hozhatja létre azokat. Mindezt azonban legtöbb esetben csak sejtjük: nemcsak a még fejletlen művészet-psychologia hagy bennünket cserben e vizsgálatnál, hanem a művészek önzése és hiúsága gyakran elleplezi dolgozási módjukat. Mesterünk ezt nem tette, nem akarta sem szóval, sem tettel rejtegetni, hogyan keletkeztek művei: nem akart azáltal nagyobbnak látszani, hogy a tökéletesség tetőjéhez vivő lépcsőfokokat eltüntette; a kezdetlegestől a tökéletességig haladó vázlatait együtt látjuk hagyatékában, sőt ezenfölül naplójában és jegyzeteiben is iparkodik művei keletkezéséről őszintén beszámolni. Így adódik az a ritka alkalom, hogy egy nagy művész szellemi műhelyébe ily alapos betekintést nyerhetünk. Milyen tanulságos dolog ez nemcsak a növendéknek, de a mesternek is, nemcsak a gyakorlat emberének, de a lélektan buvárának is! Épúgy megfigyelhetjük a ható erőket, mint azok mesteri felhasználását, mint valamely tökéletes gépnél. A fantázia gazdag termelését hogyan szabályozza a szigorú ítélet, az alkotásokat miként ellenőrzi a biztos tudás, a kompozíciót hogyan juttatja tökéletesen érvényre a reprodukáló tehetség és a technikai készség. A szellemi és fizikai munkának ritmusos tagozása, az erők csoportosítása, fokozása és pihentetése, kísérletszerűség, merészség⁴² és a legnagyobb óvatosság, egyaránt jellemzik e szervességében *bámulatos munkarendet*.

Mesterünket pegazusának szárnya elviszi oda, ahova kívánja, de zablóját erős kézzel kormányozza. A fantáziájában felrajzó képeket mily óvatossággal ragadja meg, úgy hogy himporkból mit se veszítsenek⁴³, a homályos, álomszerű összképeket, a részletekben is határozott és világos képekig minden fokozatban a reprodukció hiven követi. A képzelet és a reprodukció kölcsönösen fejlesztőleg hatnak egymásra. A fejlesztésben, mint a visszafejlesztésben is, ha kell, tud közrehatni, hogy a fantázia működését újból megindítsa és a képet helyes irányba terelje. Mily lassan halad munkája, nagy szorgalma dacára is e fokon. Értelme spártai szigorúsággal ítéli feledésre, a szerinte kivitelre érdemtelen vázlatok tömegét. Éles ítélettel rostálja ki mindazt, ami nem illik a kompozíció egészéhez, bármily értékes legyen is az önmagában.

A fejlődés *második* stádiumában a már lényegében kész (szín, árnyék, világosság, vonalas vázlatokban), tartalom *részleteinek* formázására kerül a sor. A természet után való vázlatok: az alakok egészére és részleteire, úgyszintén a jelmezek, fegyverekre, a tájra stb. vonatkozó tanulmányok. A részleteket, a csoportokat nem egyszer megmintázza, a drapériákat beállítja. Így jut a képzelet alkotása, a tudás és a természet studiuma, ellenőrzése révén a valóság

⁴² Mer hibázni, kockáztatja a sikertelenséget éppen a kísérlet eredménye érdekében.

⁴³ Itt elsősorban kompozicionális munkáját iparkodunk vázolni, a lefestésnél követett eljárását már előbb jellemeztük.

birodalmába. Ez alkalommal is a legerősebb önkritikát gyakorolja mesterünk: a legszebb ötlet, a legcsábítóbb részletet is mellőzi, sem ezek, sem a modell nem térítik más irányba a kompozíciót. A fejek, kezek stb. közvetlen a képbe festésétől, mint a munka szervességével ellenkező dologtól óvakodott. Mint a kertész, ki megtizedeli a fa lombját, virágját, termését, hogy erejét egy tökéletes gyümölcsbe összpontosítsa, úgy járt el ő is műveivel szemben. Így azután az utolsó vázlat, koncepció a legtökéletesebb. A részletek tanulmányába annyira belemélyed, hogy bír az illető kor szellemében *ujat alkotni*, legyen az épület, butor, fegyverzet vagy jelmez.⁴⁴

Ha a *szellemi kép teljes, minden részlete ott él a mester lelkében*, akkor kezd a *kivitelhez*: a tartalmat (részletek összességét) próbálja áttekintőleg és *művészileg hangsúlyozva* megfesteni, még ekkor is némely részlet a hangsúly kedvéért redukálódik, csaknem elmarad, míg más, amely azokat is *képviseli*, kiélesedik; sokszor ezzel együtt a technikai kérdéseket is több, nagyobb méretű vázlaton tisztázva (többek közt a „Murányi Vénusz” c. képénél, akt-tanulmányainál stb.). Az egész munkarend lebonyolítása fokozatos gyorsasággal, a kép megfestése, az erős szellemi kép sugalmazása alatt szinte egy csapásra történik. Többször megcsodálták az idegenek gyors festési módját (t. k. Pécssett német kartársai). E tekintetben más elveket követ, mint a szinte rögtönözve komponáló Lotz barátja, ki sokszor, fölényes tehetségének érzetében, kivitel közben is változtat műveinek részletein, sőt néha a kompozíció is, mit *Székely* a mű egyöntetűsége érdekében, épen munkálkodási módjánál fogva, sohasem volt kénytelen megtenni. Így elérte azt, mit tanítványainak sokszor ajánlott figyelmükbe: „*a művész munkáján ne lássék meg a fáradtság nyoma.*”

Ily munkabeosztás mellett, legerősebb is megbirkózva a munka *legerősebb* részével, a *koncepció* nehézségeivel, teljes erejét a részletekre, majd ezekkel is végezvén, a kivitelre összpontosíthatta. Haladt fokozott gyorsasággal és mind nagyobb nyugalommal kitűzött célja felé és tudott idejében elkészülni munkáival. Tervszerű munkálkodásán kívül, művészi lelkiismeretességén mult, hogy tökéletlen munkát nem bocsájtott ki kezéből, megértjük e körülményekből azt is, hogy vázlatainak rengeteg számával arányban miért oly kevés (?) befejezett munkát hagyott hátra. A legegyszerűbb feladatot is a legkomolyabban vette, szinte tanulmányt csinált belőle arra a műfajra vonatkozólag, nem kimélte magát soha, öntudatosá iparkodott emelni sejtésszerű érzését. Témáival ő, a hatalmas mester is hosszan, keményen tusakodott, mint Jákob az angyallal és nem bocsájtotta el azokat ő sem, míg teljesen le nem győzte. Fényes diadalok a művészet nagy feladatain, de a győzőnek sem kora, sem őt elfelejtő nemzete nem nyujtanak babért.

Székely Bertalan kiváló egyéniség volt, jellem nemcsak az *erkölcs*, de a *művészet* világában is. Eredetétől és szerzeményei által is gazdag szelleme *nem szorult arra, hogy gondolatot kifejezési módokat lessen el másoktól. Hatalmas, férfias tevékenységi ösztöne*⁴⁵, okos ítélete egyaránt megóvták az utánzástól. Önfentartási ösztöne sugalmazza, hogy ne zavartassa egyéniségének fejlődését, ne tegye azt ellentétessé⁴⁶, disharmonikussá. Az utánzást előbb öntudatlanul, utóbb öntudatosan kerülte. Tanulmányozta, ha új feladatba kezdett, a hasonló tárgyú

⁴⁴ Figyeljük meg többek közt pécsi freskói között „Margitot a Nyulak szigetére viszik” c. képen a hajót, vagy akár „Zrinyi” vagy az „Egri nők” c. festményein az építészeti részt, kecskeméti, vajdahunyadi kartonjain a jelmezeket, fegyvereket stb.

⁴⁵ A szándékot a tett nála nyomon követte. Teljes ellentétben azokkal a művésztipusokkal, akik heteket, havakat, éveket töltenek el annak a kérdésnek, mit és hogyan kell festeni stb. vitatásával, magyarázásával, anélkül hogy komolyan a munkához látnának. S idővel a nem dolgozásuk okait és ürügyeit egész filozófiai rendszerbe foglalják.

⁴⁶ Mire számos példát hozhatni fel úgy a hazai, mint a külföldi művészek közül.

műveket, hogy szándéktalanul se alkotson kevésbé eredetit. Tanulás közben, hiszen egész élete szakadatlan tanulás, haladás volt, mélyen hatolt a dolgok lényegébe és ezt megkülönböztette a külsőségektől, az apró fogásoktól, szellemének áthasonító képességénél sokkal nagyobb volt a kivető, visszautasító ereje.

Ha a nagy mesterek alkotásait elemezte, úgy nem elégedett meg a pusztá szemlélettel, azoknak elemekre bontásával; nem egyszer megpróbálta ugyan azt a témát, sokszor egész ciklusokat is a gyakorlat kedvéért *a maga felfogása* szerint újjá alkotni.⁴⁷ Ismerte a művészet jelen magaslatait s azon iparkodott, hogy azokat újabb alkotásokkal még magasabbakká tegye. Minden alkotásában eredetiségre törekszik, de nem a külön, vagy beteges felfogás végtelen sokfélesége szerint eredeti, nem a tévedések birodalmában keresi az újságot, az egyéniséget, de a *tökéletesség szűk korlátai* között. Nem tagadja meg művészi elődeit, amint gondolkozásban, kifejezésmódban, tárgyaiban mindig magyar maradt. *Önálló egyéniség volt, de magyarság volt annak a foglaltványa és talpazata.*

Ily kettős egyéniség csak akkor érvényesülhet, érheti el az anyagi és erkölcsi siker teljességét, ha találkozik kora művészi irányjaival, nemzetének felfogásával.⁴⁸ Mesterünk élete folyamán mindkettőnek roppant hullámzását figyelhetjük meg és ellentétes irányváltoztatásait is. Így nem csoda, ha egyenes irányban haladó Mesterünk ritkán találkozott és rövid ideig haladt együtt bármi tekintetben is a közfelfogással. A 60-as években, a nemzeti érzés fellángolásakor és a történelmi képek korában egy ideig művészete és személye becsülésben, elismerésben részesült. *Székely*, a hazafi ezentúl feledésbe merül, a festőművész akkor nyer némi lanya méltánylást, midőn a modern irányok a festői eszme uralkodó jogosultságát írták zászlójukra (pécsi, budai freskói, vajdahunyadi kartonjai stb. révén.) Tájképei még rokonabbak a modern felfogás némely árnyalatával, de ezeket alig ismerte valaki. Helytelen dolog közeledést fedezni fel műveiben az új, vagy a legújabb irányokhoz, vagy éppen behódolást: *Székely* Bertalan haladt úgy ifjúkorában, mint öregségében a *maga útján*, művei most és a jövőben is modernnek, mert az igazi nagy alkotások minden korban megtartják érvényüket.

A 48-as kor ideális, erős, egészséges, messzenéző fia, természetszerűleg jutott ellenkezésbe a kicsinyesen reális, részletekbe merülő, fáradt idegű, beteg kor felfogásával, Művei egy hatalmas, magát koncentrálni, fékezni tudó tehetség alkotásai, mélyek, rétegesek, a figyelem összpontosítását kívánják, a durva odaintés, odakiáltás eszközeit mellőzik és fokozatos behatolás után nyujtanak tartós élvezetet. Van-e erre idő, mikor a muzeumokban, kiállításokon a képek, a szobrok százait, ezreit kell megnézni, nem átfutni? Mi kelti fel a fáradó érdeklődést: ami rikít, ami kiabál. A normális, az egész, az egészséges? Az unalmas, ez bosszantó. A természetellenes, a beteg ez meg morfiumszerűleg felizgatja a holtra fáradt figyelmet. A részlet felé halad a művészet is: realizmus, naturalizmus, a verizmus... a primitívek: ez is sok, képek tárgy nélkül, tárgy képiesség nélkül, csak technika; végül csak színek, csak fényfokozatok, csak vonalak, csak pontok. Pillanatnyi fényképekhez fordulunk, vagy nézzük a mozgó képeket. Az élet szörnyű elaprózásával szemben a művésznak kellene felmutatni korunknak az egész ember, az élet ideáljait. De képes-e erre, tud-e nyugodtan dolgozni, mikor oly roppantul nagy és oly kegyetlen a verseny, sokat és gyorsan kell alkotni és oly kevés művészi eszközökkel lehet a sikert biztosítani? A művész szeretne olyan „egész ember” lenni a renaissance értelmében, és lesz belőle plakát, plakett, ex libris-gyártó félemler, vagy mindenhez kapkodó sekély dilettáns.

Minő ellentétek! *Székely* Bertalan a tömegeből kimagasló egyéniség, főúr tehetségénél és hivatásának komoly, mellékcél nélküli felfogásánál fogva. Nem a tömeg embere és nem

⁴⁷ Többek között Rethel „Hannibals Zug”-ját, Rafael több kompozícióját stb.

⁴⁸ Mint annak idején Rafael, Rubens, Van Dyck, a közelmúltban Makart és némiképen Munkácsy.

tömegesen alkotó művész. Pedig a túltermelés *tömegbe* kényszeríti és egymás ellen fordítja a művészek oly számos egyedeit. A küzdelem csaknem oly fontos, mint a termelő munka, hiszen csak e kettő biztosítja a megélhetést. Művészi elveket a zászlóra, üzleti elveket a gyakorlatba! „Kizárólagos” művészi elveket; ezt sugalmazza az üzlet: a mi portékánk a legujabb, a legjobb, a többi értéktelen ócskaság. A technika pompás ál-analogiákat nyújt a mi részünkre, az új találmány értéktelenné teszi a régit (gép, ismétlőfegyver stb.), a muzeumba, az ószereshez velük: a mi műveink is ilyen új találmányok. A művészek táborai mögött ott sorakoznak a segédcsapatok: a kritikusok, a műtörténészek, a műkereskedők tömegei. Itt is tömeg, itt is a legélesebb verseny. Felfedezni, ez a jelszó: új tehetségeket, lehetőleg zseniket. A régieknek fittyet hánytak, de néha szükséges egy régi, lehetőleg „félreismert” (Rafaeleket, Michel Angelokat, Rembrantokat stb. nem lehet felfedezni) mestert a hírnév, a jó üzlet kedvéért felfedezni, ha nem egyébért, hogy a hagyomány nélküli, ős lángésznek a tisztesség okáért, „törvényes” apja legyen... De hol marad mindezek mellett a művészet? Kétségtelenül oly mestereknek, minők *Székely Bertalan*, komoly, e zajtól, küzdelmektől idegen működésében föllelhető az, s ha ez a sok tekintetben művészetellenes kor mesterünket nem értette meg, mellőzte, úgy ez közvetlen bizonyítéka annak, hogy ő kiváló művészi tulajdonságokkal rendelkezett. A művészet szociális hatásától, főleg ifjú éveiben Mesterünk is sokat várt; br. Eötvös Józsefhez írt levelében olyan képtár eszméjét pendíti meg, mely a magyar nemzet történetét mutatná be egyes képekben és sorozatokban.⁴⁹ Később is, nagyobb szabású műveiben egész nemzetéhez akart szólni. Valjon rajta mult-e, hogy szavát honfitársai nem értették meg? Az idegenek felismerték kiválóságát és művei különleges jellemét (egykor pártfogói, barátai, mesterei, később bírálói, munkatársai). Mesterünk nem egyszer panaszosan emlegette: „nemzetünknek nincs már férfias szíve”. Mintha Zrinyi a költőnek kesergő verseit hallanék:

„Vitézi szívvel is megáldottam őket,
Úgy hogy egy jó magyar tíz mást megkergetett...
Gyönyörködnek különb-különb vallásoknak...
Nem szégyenük Isteneket elárulni...”

A szegénység kölcsönt, a gyengeség támaszt keres. Igaz. De valjon nem épen az irodalom és a művészet terén vehetik-e fel sikerrel a versenyt a kis nemzetek a nagyokkal? Az önállóságról lemondani ez irányban a legnagyobb veszedelem, hasonló az öngyilkossághoz; főleg akkor botorság, midőn egyes, nagy szellemek a magyar tehetség erejét oly sikerrel tudták érvényesíteni, olyanok, akik tiz mással fölérnek. Nemcsak anyagi, de szellemi önállótlanágunknak hű jelképei bankjegyeink és állampapírjaink többnyelvű szövege. A magyar érték úgy érvényes nálunk, ha idegen pénzben is kifejezést nyert; csak a külföld elismerése után merjük mi is megbecsülni nagyjainkat. Mindig ott alkalmatlankodik bátor elhatározásaink alkalmával az az önkicsinylő kérdés: „Mit fog hozzá szólni Európa?” Pedig a külföld nem sokat törődik velünk. A nemzeti érzés intenzitásának hanyatlása, szomorú mentség a saját hőseink, a saját, vallásunk megtagadására. Hiába dicsekszünk, hiába büszkélkedünk a magyar faj áthasonító erejével, nincsen ez végzetes, főleg szellemi kulturánkra visszaható hátrányok nélkül. Az idegen elemek beolvasztása, épen *folytonosságánál* fogva, a magyar faj felhígításával jár.⁵⁰ Másutt ez a folyamat már régen befejeződött, mint Angliában, hol a célt, a germán és a román fajok az erős, egységes angol nemzetté olvadtak össze. Nálunk ezt a folyamatot lassítja és majdnem lehetlenné teszi a folytonos keveredés. Egy-két nemzedéken át a beolvadás csak

⁴⁹ A francia nemzeti képtár és az akkor (60-as évek elején) tervezett bajor Nationalmuseum képcsarnokának példájára.

⁵⁰ Bár épen nem teljes a beolvadás, a magyarral és a magukat azoknak vallókat szemben állanak a keveredni nem akaró fajok népes csoportjai.

külső lehet. Az értelem és az akarat munkája nem pótolhatja az *érzés* hiányát. A művészetben az ilyen termelők, vagy fogyasztók a fizikumukban és szellemükben még ható erők folytán jobban vonzódnak a hozzájuk rokon hatásokhoz, kevésbé ellenállók ezekkel szemben s viszont a törzsökös magyar egyéniségek és alkotásaik iránt idegenkedést éreznek, vagy irántuk legalább tüzesebb rokonszenvvel nem viselkedhetnek. Az ő soraikból, ma még nem telhetnek ki a nemzeti szellemnek oly kifejezői, mint egy Vörösmarty, egy Arany János, egy Székely Bertalan s mások voltak és lehetek. Oly hatalmas és eredeti magyar szellemnek, minő *Székely Bertalan*, következetes megtagadása, alábecsülése csak részben indokolható, emberi sajátosságaival, művészi szempontokkal, művészi kulturánk kezdetleges állapotával, sajnos, ennek az önmagunkat sujtó kegyeletlenségnek a *nemzeti érzés gyengesége* a legfőbb oka.

Írásunk végére értünk. Forduljunk vissza és iparkodjunk a felvett három nagy szempont szerint, mintegy távolból, *Székely Bertalan* nagy érdemeit összefoglalóan áttekinteni. Bár törekszünk összemérni azokat, de nem tudjuk eldönteni, az ember volt-e nagyobb, a tanítómester-e, vagy a művész!? Mert haj! Annak a hatalmas magyar hegynek, melynek *Székely Bertalan* a neve, hatalmas három csúcsát gyarló szemünk nem bírja összemérni: ormaik összeolvadnak a felhőkkel, a levegőéggel. Hagyjuk a meddő munkát; annyit már ma megállapíthatunk, hogy őt nagysága nemzetünk legkitűnőbb, legnemesebb alakjai közé emeli s a magyar szív büszkeségével látjuk közeledni az időt, mikor Clio pártatlan keze *Székely Bertalan*t a világművészet nagyjai közé fogja igtatni.

Báró Eötvös Józsefnek, a nagy idők egy másik nagy emberének, ötven év előtt kimondott, *Székely Bertalan* kiválóságát átérző jóslata im valóra vált.⁵¹ Valóra vált teljesen, de egy hosszú önzetlen munkában és végnélküli szenvedés között eltöltött élet árán. A Sors nagy és sokféle tehetséggel ajándékozta meg, a tökéletesedésre való olthatatlan vágyat oltott belé, úgy jellemének, mint művészetének kifejtésére; hatalmas munkabíró testi és lelki szervezettel ruházta fel, de egész életén át ezeket a fenséges ajándékokat kölcsönnek tekintette és kamatait zsarnoki módon vette meg tőle. Vágyódik sok mindenre a gyarló emberi szív. Az övé is vágyódott és törekedett is annak útjára, de a kegyetlen sors, mint zordon őr a rabot, mindig visszautalta őt a munkához. Vágyott a boldogságra, rádörgött: vissza; embertársai barátságára: vissza; a dicsőségre: vissza, a tanítványok híven követő seregére: vissza. Mindig vissza és vissza a munkához. Nem hallgatta meg csengéseit, elvett tőle majd mindent, mi a földi élet kellemes tartozéka. Le a földi súlyokkal, a terhekkal! Csak előre, csak fel a töretlen utakon a magasba! Excelsior! Így haladtál nagy mester évről-évre magasabbra, de az egyedüllét fokozódó fájaldalmával érzékeny, nemes szivedben.

De ne folytassuk, bár a mi szívünk is sajog, elménk elégedetlenkedik s ajkunkon önkénytelenül fakad e kérdés: Hát ez a legderekabbak jutalma? Keressünk inkább a megnyugtató gondolatokban vigaszt! Igaz, sorsa eltávolította őt az emberektől, a magányba utalta, de ott *fellelte önmagát* s munkái által *oly magasra emelkedett*, hová csak *keveseknek adatott eljutniok*. És végül: *a földi élet a halhatatlanok életében csak muló pillanat*. Ne siránkozzunk azért az ember balsorsán, ne gerjedjünk haragra a sors kegyetlensége fölött! Gyűlölhettek-e a pöröly kiméletlen csapásait, a tűz ellenállhatatlan hevét, a savak mérges erejét, ha általa zúzódik porrá az értéktelen közet, tisztul meg a nemtelen fémeektől és válik ki ragyogva az

⁵¹ „Én is teljesen meg vagyok győződve, hogy e fiatal ember hazájának dicsére fog szolgálni; nemcsak talentuma, hanem ami még fontosabb, jelleme, mely minden szavában nyilatkozik, jogosítanak e reményre.” (*Eötvös báró levele Kelety Gusztávhoz*. Idézve *Berzeviczy Albertnek Kelety G.* felett tartott emlékbeszédéből.)

erdélyi hegyek szinaranya? A sors kegyetlen csapásai alatt, az égő fájdalmak tüzeiben vált ki ő belőle is a magyar lélek, a magyar jellem legtisztább aranyérce, melyhez nem keveredett, sajnos, a világi forgalomhoz szükséges nemtelen fém egy paránya sem.

Ime, hogy tündöklök aranytiszta *jellemed!* Elődeidnek és fajodnak nemes erényeit fokozva egyesítéd magadban és hozzáadtad a magadét. Nincs benned semmi a „keleti restségből, kényelemszeretetből”. Nemcsak a bajban, nemcsak a nagy napokon, de hétköznapon is hős tudsz lenni, apró áldozatra épűgy készen, mint a legnagyobbra. Állhatos és hű vagy népedhez és önmagadhoz. Bár egész életedet nemzetednek áldoztad, nem nyerted el még a szellemi munkásainknak szánt kis keresztet sem, de büszkén hordtad a becsületes emberek nagy életkeresztjét. Babérkoszorút érdemeltél volna, de mindig töviskoronát kellett viselned. Mégis bosszúra, cselvetésre sohasem gondoltál, hogy általa szerezd meg azt, amit a becsület egyenes útján elvesztettél, vagy nem tudtál elérni.

Itt maradtál közöttünk, bár a kisebbeknél, a tudatlanoknál is alább becsültté, holott a külföldön az elsők között foglalhattál volna helyet. Drága hagyományként szállott reánk a te jellemed példája, hogy legyen a mi pajzsunk és nagy erősségünk. Ha ezentúl a gőgös idegen, vagy a tegnapi zsellér, aki ma a gazdát szívtelenül leszólja, itélkeznek az „*állhatatlan, a komoly, a tartós kulturmunkától huzódozó magyarról*”, úgy cáfolatul a Te példádra fogunk hivatkozni, régi, nemes magyar törzsnek törül fakadt legnemesebb hajtása.

Ime, nem kevésbé ragyog a nagy *tanítómester példája!* Aki legyőzi magában az ember természetes ravaszágát, életösztönét, a művész önzését és dolgozik a magyar művészet megteremtésén, emelésén, átadva gazdag tapasztalatait az új nemzedéknek. S mi volt ezért a hála? Tanítványait nem bírja együtt tartani; a kritika első szavára megtagadják háromszor a mestert. Ecettel és epével bőven kínálják. Hallja a „Feszítsd meg” kiáltásokat s látva, hogy gyalázzák meg „az erényt, az ést”, elvonul ő is, mint a „hajdankor prófétái, remeteházba.” És mégis napjaid fogytáig, erőd szakadtáig önzetlenül tanítottad az újabb tanítványokat; *a multba és a jövőbe tekintő értelmű bölcsességét* magába foglaló *irataidat* hagytad a Téged majd jobban megértő nemzedékekre.

Végül, talán legfényesebben tűnik elő *a művész halhatatlan alakja, a magyar tehetségnek, a magyar szorgalomnak* ritka megtestesülése. Sokat örököltél, de amit a nemzet lelkéből nyertél, azt műveidben adtad vissza neki; így bírtál, bírsz ma és fogsz a jövőben is a magyar szívhez, értelemhez szólani úgy, mint ahogy irodalmunk legnagyobb szellemei szólnak és szólani fognak. A magyar szellem alkotásait a képzelem gazdagsága, szinessége, a külső forma gazdagsága jellemzi. Te, nagy Mester, azok közé tartozol, akik e tulajdonokat a *szervezet erejével teszik értékesebbé. Hiszen ennek Te voltál a nagymestere!* Műveid előtt egybe fognak gyűlni a szegények és gazdagok, az apák és a fiák, az anyák és leányok és a gyermekek: Te az egész nemzethez szólottál. S ők nem járulnak hozzád hiába: gyönyörűséget, vigasztalást kereső lelküket a Te művészeted ki fogja elégíteni. Mert a művészet boldogító ereje, költészete és a nemes, népfentartó erkölcs malasztja sugárzik reájuk. És ha keressük ez érdemeid jutalmát?... Fordítsuk át és fődjük el a mult szégyenletes lapjait! Ezekre az önfelejtő vétkekre a büntető ostor csattogását kívánja háborgó igazságérzetünk. Ne keressük a büntetést, az igazság karja biztosan lesújt. Fordítsuk elménket másra! Keressük a koszorúkat, hogy emlékednek áldozzunk. Koszorúkat!? Igen. Bár ma mindenki a részletmunkába merülve, a halhatatlanság koszorújának csak egy leveléért mer versenyezni, Te, nagy szellem, *az ember, a művész, a tanítómester teljes, dúslombú babérkoronáit érdemelted ki.*

Földi életed, igaz, olyan volt, mint a magas bércek völgyében elhangzó *gyenge kiáltás*, de mint e hangot a sziklafalak mennydörgésként vetik vissza: úgy fogják a te hied-neved, Nagy *Székely Bertalan*, a késő századok harsogva visszhangzani!